

DONKERE JAREN

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

Onder redactie van

PROF. DR. W. JAPPE ALBERTS, DR. REMIGIUS DIETEREN O.F.M.,
DR. J. GRAUWELS, MR. K. J. TH. JANSSEN DE LIMPENS,
DR. G. W. A. PANHUYSEN, MR. DRS. H. H. E. WOUTERS

Raad van advies

MR. DR. CH. J. M. A. VAN ROOY, DR. L. ROPPE (HASSELT)
PROF. DR. P. HARSIN (LUIK)
PROF. DR. J. A. VAN HOUTTE (LEUVEN)
PROF. DR. F. PETRI (BONN)
PROF. DR. J. J. POELHEKKE (NIJMEGEN)

De in deze serie verschenen delen zijn vermeld op pag. 167

De Stichting 'Maaslandse Monografieën' werd in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. M. A. W. van Oppen (voorzitter), drs. C. A. A. Linssen, drs. J. F. R. Philips, dr.
H. C. W. Roemen, drs. M. K. J. Smeets

A. H. PAAPE

DONKERE JAREN

EPISODEN UIT DE GESCHIEDENIS
VAN LIMBURG 1933-1945

ASSEN 1969

VAN GORCUM & COMP. N.V. - DR. H. J. PRAKKE & H. M. G. PRAKKE

Gedrukt ter Koninklijke Drukkerij Van Gorcum & Comp.

Inhoud

Verantwoording	VII
Inleiding	IX
1. De NSB 1933-1937, opkomst en neergang	I
2. De Reichsdeutsche Gemeinschaft	7
3. De Duitse inval - Maastricht	13
4. De spoorbrug bij Gennep	18
5. Dertien burgemeesters	24
6. Een tragische vergissing	29
7. Klokkenroef	36
8. De april-mei staking van 1943	40
9. Krijgsgevangenen en piloten	44
10. Hulp aan onderduikers	52
11. Tante Hanna	57
12. Het vrije woord	64
13. Hannibal in Limburg	69
14. Ondergronds	76
15. Een pater wordt ontvoerd	84
16. Een klooster in Weert	89
17. Een overval in Helden	96
18. Vier jaar, vier maanden en vier dagen	101
19. Bruggehoofd Kerkrade	107
20. Een stadje in de Peel	113

21. Een razzia in Vlodrop	119
22. Krijgsgevangenenkamp	123
23. De oorlog en de kerken.	130
24. Frontstad	135
25. Evacuatie	142
26. Een monument op de Cauberg.	149
Register	153
Zusammenfassung.	159
Sommaire	161
Literatuur	163

ILLUSTRATIES:

H. Baumgartner, Maastricht: 8, Bisschoppelijk Archief, Roermond: 54, Jules Daniëls, Maastricht: 20, Gemeentebibliotheek Kerkrade: 38, 39, Foto Hoedemaekers, Venray: 41, 42, 43, De Nieuwe Limburger: 16, 17, Pastoor, Groningen: 53, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam: 3, 6, 7, 13, 30, 31, 33, 34, 45, 46, 50, 52, dr. A. van Rijswijk: 47, Sectie Krijgsgeschiedenis en Ceremonieel van het Hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht: 10, Alphons Stribos, Weert: 22, 32, Vijgenboom, Venlo: 51, Foto-Persbureau Het Zuiden, Maastricht: 26, 27.

Alle gereproduceerde documenten bevinden zich in het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, met uitzondering van de nummers 35, 36 en 37, die ter beschikking gesteld werden door de heer J. Heetman te Maastricht.

Verantwoording

Dit is een vreemd boek. Het is niet als boek geschreven. De 26 hoofdstukken die U er in aantreft, bevatten de tekst van even zo veel korte radioprogramma's, die ik in de loop van 1968 samenstelde in opdracht van de Regionale Omroep Zuid in Maastricht. De programma's werden uitgezonden in de periode van 4 mei tot 26 oktober 1968.

Ik heb er naar gestreefd in deze programmaserie zo veel mogelijk verschillende aspecten uit de periode 1933-1945 – met een sterke nadruk op de oorlogs- en bezettingsjaren – tot hun recht te laten komen, en tevens een zo groot mogelijke regionale spreiding aan te brengen. Een en ander betekent niet, dat de hoofdstukken die U thans voor U heeft, tezamen een 'geschiedenis van de provincie Limburg' tijdens de betrokken periode vormen. Daarvoor zou een geheel andere aanpak nodig zijn, naar mijn gevoel ongeschikt voor een serie radioprogramma's van gemiddeld een kwartier. Ik heb niet meer kunnen en willen geven dan een aantal 'capita selecta'.

De radio-uitzendingen als zodanig waren een vorm van journalistiek; structuur en tekst moesten afgestemd worden op de presentatie – in zo levendig mogelijke vorm – voor een groot luisterpubliek. Ik heb daarnaast evenwel gepoogd – zowel bij de structurering van het geheel als bij het voor elk programma vereiste onderzoek (met alle beperkingen die de verplichting, elke week een programma gereed te krijgen naast mijn dagelijkse werk, mij oplegde) – een aan redelijke historisch-wetenschappelijke eisen beantwoordend produkt te vervaardigen.

De Stichting Maaslandse Monografieën vond de teksten van voldoende belang om ze ter gelegenheid van het feit, dat Limburg 25 jaar geleden werd bevrijd, in boekvorm uit te geven.

Waar ik getracht heb 'belangrijke momenten' uit de geschiedenis van Limburg naar voren te halen, zult U zonder twijfel een aantal voor de hand liggende onderwerpen missen. Sommige daarvan zijn uitge-

vallen nadat bleek dat de Regionale Omroep Zuid er betrekkelijk kort tevoren uitvoerig aandacht aan besteed had, andere bleken niet te realiseren als gevolg van de specifieke moeilijkheden die de korte voorbereidingstijd met zich bracht.

Dit boek bevat de zo goed als ongewijzigde teksten van de uitzendingen. Waar veranderingen in de oorspronkelijke tekst zijn aangebracht, hadden die bijna uitsluitend slechts tot doel formuleringen die verband hielden met de data van de uitzendingen (b.v. 'vandaag 25 jaar geleden') te verwijderen. De gesproken teksten van de 'getuigen' zijn omwille van de leesbaarheid hier en daar wat bijgeschaafd. Daarbij is er steeds naar gestreefd de inhoud van hun mededelingen ten volle te handhaven, en de authenticiteit en de spontaniteit van hun woorden zo veel mogelijk onaangetast te laten, menende dat hun tekst op deze wijze als 'historisch document' beter tot zijn recht zou komen dan wanneer ik hun spreektaal in boekentaal zou hebben overgebracht.

Naar die tientallen getuigen gaat in de eerste plaats mijn grote erkentelijkheid uit. Zonder hun spontane medewerking hadden de radio-programma's – en had dus ook dit boek – niet tot stand kunnen komen. Zij hebben door hun mededelingen een belangrijke bijdrage geleverd tot het vastleggen van veel, dat anders na een gering aantal jaren verloren zou zijn gegaan.

Dank ben ik ook verschuldigd aan verscheidene instellingen en personen die mij bij het verzamelen van materiaal en het voorbereiden van de programma's behulpzaam geweest zijn. Slechts ruimtegebrek weerhoudt mij ervan hen allen hier met name te vermelden.

Een aparte plaats echter wordt ingenomen door de Regionale Omroep Zuid. Van deze voortreffelijke instelling dien ik – zonder anderen te kort te doen – twee namen te noemen: de directeur, de heer C. Smits, die niet slechts de programma's regisseerde, doch met onverwoestbaar enthousiasme steeds weer mijn vaak moeilijk te realiseren wensen met betrekking tot de samenstelling en de te horen getuigen uitvoerde; en de heer J. Heetman, op wiens grote vindingrijkheid en onvermoeibare hulpvaardigheid ik nimmer tevergeefs een beroep deed voor het oplossen van ontelbare problemen en probleempjes.

Mijn bijzondere dank, tenslotte, gaat uit naar mevrouw mr. E. Groeneveld-Ottow, die niet alleen haar stem ter beschikking stelde bij de presentatie van de radio-programma's, maar van meet af aan actief heeft meegedacht bij de samenstelling, en mijn tekst aan haar kritisch oordeel onderwierp, aldus een wezenlijke bijdrage leverend aan de inhoudelijke en stilistische vormgeving, ook van dit boek.

A. H. P.

Voor U ligt een werk dat men – met alle beperkingen die de oorspronkelijke opdracht: het schrijven van radioprogramma's, met zich bracht – kan aanduiden als een voorbeeld van contemporaine regionale geschiedschrijving. Geschiedschrijving met twee beperkingen dus: één beperking in de tijd, en één van geografische aard. Ik wil graag in deze inleiding dit tweetal beperkingen wat nader onder de loupe nemen, en een aantal specifieke problemen die zij met zich brengen, schetsen.

De beoefening van de contemporaine geschiedschrijving heeft gedurende de laatste paar decennia steeds minder weerstand, en steeds meer aanhangers, gevonden, na een lange periode waarin vrijwel niemand die zichzelf als historicus ernstig nam, zich met de studie van zijn eigen tijd durfde bezig houden. Historici van grote naam werden niet moe steeds weer te betogen dat een lang 'rijpingsproces' verlopen moest zijn voor men ertoe zou mogen overgaan het verleden te onderzoeken. Beperken wij ons, bij wijze van voorbeeld, slechts tot twee van de belangrijkste Nederlandse historici uit ons nog nabije verleden, Fruin en Huizinga: „Fruin beschouwde de tijd aan deze zijde van 1813 als taboe, als niet vatbaar voor historisch onderzoek. Huizinga verwees de aankomende student voor zijn vorming tot beschaafd mens naar de middeleeuwen of het Romeinse keizerrijk: dichterbij was hem te dichtbij.”²

Fruin, Huizinga en vele anderen – maar toch voornamelijk in de vorige en de eerste paar decennia van deze eeuw – zagen iets over het hoofd, een niet geheel van belang ontbloot feit, dat hen wel ietwat aan het twijfelen had mogen brengen omtrent de onwenselijkheid en 'on-

¹ Bewerking van een rede, door de auteur uitgesproken voor de leden van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap te Weert en Kerkrade op resp. 20 en 21 maart 1969.

² J. Presser, *Historia Hodierna*, Leiden, 1950, p. 7.

mogelijkheid' van het zich verdiepen in de geschiedenis van de eigen tijd. Contemporaine geschiedschrijving is niet, zoals zijn tegenstanders vaak wilden impliceren, een modegril van een a-culturele stroming in een toch al zo met destructieve elementen beladen moderne tijd. Contemporaine geschiedschrijving is er steeds geweest, door de eeuwen heen. Ik doel daarbij niet op de chroniqueurs, dagboekschrijvers en anderen die, van welk een importantie hun geschriften ook mogen zijn, slechts een bijdrage geleverd hebben tot het bronnenmateriaal waaruit de geschiedschrijver kan putten. Juist afgezien van hen, blijft het feit bestaan dat van de tijd van Thucydides af veel van de belangrijkste historische werken van contemporaine aard zijn.¹

„Niemand onzer”, zo stelt ook Presser het in zijn hierboven al aangehaalde inaugurele rede, „die Thucydides voor de Peloponnesische oorlog zou willen missen, of de grote Florentijnen en Venetianen voor hun zo boeiende, dānkzij hun zo boeiende, geschiedperiode, of Tocqueville voor 1848, Churchill voor de twee wereldoorlogen.”²

Niet die historici, die zich in onze eeuw met contemporaine geschiedenis gingen bezighouden, vormden een groep nieuwlichters. Het tegendeel is eerder waar: de 19e eeuw met haar opvatting dat geschiedschrijving bij voorkeur moest zijn gewijd aan het – liefst verre – verleden, was de uitzondering.

Het nut en de vanzelfsprekendheid van de beoefening van de contemporaine geschiedenis eenmaal aanvaard hebbende, rijst onmiddellijk de vraag, en een zeer belangrijke, welke periode uit ons nabije verleden onder dit begrip geklasseerd dient te worden. Van een duidelijke afbakening van de contemporaine geschiedenis aan onze universiteiten was – en is nog steeds – nauwelijks sprake. Het traditionele indelingschema met zijn begrippen als 'nieuwe' en 'nieuwste' geschiedenis bleek bij de formulering van nieuwe leeropdrachten in vele gevallen nog doorslaggevend. Begrippen als 'moderne geschiedenis', 'jongste geschiedenis', 'geschiedenis van de jongste tijd' werden daarnaast ingevoerd, het daarbij veelal verder aan de nieuwbenoemde hoogleraar overlatend waar hij zijn beginpunt wenste te kiezen.

Buiten de administratieve universitaire indelingssfeer was men, in het begin van de jaren '50, al verder. Men realiseerde zich duidelijk dat van die vaak zo verschillend geïnterpreteerde periode, die gedekt wordt door het begrip 'nieuwe en nieuwste geschiedenis', een brok zou moeten worden afgehaakt. Die caesuur diende bij voorkeur niet wille-

¹ R. W. Seton-Watson, in 'History', vol. XIV, 1929, p. 4.

² Presser, a.v., p. 6.

keurig te worden aangebracht – hij zou bovendien, met het voortschrijden van de tijd, zich verplaatsen: contemporain nù is het niet meer over honderd jaar.

Eén van de belangrijkste karakteristieken van de beoefening van de contemporaine geschiedenis, één van de kenmerkendste voordelen ook die zich aan de onderzoeker van het jongste verleden voordoen, gaf de voor de hand liggende oplossing. De mogelijkheid namelijk hèn te ontmoeten, die deel hebben uitgemaakt van het onderwerp van wetenschappelijk onderzoek, die dat onderwerp zelf hebben mee-gemaakt. Op basis ook van deze gedachtengang kwam Rothfels in zijn inleidend artikel in het eerste nummer van de 'Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte' tot de conclusie dat contemporaine geschiedenis zou dienen te omvatten „Die Epoche der Mitlebenden und ihre wissenschaftliche Behandlung”.¹

In Nederland had Cohen het al eerder, en naar mijn gevoel duidelijker en vollediger geformuleerd: „Wat ik onder contemporaine geschiedenis tout court zou willen verstaan, is (de bestudering van) dat deel van het verleden dat nog bewust beleefd heden is geweest, hetzij voor de onderzoeker zelf, hetzij voor zijn als bron te beschouwen tijdgenoten, hetzij voor beide categorieën.”²

Het is een heldere en concrete formulering, een omschrijving tevens op basis waarvan te werken valt. De er aan ten grondslag liggende gedachtengang heeft thans vrij algemeen ingang gevonden, ook al worden van tijd tot tijd bezwaren geuit. Eén van de tegenstanders dient hier genoemd te worden, zij het wellicht meer uit deferentie voor zijn persoon dan om de kracht van zijn argumentatie: Geoffrey Barraclough. „That contemporary history is the history of the generation now living is an unsatisfactory definition, for the simple reason that generations overlap.”³ Hij maakt bezwaar tegen de elasticiteit van het begrip, omdat het enerzijds nog steeds mogelijk is personen te ontmoeten die met Bismarck gesproken hebben, terwijl anderzijds een nieuwe generatie opgroeit, voor wie Hitler juist zo'n historische figuur is als Napoleon of Julius Caesar. Ook de voortdurende opschuiving van de grenzen vervult hem met tegenzin.

Afgezien van de zwakheid van zijn argumenten blijkt Barraclough's

¹ H. Rothfels, *Zeitgeschichte als Aufgabe*, in *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 1953, p. 5.

² A. E. Cohen, *Problemen der geschiedschrijving van de tweede wereldoorlog*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, okt. 1952, p. 77.

³ Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*, (1964), Pelican Edition, 1967, pp. 13-14.

alternatief: „Contemporary history begins when the problems which are actual in the world today first take visible shape”¹, zijn bezwaren slechts zeer ten dele op te heffen, terwijl bovendien het trekken der grenzen van de te omspannen periode aan ieders individuele interpretatie en voorkeur lijkt te worden overgelaten.

Op basis van de gedachte aan de ‘tijdgenoten’ en de definitie van Cohen is de aanvang van de periode die wij – thans! – als contemporaine geschiedenis mogen aanduiden, binnen redelijke grenzen vast te leggen. Wanneer wij ons baseren op de gedachte: rond vijftig jaar terug, dan blijven wij binnen de eisen die Cohen stelde en zijn wij bovendien in overeenstemming met de praktijk zoals die in de loop der jaren is gegroeid: het onderwerp van de contemporaine geschiedschrijving pleegt men te laten beginnen aan het eind van de eerste wereldoorlog. Dat neemt natuurlijk niet weg dat ieder, ter inleiding en ter verklaring, verder terug kan en terug zal grijpen waar hem dat nodig lijkt – maar dat leidt bepaald niet tot de noodzaak om, zoals Barracrough doet, de inhoud van het begrip ‘contemporaine geschiedenis’ daarvan afhankelijk te maken.

Een einddatum – voor ons, nu – vast te leggen, lijkt op het eerste gezicht wat moeilijker. Waar eindigt het verleden, waar begint het heden? Hancock behandelde dit probleem tijdens zijn Webb Memorial Lecture in 1950 en verwees wederom naar Thucydides als illustratie van zijn gedachtengang: „Thucydides tells us that he began his history of the Peloponesian war „at the moment when it broke out”; but that moment, surely, was already past before he could begin to find out what happened in its passing. To Thucydides as historian it was not the events that were present, but evidence about the events – the evidence of the participants and witnesses (himself sometimes included) whom he called for cross-examination.”²

Er lijkt mij geen reden om, in Limburg, tijdens de periode die later misschien genoemd zal worden ‘de periode der mijnsluitingen’ te wachten – als historicus – tot die periode – hoe lang? – achter de rug zal zijn, als men het gevoel zou hebben dat de sluiting van de mijnen een belangrijk breukpunt zal vormen in de economische, de sociale, wellicht de bestuurlijke en misschien de religieuze geschiedenis van het gewest.

Men zal, als onmiddellijke reactie op deze suggestie, de oude tegenwerping tegen de contemporaine geschiedschrijving maken. Men zal

¹ *ibid.*, p. 20.

² W. C. Hancock, *The history of our times*, London, 1951, p. 2.

wijzen op de eigen betrokkenheid bij het gebeuren, men zal stellen dat men de afstand van de tijd nodig heeft om onbevooroordeeld te kunnen zijn, en om een 'juist' en 'objectief' oordeel te kunnen vellen. Echter (het is al veel vaker gesteld): de historicus oordeelt nimmer onbevooroordeeld, doch altijd met een door eigen afkomst, eigen omgeving en positie, eigen gevoelens en overtuiging versluierde geest. Bovendien: vooroordeel en vooringenomenheid zijn geen 'privileges' van de contemporain historicus. Ze gelden voor ons allen, op welk terrein van de geschiedenis we ook werkzaam zijn. De subjectiviteiten die ons bij ons werk plagen, door Romein zo bekwaam geschetst¹ zijn onontkoombaar: wij kunnen alleen hun gevolgen, door ons er voortdurend van bewust te zijn en ook onszelf bij voortdurend kritisch te beschouwen, wat trachten te matigen. Evenals zijn collega's die zich in de oudheid of de middeleeuwen verdiepen, is de contemporain historicus in staat een beeld te schetsen dat aan hoge normen voldoet, mits – maar waarom zou hij dat nu juist minder doen dan zijn collega's op andere gebieden? – hij hoge eisen stelt aan zijn eigen wetenschappelijk geweten.

Dat wetenschappelijk geweten zou overigens tot een ander bezwaar kunnen leiden, tot de vraag namelijk hoe men in dit geval (maar ook de contemporaine geschiedenis als geheel) uit de overvloed van gegevens de grote lijn zou vermogen te ontdekken, hoe men oppervlakkigheid zou kunnen vermijden, hoe men zou kunnen doordringen tot diepere structuren. Ook deze vraagstelling getuigt niet van een overmaat van zelfvertrouwen. Eigen inzicht en vakbekwaamheid zullen vaak de weg wijzen. De geschiedenis zelf verschaft bovendien de mogelijkheid om in aanzienlijke mate het relevante van het irrelevant te onderscheiden. En uiteindelijk behoeft niemand bevreesd te zijn in het licht van de latere historici eens misgetast te hebben, noch ook de pretentie te bezitten meteen het laatste woord over zijn onderwerp te kunnen zeggen: ook het produkt van de contemporain historicus blijft steeds binnen het kader van de 'discussie zonder eind'.²

Ook de incompleetheid en de voorlopige ontoegankelijkheid van een deel van het materiaal mag voor de contemporain historicus geen beletsel vormen. Tal van overheidsarchieven plegen voor geruime tijd gesloten te blijven; verscheidene tijdgenoten willen niet vóór hun dood persoonlijke papieren afstaan. En nu moge het waar zijn, dat zij aldus meer handelen ter verzekering van hun eigen rust dan om de historici

¹ J. Romein, In opdracht van de tijd, pp. 31, 34.

² P. Geyl, Napoleon, 1946, p. 3.

tijdbommen te leggen¹, het is inderdaad een handelwijze die het er voor de geschiedschrijver van nu niet gemakkelijker op maakt. Maar toch: we weten duizendmaal meer over de ineenstorting van Frankrijk in 1940 dan we weten van de val van Carthago, duizendmaal meer over de evacuatie van Duinkerken dan van de slag bij Hastings. Moeten wij ons het recht ontzeggen te oordelen over Frankrijk en Duinkerken, omdat ergens in de toekomst misschien nog wat 'nieuw' materiaal tevoorschijn zal komen?²

Men zou nog kunnen tegenwerpen dat het verstandig zou zijn niet verder te gaan dan het verzamelen van het materiaal en het toegankelijk maken. Bij de bestrijding van deze gedachte verlaat ik al het terrein van het aanduiden van de mogelijkheid van de contemporaine geschiedenis en begeef mij in het betogen van de noodzaak ervan. Die noodzaak spruit voor een niet onbelangrijk deel voort uit de overstelpende hoeveelheden archiefmateriaal die tijdens de laatste tientallen jaren geproduceerd zijn – en in nog grotere omvang geproduceerd zullen worden. Het historisch materiaal hoopt zich zo sterk op en de gebeurtenissen nemen zo'n snelle loop, dat eenvoudig niet van onze nazaten verwacht kan worden dat pas zij onze omvangrijke documentatie gaan verkennen om als eersten een verantwoorde geschiedenis van onze tijd te gaan schrijven.³ Zij hebben een basis nodig, een aangrijpingspunt. Hancock formuleerde het aldus: „The books we produce, imperfect though they are bound to be, will create a body of „accepted history” – it is professor Renier's phrase – which historians of a later age may use as the starting point of their researches and revisions. I do not see how our successors will ever get anywhere unless we do some pioneering now.”⁴

Er is een andere reden waarom wij niet mogen wachten. Hierboven signaleerde ik al het meest kenmerkende voordeel dat de contemporaine historicus geniet. De beoefenaar van de contemporaine geschiedenis leert al sinds Thucydides, Machiavelli, Hooft en Thiers niet alleen van en uit de boeken, maar ook van mensen, niet alleen in archieven, maar ook in de vergaderzaal en in de woon- en werkkamers van anderen. Wanneer Presser, sprekend over de „historia hodierna”, opmerkt: „Haar beoefenaar bezit boven alle anderen één voorrecht: hij is tijdgenoot”,⁵ dan dient daar naar mijn gevoel onmiddellijk op te

¹ A. E. Cohen, a.v., p. 78.

² Gavin B. Henderson, A plea for the study of contemporary history, in *Crimean War Diplomacy and other Historical Essays*, Glasgow, 1947 (1941), p. 243.

³ A. E. Cohen, a.v., p. 78.

⁴ W. C. Hancock, a.v., p. 9.

⁵ J. Presser, a.v., p. 15.

volgen: hij heeft ook de plicht van dat voorrecht gebruik te maken, opdat de kennis die hij zich als tijdgenoot kan verwerven voor de toekomst niet verloren zal gaan.

Ik wil mij beperken tot twee voorbeelden. De Jong zou het eerste deel van zijn geschiedenis van Nederland in de tweede wereldoorlog¹ niet zò hebben kunnen schrijven, hij zou zijn volgende delen niet zò kunnen publiceren, als hij niet in staat geweest was steeds weer belangrijke medespelers uit die geschiedenis te ondervragen – een schat van kennis en inzicht is slechts dankzij die gesprekken verworven. Een soortgelijke ervaring deed ik zelf op bij de voorbereiding van mijn boekje over de geschiedenis van de eerste Nederlandse verzetsgroep tijdens de Duitse bezetting², dat slechts geschreven kon worden dankzij tientallen gesprekken met overlevenden en relaties van de Geuzen.

Op één probleem wil ik nog in het kort ingaan. Er wordt soms gewezen op de gevaren die aan het interview als historische bron verbonden zijn, op het risico dat de getuigen van het verleden – bewust of onbewust – onwaarheid spreken. Dat risico dient inderdaad niet onderschat te worden. Zo goed echter als de gewetensvolle historicus steeds zijn schriftelijke bronnen met een kritische blik zal benaderen, zo zal hij ook bij voorbaat de behoefte gevoelen de mondelinge mededelingen die hem gedaan worden te toetsen op hun waarheidsgehalte. Er is tussen beide slechts een gradueel, geen principieel verschil. Het zou mij in deze inleiding te ver voeren diep in te gaan op de methoden die ontwikkeld zijn om dit risico zo klein mogelijk te maken. De kennis omtrent methodiek en techniek van het interview is redelijk ver ontwikkeld – zij zou in elke opleiding van studenten in de geschiedenis dienen te zijn opgenomen.

De contemporain historicus dient behoedzaam en gewetensvol te werk te gaan – maar dat geldt immers voor elk historisch werk? Een extra dosis van die behoedzaamheid is overigens niet overbodig, immers: „It is a great responsibility to be the first people to tell the story.”³

Gekomen tot de beschouwing van een aantal aspecten van het begrip regionale geschiedschrijving, lijkt het mij noodzakelijk er op te wijzen

¹ L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel I, Voorspel, 's Gravenhage, 1969.

² Harry Paape, *De Geuzen*, Amsterdam, 1965.

³ A. Toynbee, *Contemporary history as a scientific problem*, rede tijdens de conferentie „World War II in the West”, Amsterdam, 1950.

dat men – en bepaald niet alleen in dit verband – de regio kan beschouwen vanuit twee gezichtspunten, kort gezegd: de regio als deel van een groter geheel, en de regio als afzonderlijke cultuureenheid. Beide gezichtspunten zullen steeds in het oog gehouden moeten worden wanneer een poging tot het schrijven van de geschiedenis van de regio wordt ondernomen. Waar een hoge mate van integratie van het fysisch-geografisch milieu, van taal, cultuur, van opvattingen en gewoonten van de regio in het grotere geheel heeft plaatsgevonden, zal het eerste gezichtspunt domineren, en minder ruimte overblijven voor het tweede. Waar in de moderne tijd van een geïsoleerd voortbestaan van een regionale eenheid nergens ter wereld meer sprake is, en de wederzijdse beïnvloeding van grotere en kleinere cultuureenheden steeds sterker wordt, is het duidelijk dat deze ontwikkeling gevolgen heeft voor de regionale geschiedschrijving.

Twee overwegingen lijken mij hier van bijzondere betekenis te zijn. In de eerste plaats is regionale (contemporaine) geschiedschrijving niet mogelijk dan vanuit een grondige kennis van de algemene geschiedenis van de betrokken periode. Vervolgens dient de geschiedschrijving zich bij uitstek te richten op het bijzondere, het typerende, het afwijkende in de betrokken regio.

Deze twee stellingen verdienen enige nadere toelichting. Er is, in onze moderne wereld met zijn die wereld omspannende communicatiemiddelen, zijn politieke wereldmachten en zijn steeds weer de hele aardbol beroerende repercussies van – schijnbaar – lokale gebeurtenissen, geen uit dat geheel te isoleren nationale, regionale of plaatselijke geschiedenis meer. De ontwikkeling van de wereldgeschiedenis beïnvloedt de ontwikkeling in de regio, de regionale gebeurtenissen op hun beurt hebben hun betekenis voor het wereldbeeld. Uitgaande van het primaat van de wereldgeschiedenis zal regionale geschiedschrijving alleen dan zin hebben wanneer onderwerp en/of inhoud een duidelijk van die algemene geschiedenis afwijkend patroon vertonen. Anderzijds zal men niet aan de gedachte voorbij mogen gaan, dat men door middel van de regionale geschiedenis soms facetten op het spoor zal komen, die juist door hun afwijking van het algemene beeld, dat totaalbeeld opnieuw ter discussie stellen.

Er is in de laatste tijd al vrij wat in de regionale geschiedschrijving aan het veranderen. De kleine geschiedenisjes van schooltjes en kerkes, kapelletjes en parochietjes – hoe charmant ook –, resultaat vaak van jarenlang nauwgezet, gewetensvol, zwoegend monnikenwerk (letterlijk en figuurlijk, vaak), vol liefde voor het detail opgetekend, compilaties dikwijls van feitjes en gebeurtenisjes die zelfs voor de er direct

bij betrokkenen nauwelijks schokkend zijn te noemen, en, legde men ze naast elkaar, als vele druppels water op elkaar gelijkend, slechts door hun microscopische inhoud van elkaar verschillend – die werkjes worden langzamerhand verdrongen.

Ze gaan plaats maken voor produkten van een wat moderner aanpak, die de lokale of regionale geschiedenis in het verband van streek of gewest, en verder nog, tracht te plaatsen, die de wederzijdse invloeden probeert te onderzoeken en te analyseren, die ook bewust zoekt naar het bijzondere, het afwijkende, het typerende binnen de geografische eenheid van onderzoek.

Die aanpak is moeilijker. Men dient – dit staat voorop – veel meer te weten, veel meer te kennen, voor men, aangetrokken door een onderwerp van studie binnen de eigen plaatselijke of regionale gemeenschap, aan het werk gaat om er een publikatie over voor te bereiden.

Ik zou mij kunnen voorstellen dat men in Limburg de behoefte gevoelt zich te gaan verdiepen in het verzet van de zijde van de kerk binnen het bisdom Roermond tegen de nationaal-socialistische overheersing. De onderzoeker zal stuiten op vele momenten, en vele vormen van verzet. Maar hij zal – wil hij een afgerond en adequaat beeld kunnen verkrijgen – eerst kennis moeten nemen van o.m. de houding van de kerk in heel Nederland, van de situatie in het aanpalende Duitse bisdom, van houding, inzichten en activiteiten van het Vaticaan. Eerst tegen de achtergrond daarvan zal hij zijn eigen studie voldoende reliëf kunnen geven, en, zijn publikatie zal eerst voldoende zin hebben, wanneer hij daarin kan aantonen dat binnen het bisdom Roermond duidelijk sprake geweest is van afwijkende, bijzondere, typerende ontwikkelingen of situaties. Zou dat niet het geval zijn, de mensheid en het nageslacht zou kunnen volstaan met een algemene geschiedenis van het verzet van de kerk (in Nederland). Of anderszins – voorzover een dergelijk werk niet zou geschreven zijn – hij zou op wat vreemde, exemplarische wijze, aan de hand van het voorbeeld Roermond, die algemene geschiedenis zelf blijken te hebben geschreven.

Een ander aspect van de regionale geschiedschrijving – en een naar mijn gevoel bijzonder aantrekkelijk aspect – is de schaalverkleining. Hoe groter de geografische eenheid van het te bestuderen onderwerp, hoe groter de groep menselijke wezens die bij dat onderwerp betrokken zijn, des te moeilijker zal het zijn de geschiedenis te laten zien als wat alle geschiedenis is: een geschiedenis van mensen. De er in optredende figuren zullen – hoe men ze ook kan schetsen in al hun menselijke prestaties en zwakheden – door hun maatschappelijke plaats, door hun formaat, door hun uitzonderlijkheid, bijna ontmenselijke

mensen moeten blijven, ver van de massa van hen, van wier geschiedenis zij enerzijds slechts representanten zijn, anderzijds de makers. Men ziet slechts hen, de solisten, en al te vaak vergeet men de naamloze figuranten, wier lot 'de geschiedenis' is.

Hoe anders is dat alles daar, waar de eenheden kleiner zijn, de medespelenden meer 'gewone mensen', gekend en herkenbaar in hun stad of dorp, in hun woning en hun ambt, identificeerbaar. Dat kan een grotere charme, een grotere warmte en intimiteit aan de regionale geschiedschrijving geven.

Het kan ook – met name in de contemporaine regionale geschiedschrijving – remmingen opleveren, beduchtheid van de historicus om figuren die in een nog nabij verleden een minder fraaie rol gespeeld hebben weer – op papier – ten tonele te voeren en hun huidige omgeving (weer) op de vroegere misdragingen te attenderen. Hoezeer getuigend van warme menselijkheid en ook als zodanig te waarderen, deel ik die beduchtheid in algemene zin niet. Ook hier zal veelal een soort „schaalverkleining” – zij het in geheel andere zin – optreden: hij, die een (in regionaal verband) belangrijke rol gespeeld heeft, en zich in belangrijke mate misdragen heeft, zal als zodanig in wijde kring in de regio nog bekend zijn en in een publikatie niet verhuld ten tonele gevoerd kunnen en behoeven te worden (zie b.v. de „graaf A of boer Q” in het zevende hoofdstuk van dit boek). Naarmate de gespeelde rol kleiner geweest is, de misdragingen minder ernstig waren, zal de bekendheid daarvan minder wijd verbreid zijn, de mogelijkheid de betrokkene door publikatie schade te berokkenen navenant geringer – tot de figuur zo onbelangrijk geworden is dat er geen enkel wetenschappelijk doel meer met een weergave van de misdragingen gemoeid is. Ik geef graag toe, dat in een enkel geval, maar naar mijn stellige overtuiging blijft dat een uitzondering, publikatie nog bij het leven van de betrokkene bijzonder schrijnend zal kunnen zijn. Enige versluiering van de persoon – maar dan duidelijk als zodanig in tekst of voetnoot aangegeven – zal dan de oplossing moeten bieden. Gewetensvolle voorzichtigheid zal voldoende garanties kunnen geven; voor beduchtheid om om deze redenen het onderwerp als zodanig – mits van voldoende importantie – aan te grijpen is geen reden. Ook de geschiedenis van de NSB in Limburg kan nu geschreven worden!¹

Een belangrijk probleem bij de regionale geschiedschrijving vormt het historische materiaal, de bronnen op basis waarvan men aan het

¹ Men neme b.v. kennis van het werk van dr. G. A. Kooy, *Het echec van een 'volks' beweging* (Assen, 1964), waarin met grote gedetailleerdheid de geschiedenis van opkomst en neergang van de NSB in de gemeente Winterswijk beschreven wordt.

werk kan gaan. Voor een deel ligt dit probleem op het zelfde vlak als voor een onderzoek in wijder verband. In twee richtingen echter zijn er afwijkingen te signaleren, die beide het onderzoek binnen de regio bemoeilijken. Ten eerste kan men er voor een willekeurig onderwerp uit de geschiedenis van Nederland vrij zeker van zijn (met enkele uitzonderingen), dat al het beschikbare archiefmateriaal zich binnen de landsgrenzen bevindt, in een aantal archiefbewaarplaatsen dat veelal redelijk te overzien is, alsmede bij andere instellingen die naar de aard van het betrokken onderwerp voor de hand liggen. Een niet onaanzienlijk deel van het archiefmateriaal met betrekking tot bijvoorbeeld de geschiedenis van de provincie Limburg bevindt zich buiten de provincie, in nationale overheidsarchieven, bij andere instellingen en in talloze archieven van organisaties en instellingen met een landelijk karakter. In een niet te onderschatten aantal gevallen zal de indeling van die archieven niet op regionale basis hebben plaatsgevonden en zal de regionaal historicus slechts kunnen hopen dat aanwezige inventarissen hem voldoende aanknopingspunten bieden om uit de veelheid van materiaal het voor hem van belang zijnde te kunnen traceren.

Anderzijds brengt het speciale karakter van de regionale geschiedschrijving met zich mee, dat verhoudingsgewijs een groter gedeelte van het bronnenmateriaal zich in particulier bezit bevindt: ego-documenten van de meest verschillende aard, familie-archieven, particuliere collecties, archivalia van plaatselijke verenigingen of instellingen, enz. De hoeveelheid voor de geschiedenis van de regio belangwekkend materiaal, die tengevolge hiervan nimmer op de juiste plaats (een archiefbewaarplaats of bibliotheek) belandt en uiteindelijk voor de geschiedenis verloren gaat, is moeilijk te schatten. Mijn eigen ervaringen, opgedaan tijdens de voorbereiding van de radioprogramma's, waar uiteindelijk dit boek uit ontstaan is, laten weinig optimistische conclusies toe. Ik deed, om verschillende redenen, geen enkele systematische poging om verspreid materiaal uit particulier bezit voor deze programma's te bemachtigen; toch stuitte ik, door toevallige en incidentele contacten, verschillende malen op documenten die als bijzonder waardevol beschouwd mogen worden. Met betrekking tot de registratie van materiaal in verschillende gemeente-archieven bleek evenzeer dat er nog veel aan de vindbaarheid van archivalia uit die belangrijke periode van de tweede wereldoorlog ontbreekt. Men dient er zonder meer van uit te gaan, dat voor andere perioden uit de contemporaine geschiedenis het zelfde geldt.

Ik heb hierboven opgemerkt dat een zeker genre van historische werkjes langzamerhand aan het verdwijnen is. Ik doelde daarbij op

produkten die samengesteld zijn, veelal uit een behoefte zich in het verleden te verdiepen en met een liefde voor dat verleden, produkten die evenwel – afgezien van een zekere voldoening bij de auteurs – weinig bijdroegen tot een verdieping van historische kennis of een verrijking van historisch en cultureel inzicht.

Ik meen dat er voor velen onder hen die zich aangetrokken voelen tot de historie van de regio een belangrijke en dankbare taak wacht: het opsporen, registreren en voor vernietiging behoeden van materiaal dat van voldoende belang lijkt om mede te dienen als basis voor een breder en dieper opgezet onderzoek. Een dergelijke activiteit kan niet individueel verricht worden. Limburg echter beschikt over enkele voortreffelijke instellingen om dit werk te coördineren.

Van 15 mei 1940 af stond heel Nederland onder nationaal-socialistische heerschappij. Maar het nationaal-socialisme was niet pas in 1940 ons land binnengedrongen. We kenden het al veel langer. We hadden het zien groeien en we hadden het ook al bestreden, met de blote vuist in straatgevechten, en met geestelijke wapenen.

Ruim acht jaar al bestond in ons land de NSB, de nationaal-socialistische beweging van ir. Anton Adriaan Mussert. In december 1931 – ruim een jaar voor Hitler aan de macht kwam – had Mussert zijn NSB opgericht. In de begintijd had hij de wind mee: ontevredenheid over onze in die tijd wat krachteloze parlementaire democratie, gekwetste gevoelens van nationale trots, angst en afkeer voor socialisme en communisme, en een steeds dieper voortvretende economische crisis, waardoor vele honderdduizenden aan de rand van de wanhoop gebracht werden – dat alles leidde ertoe dat velen zich aangetrokken gingen voelen tot een sterke man, met een nieuwe beweging, een nieuw program en nieuwe oplossingen – althans de beloften daartoe.

Na een aarzelend begin in het eerste jaar stroomden in 1933 de leden toe. Ook in Limburg. De eerste Limburger, die door de 'idealen' van de NSB bezield werd (geen Limburger van afkomst, overigens), was een in Maasniel wonende vertegenwoordiger, John Boddé.

Deze John Boddé, in de eerste maanden van 1933 als lid nummer 2050 in de NSB ingeschreven, blaakte van enthousiasme en werklust voor zijn nieuwe ideaal.

In juni begint hij zijn actie. Hij gaat een gestencild blaadje uitgeven, dat hij 'Hou-Zee' noemt, naar de nieuwe groet en strijdkreet van Mussert's beweging. Op 9 juni belegt hij in Du Commerce in Roermond een eerste vergadering met 150 genodigden. Hij blijkt over zulke propagandistische gaven te beschikken, dat 30 aanwezigen zich

onmiddellijk als lid opgeven. De NSB is in Limburg van de grond: de 'groep Roermond' is geboren.

Het tweede nummer van 'Hou-Zee', van 12 juni 1933, heet al 'Kringblad voor de kring Limburg' en inderdaad duurt het maar korte tijd of die 'Kring Limburg' bestaat werkelijk. Binnen een maand is de toeloop in Roermond zo groot, dat de groep in drie groepen gesplitst moet worden. Er komen groepen in Venlo, Sittard, Heerlen, Echt, Maastricht. Eind september zijn er al tegen de 400 leden. Boddé is kringleider en kringpropagandist.

In februari 1934 is het aantal leden zo toegenomen, dat er vijf kringen worden gevormd: Maastricht, Heerlen, Sittard, Roermond en Venlo; in vele tientallen plaatsen bestaan dan groepen van de NSB. Het aantal leden nadert de 1200. Boddé maakt, als dank voor zijn belangrijke werk, promotie en wordt 'gewestelijk propaganda inspecteur' voor het gewest Zuid van de NSB, heel Limburg en bijna heel Noord-brabant omvattend. Zijn plaatsvervangend kringleider, graaf Maximiliaan de Marchant et d'Ansembourg, burgemeester en kasteelheer van Amstenrade, pas in december 1933 lid van de NSB geworden, wordt tegelijk met Boddé in een gewestelijke functie benoemd: gewestelijk organisatie inspecteur.

Bijna tegelijk met de geboorte van de NSB in Limburg begint zijn bestrijding. Hoe verblind en onwetend velen ook mochten zijn, er waren anderen die van meet af aan wezen op de gevaren van het nationaal-socialisme, die de misstanden in Duitsland hekelden en waarschuwden, vooral ook voor de aantasting van het geloof.

Mgr. Poels, de 'hoofdaalmoezenier van de arbeid', is één van de eersten. Al in het derde nummer van 'Hou-Zee', begin juli 1933, wordt hij wegens zijn waarschuwingen tegen de NSB vermeld. En Boddé gaat onmiddellijk tot de tegenaanval over: „Het Christelijk geloof is ons heilig en het kruis zal door ons niet worden misbruikt als dekmantel voor partijbelangen en baantjesjagerij.”

In deze formulering zitten meteen de elementen, die de propaganda van de NSB in Limburg – en in het algemeen met betrekking tot de katholieken – in al die jaren hebben gekenmerkt: voortdurend trachten te benadrukken dat de NSB in geen enkel opzicht strijdig was met de katholieke moraal en de voorschriften van de Kerk; anderzijds strijd leveren tegen de R.K. Staatspartij met het verwijt dat die partij de kerk en het geloof voor partijbelangen zou misbruiken.

De voornaamste bestrijders van de NSB in Limburg in die begintijd zijn mgr. Poels, dr. P. Kasteel (toen parlementair redacteur van De Maasbode), en pater Jacobs, missionaris van het Heilig Hart uit

Heerlen. Ze worden niet moe de NSB dag in dag uit in woord en geschrift te bevechten.

De kerkelijke overheden reageren, naar hun aard, voorlopig nog wat terughoudender. In een herderlijk schrijven in februari 1934 willen de bisschoppen nog niet verder gaan dan een ernstige waarschuwing tegen de nationaal-socialistische en fascistische stromingen.

„Wie ondanks dit ons waarschuwend woord menen hun eigen inzichten te moeten doordrijven, mogen weten, dat zij een zware verantwoordelijkheid op zich laden en dat zij zich tegenover God en hun geweten hebben te verantwoorden over hun kortzichtige roekeloosheid.”

Tot een formele veroordeling van de NSB en andere nationaal-socialistische organisaties kwam het dus nog niet. Slechts bepaalden de bisschoppen, dat priesters, leden van kerk- en armbesturen, leiders van katholieke organisaties en leraren en onderwijzers aan katholieke scholen geen lid mochten zijn of blijven.

Deze vastenbrief leek duidelijk, maar was het toch kennelijk niet voldoende. Elk trachtte hem op zijn manier uit te leggen. De NSB juichte: geen verbod, geen enkele belemmering dus. Velen twijfelden. Ook onder de priesters was er verschil van inzicht: verschillende weigerden op grond van het lidmaatschap van de NSB de absolutie.

Wat wel duidelijk werd, ruim een jaar later, dat was dat de NSB in zijn ontwikkeling niet was gestuit, en dat hij buiten zijn directe aanhang in Limburg van 2400 leden in het voorjaar van 1935 kon rekenen op de steun van vele tienduizenden.

Bij de verkiezingen voor de provinciale staten in april 1935 kreeg de NSB over het hele land bijna 8% van de stemmen. Limburg was de provincie met het allerhoogste percentage, 11,7%. Het werd gevolgd door Drente met 11,2% en dan daalde het tot 9,4% voor Noordholland.

Boven Roermond bleef het aantal NSB-stemmen ver beneden het landelijk gemiddelde; in Zuid-Limburg lag het er ver boven. In het hele land waren er 61 gemeenten waar de NSB meer dan 15% van de stemmen behaalde; daarvan lagen er 29 – bijna de helft van alle Zuid-limburgse gemeenten – in Zuid-Limburg. Meer dan één op de vijf burgers in Geleen, Bocholtz, Gulpen, Nieuwstadt, Slenaken, Ambij, Eygelshoven, Kerkrade en Roosteren stemde op de NSB; meer dan één op de vier in Amstenrade, Borgharen, Grevenbicht en Obbicht en Papenhoven; in de gemeente Mheer kwam men zelfs boven de 30%: het was daarmee de derde gemeente in Nederland.¹

¹ Gegevens ontleend aan dr. G. A. Kooy: „Het echec van een ‘volkse’ beweging” (Assen, 1964), p. 307.

KAMARADEN EN MEDE-NEDERLANDERS in LIMBURG ,

Bij het afdrucken dezer "Hou zee - bode" ontvang ik de Limburger Koerier van 3 Juli , met de verslagen van de "anti-fascistische vergadering" te Heerlen .

Helaas ontbreekt mij de tijd om nog in dit nummer uitvoerig en gedocumenteerd te wijzen op het vele misleidende , dat op deze vergadering door Katholieke Voormannen werd medegedeeld . In 't volgend nummer wordt daarop uitvoeriger teruggekomen .

Speciaal ook voor de Pers en voor de niet-leden onzer Beweging , wil ik echter reeds thans wijzen op de gevaarlijke suggestieve inhoud dezer verslagen en mijn mede-Geloofs en Volksgenooten vragen , ja bidden , zich geen oordeel te vormen , v ó ó r d a t zij omtrent de behandelde kwestie's o b j e c t i e f zijn ingelicht.

Hoe Katholieke Voormannen zich hebben laten verleiden tot deze eenzijdige voorlichting , moge echter uit enkele punten blijken.

Pater Jacobs zoowel als Dr. Poels , vereenzelvigen het nationaal-socialisme onzer N.S.B. (Mussert)beweging H.H. v/d Pers) met het D u i t s c h e nationaal-socialisme .

EEN DUSDANIGE VEREENZELVING IS MISLEIDEND .

Of weet Pater Jacobs NIET , dat wij N.S.B.^{ers} -en met ons ieder waaraachtig Nederlander- de leden der " n.s.N.a.p. " niet anders kunnen beschouwen dan als " landverraders " ! ?

Of weet Pater Jacobs niet , dat onze N.S.B. NIETS , maar dan ook N I E T S te maken heeft met de Duitse " n.s.D.a.p. " ! ?

Weet Dr. Poels dan niet , dat wij het Christelijk Geloof in al haar richtingen b e s c h e r m e n en dat wij de Kerk laten wat der Kerk is ! ?

Weet Dr. Poels dan niet , dat wij de Staat NIET zien als DOEL , doch als MIDDEL voor het bereiken van het welzijn van ons geheele N E D E R L A N D S C H E V O L K ! ?

De NSB had gezegevierd, in het hele land en vooral in Limburg. Maar lang zou die zegetocht niet meer duren. Begin 1936 bereikte de beweging van Mussert zijn grootste vooroorlogse aanhang. Toen werden de tegenkrachten steeds sterker. Ook de tegenkracht van de Kerk. In een mandement dat op 24 mei 1936 in alle kerken werd voorgelezen, gaven de bisschoppen uitdrukkelijk als hun mening te kennen:

„.... dat de Kerk in ons Vaderland in hoge mate geschaad en dat zelfs haar heilzame werking grotendeels onmogelijk zou gemaakt worden, als de beweging van het nationaal-socialisme de overhand zou krijgen.”

Om die reden verklaarden de bisschoppen dat allen die aan de NSB „.... in belangrijke mate steun verlenen, niet tot de H.H. Sacramenten kunnen worden toegelaten.”

E. P. J. THISSEN: Als een brief, zoals ik als kapelaan heb meegemaakt, werd voorgelezen of was voorgelezen, soms met commentaar, en soms zonder commentaar, omdat later wel bij de brief een briefje kwam: hier mag geen commentaar bij gegeven worden, dan was, als de mis uit was, het commentaar van de mensen, ik zal het maar in het plat zeggen: „Dat hōbbe ze de rotte Pruus ens goud gezag.”

De mensen juichten de positieve houding van de bisschoppen van harte toe. Maar: ‘In belangrijke mate steun verlenen’, dat gaf nog ruimte tot verschil in interpretatie. Het gewone lidmaatschap, zo was wel het algemeen gevoelen, werd nog niet als voldoende reden gezien om de sacramenten te weigeren. Zij, die actief waren in de NSB, moesten zien met hun geweten in het reine te komen. De meesten lukte dat aardig. Sommigen gingen te biecht in andere parochies, waar men hen niet kende, en verzwegen hun NSB-activiteiten, anderen – niet weinigen – gingen naar het buitenland, buiten de jurisdictie van de Nederlandse bisschoppen, en ontvingen daar de absolutie.

E. P. J. THISSEN: Ze gingen nog ter kerke, ’s zondags, luisterden ook heel goed naar wat gezegd werd en wat werd voorgelezen. Als kapelaan heb ik meegemaakt, dat ik gratis iedere week Volk en Vaderland in de bus vond, waar zij mij over aanspraken, maar als het er op aan kwam en ze moesten biechten, dan was ’t natuurlijk: „Wat ga je doen.”

Zo kan ik me herinneren, dat ik voor de Hoogmis achter in onze kerk een uitgesproken lid van de NSB zag staan en ik hem gevraagd heb: „Jongen, kom je je Pasen houden?” Waarop hij antwoordde: „Dat zal ik U wel laten zien.”

Ik heb toen gezegd: „Zorg dan maar, dat je niet komt, als ik de heilige Communie uittreik.”

Ik heb hem niet aan de Communiebank gezien.

De NSB in Limburg was met deze principiële veroordeling door de bisschoppen een belangrijke slag toegebracht. Niet in ledental: dat was op 1 oktober 1936 nog twee hoger dan op 1 mei van dat jaar: ruim 2400. Maar wel in aanhang buiten de partij. Bij de verkiezingen voor de tweede kamer in mei 1937 daalde het landelijk gemiddelde van de NSB tot 4,2%: Limburg was de provincie waar het aantal stemmen het sterkst daalde: tot 46% van dat van 1935. Hoewel nog steeds boven het landelijk gemiddelde, werd Limburg nu overtroffen door Drente en Noordholland.

Van de 61 gemeenten met meer dan 15% NSB-stemmen in 1935 waren er in 1937 nog vier over: geen enkele in Limburg.¹

De aanval was afgeslagen. De NSB had haar betekenis verloren, in heel Nederland, ook in Limburg. Nog één keer zou ze terugkomen, en dan niet op eigen kracht, maar gesteund door de geweren van onze overweldigers in 1940. Maar ook in de jaren van de bezetting zou de kerk zich voortdurend in de frontlijn van de strijd tegen het nationaal-socialisme bevinden.

¹ Kooy vermeldt ten onrechte (t.a.p., pag. 340), dat Obbicht en Papenhoven één van vijf Nederlandse gemeenten was, waar de NSB bij deze verkiezingen nog meer dan 15% van de stemmen behaalde. Informatie ten gemeentehuize van Obbicht en Papenhoven leerde ons dat het percentage NSB-stemmers in 1937 slechts 11,3 bedroeg.

Het Limburgs Dagblad, eind december 1934:

„Door het bestuur der *Reichsdeutsche Gemeinschaft* in Limburg was aan het college van B. en W. te Hoensbroek vergunning gevraagd voor het houden van een collecte. Op dit verzoek werd afwijzend beschikt, mede op grond, dat diezelfde week langs de huizen zou gecollecteerd worden door het Nederlands Crisis Comité, en de opbrengst mede ten goede zou komen aan de inwonende vreemdelingen.

Deze overweging had ook geleid om niet in te willigen een dergelijk verzoek o.a. van de R.K. Werkliedenbond, Leger des Heils, Luctor et Emergo, Bond van Gepensioneerde Mijnwerkers. Toch hebben van de week twee leden van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* in Hoensbroek voor de R.D.G. gecollecteerd en wij vernamen dat de namen van deze collectanten bij de politie van Hoensbroek bekend zijn.

Wij zouden deze vraag willen stellen: wat zou er gebeuren wanneer twee Nederlanders in Aken een collecte hadden gehouden voor de St. Joseph Vereniging, nadat vergunning daarvoor was geweigerd?

..... Een Nederlandse kolonie is geen staat in Duitsland, maar evenmin is de R.D.G. een staat in ons gewest.”

Nee, maar dat probeerde zij wel te zijn, een staat in onze staat, deze *Reichsdeutsche Gemeinschaft*. Ze was veel meer, al lang voor de oorlog, dan alleen maar een vereniging van in Nederland wonende Duitsers.

De NSDAP, de nazi-partij van Adolf Hitler, had al in de jaren '20 een aantal buiten Duitsland wonende leden gekregen. Ze werden samengebracht in een organisatie, die de naam kreeg: *Auslands-Organisation der NSDAP*, kortweg AO genoemd.

Het doel van de AO was alle buiten Duitsland levende Duitsers in nationaal-socialistische geest te beïnvloeden. Ook zij moesten ‘gesloten achter de Führer’ staan. De functionarissen van de AO: *Ortsgruppenleiter*, *Kreisleiter*, *Landesgruppenleiter* en hun assistenten waren

veelal fervente nazi's, die niets onbeproefd lieten om hun taken te vervullen. Hun taken: het controleren van de gezindheid en de gedragingen van de leden van de buitenlandse dienst, van Duitse emigranten, van alle Duitsers in hun gebied – en het trachten onder te brengen van zoveel mogelijk van deze Duitsers in hun eigen nazi-organisaties: de *Hitlerjugend*, de *Reichsstudentenführung*, het *Winterhilfswerk*, het *Deutsche Arbeitsfront*...

In Nederland woonden in 1930 ruim 100.000 Duitsers, van wie omstreeks 15.000 in Zuid-Limburg. De AO heeft in ons land nooit meer dan zo'n 3000 leden geteld. Dat leek nogal mee te vallen, maar de aard van hun gedragingen was tegengesteld aan de bescheidenheid van hun aantal.

De regering kon die activiteiten van een buitenlandse politieke partij moeilijk dulden. Maar diplomatie is een moeilijk bedrijf. En om verschillende redenen stelde onze regering zich er eind 1933 tevreden mee, dat de *Landesgruppe Niederlande* van de NSDAP zich zou wijzigen in plaatselijke verenigingen van Duitsers zonder meer, dus zonder partijnaam, en zonder partij- of staatkundig karakter. Zo noemde de NSDAP in Nederland zich in het vervolg: de *Reichsdeutsche Gemeinschaft*.

In feite veranderde er niets. Zo stuurde de jeugdgroep van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* eind september 1934 tijdens een bijeenkomst in Rotterdam een telegram aan de *Reichsjugendführer* Baldur von Schirach:

„Von der ersten Arbeitstagung Hitlerjugend Hollands kameradschaftliche Grüsse und mit Gelöbnis unverbrüchlicher Treue zum Führer.“¹

Het Limburgs Dagblad had het allemaal wel door. Korte tijd later maakte het met verontwaardiging melding van de pogingen van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* de Duitse jeugd in Nederland in haar macht te krijgen. In Zuid-Limburg was dat nog niet erg gelukt. Maar daar was men nu ook bezig. Er was al een afdeling van zowat 100 kinderen gevormd. De naam van deze jeugdorganisatie is niet, zo schrijft het Limburgs Dagblad, *Hitler-Jugend*, maar *Landesjugend der Reichsdeutschen Gemeinschaft*. Maar, schrijft het blad, wat doet zo'n naam ertoe? De vraag is: wat doet onze regering? Wanneer wordt aan deze organisatie van de nationaal-socialisten eindelijk een eind gemaakt?... Katholiek Zuid-Limburg zorgde ervoor dat tenminste de Duitse jeugd in ons

¹ RvO-FOSD 551409.

Nochtaas, kameraden, Volksgenooten, die ook geloofsgenooten zijt :

BEGA NIET EEN SOORTGELIJKE FOUT als de priester **DIE 'T H. GELOOF MET DE PROFANE POLITIEK VEREENZELVIGT**, door op Uw beurt **HET H. GELOOF MET ZIJN BEDIENAREN TE VEREENZELVIGEN** —

NEEN.
DUIZENDMAAL NEEN!

ALS GOED KATHOLIEK moogt ge dat reeds niet; als goed katholiek **N. S. B.-er** MOOGT GE HET NOG MINDER. **UW GELOOF IS UW HEILIGSTE, UW HOOGSTE BEZIT.**

Evenmin als we ons dit Geloof ooit door de **N. S. B.** zouden laten ontnemen, evenmin laten wij ons van de **N. S. B.** vervreemden, zoolang wij met ons **H. Geloof** ook ons ideaal in de **N. S. B.** kunnen verwezenlijken.

Arbeiders zonder geloof Schuldige: De R.K.S.P.

De z.g. Roomsche Katholieke Staatspartij
de hoofdschuldige van den ontstellenden
geloofsafval der Katholieke arbeiders!

DE WAARHEID, DE RECHTVAARDIGHEID,

dus de N. S. B.

ZAL TEN SLOTTE ZEGEVIEREN!!!

Hoe ongaarne wij ook stemmen voor ons verloren laten gaan, Uw zielrust is ons meer waard dan een stem, en nogmaals:

De waarheid en rechtvaardigheid, **DUS DE N. S. B.** zal tóch zegevieren.

Afb. 2.

Propagandamateriaal van de NSB in Limburg voor de verkiezingen in 1935 en 1937.

Afb. 3.

Mussert (op de rug gezien) begroet een deel van zijn 'kameraden' op de 'volksdag' in Valkenburg, 5 september 1936.

Deutsche Gesandtschaft

A 231

Im Anschluß an den Bericht
vom 21. d.M. - A 205

4 Durchschläge

Betr: Kreisleiter Amelungen,
Hoensbroek.

Haag, den 23. Januar 1935.

108/6

R 25

Auswärtiges Amt	
INr. 115	
Eing. 25. JAN 1935	
Vom. Sachn.	
Anl.	Durchschl.

II Nr. 105-35 l. ag 8 not

Der Fall Amelungen hat einen schnellen und leider sehr wenig erfreulichen Abschluß gefunden. Major Witte teilte mir gestern mit, Amelungen sei am 20. d.M. nach einer Seerkundgebung, die auf deutschem Hoheitsgebiet stattgefunden habe, in seiner Dienstbekleidung (Uniform) nach Holland zurückgekehrt und dort von der niederländischen Polizei auf Grund des von der Niederländischen Regierung erlassenen Uniformverbotes verhaftet worden. Major Witte fügte hinzu: die Mitglieder der RDC. seien wiederholt und ausdrücklich darauf hingewiesen worden, daß in Holland das Uniformverbot bestehe, daß Dienstbekleidung auf holländischem Grundgebiet weder getragen noch aufbewahrt werden dürfe, und daß alles zu vermeiden sei, was die Bewegung schädigen könnte. Eg Amelungen sei daher von ihm sofort in Schnellverfahren aus der NSDAP. ausgeschlossen worden.

An

das Auswärtige Amt

B e r l i n .

Ioh

E551628

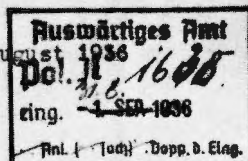
Pa. 9. 11

Deutsche Gesandtschaft

Haag, den 29. August 1936

A. 3661

Postchiffre

Ein Vertrauensmann Musserts berichtete der Gesandtschaft folgendes: Die Ausweisung von vier Holländern aus Deutschland als Gegenmassnahmen gegen die von der Niederländischen Regierung verfügte Ausweisung von Reichsdeutschen aus Holland werde von Mussert und der N.S.B. durchaus verstanden und für richtig gehalten. Indessen sei Mussert sehr verstimmt, dass sich unter den Ausgewiesenen auch der Propagandaleiter der N.S.B. in Berlin, de Heer, befindet. Mussert treibt seit Jahren eine ausgesprochen deutschfreundliche Politik und habe erreicht, dass ein Block von 400 000 niederländischen Wählern dem dritten Reich volle Sympathie entgegenbringe. Die Ausweisung eines hohen Parteifunktionärs der NSB aus Deutschland habe daher in der Partei grosse Erregung hervorgerufen. Wenn diese Ausweisung aufrechterhalten bleibt, sei es für Mussert ausserordentlich schwierig, den bisherigen Kurs beizubehalten und vor allem auf der 7. September stattfindenden grossen Wahlversammlung in der sehr unkämpften katholischen Provinz Limburg für Deutschland einzutreten. Ausser diesen grossen Versammlung finden jetzt

Mussert bedauere, die durch Ausweisung des de Heer entstehende Lage umso mehr, als seit einiger Zeit sich eine engere Zusammenarbeit zwischen seiner Partei und der NSDAP angebahnt habe und auf dem kommenden Parteitag auch eine Besprechung zwischen dem Stellvertreter des Führers und dem Generalsekretär der NSB, Geelkerken, in Aussicht genommen sei.

Afb. 5.

Eén van Mussert's argumenten tegen de uitwijzing van een NSB'er uit Duitsland: er ontstaat juist een nauwere samenwerking tussen NSB en NSDAP.

gewest vrij blijve van de geneugten en de consequenties der gelijk-schakeling.¹

De burgemeester van Hoensbroek kreeg het, evenals trouwens vele andere functionarissen in Zuid-Limburg, druk met de RDG.

In Hoensbroek woonde een Duitse bakker, die weinig van de nazi's moest hebben. Functionarissen van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* proclameerden een boycot tegen hun landgenoot, die daarop bij de burgemeester een klacht indiende. De *Ortsgruppenleiter*, bij de burgemeester ontboden, gedroeg zich hoogst arrogant. De burgemeester gaf de klacht door, via de Commissaris der Koningin naar Den Haag, uiteindelijk naar Buitenlandse Zaken. Maandenlang werden tussen Buitenlandse Zaken en het *Auswärtige Amt* nota's gewisseld; bijna werd de *Kreisleiter* voor Zuid-Limburg, zekere Nacken, het land uitgezet – bijna.

Vlotter ging het met de hoofddader van de Winterhulpcollecte, waarmee wij dit hoofdstuk begonnen, Amelungsen. Ook bij hem was het stadium van de officiële nota-wisseling bereikt. Maar dat zinde de burgemeester van Hoensbroek niet erg: veel resultaat verwachtte hij ook in dit geval niet. Hij liet Amelungsen door zijn politiemannen volgen. En op 20 januari, minder dan een maand na de gewraakte collecte, had hij beet. Amelungsen was naar een partij-bijeenkomst in Duitsland geweest, in zijn NSDAP-uniform. Bij zijn terugkeer werd hij door de Hoensbroekse politie opgewacht en op grond van de overtreding van het uniformverbod gearresteerd.

Hier waren geen regeringsnota's meer nodig. Hij werd onmiddellijk uit de NSDAP gestoten. En binnen 48 uur was de Duitse gezant op het ministerie van Buitenlandse Zaken om van die uitsluiting mededeling te doen en vriendelijk te verzoeken te bewerkstelligen dat het bericht van de arrestatie en de reden daarvan niet in de pers zou komen....

Ze leerden er niets van. In de zomer van 1935 was een Duitser, die van Zuid-Limburg uit anti-nazi-materiaal over de grens gesmokkeld had, door RDG-functionarissen bij de *Gestapo* aangebracht en bij een bezoek aan Duitsland gearresteerd. Iemand van de RDG zette een in Heerlen wonende Duitser onder druk belastende getuigenverklaringen af te leggen. De man liep naar de politie. Bij huiszoeking bij de RDG-functionaris werden de doorslagen van de voor de *Gestapo* bestemde rapporten gevonden.

Maar niet alleen overheidsdienaren hadden zo hun speciale moei-

¹ Limburgs Dagblad, 9.10.1934.

lijkheden en speciale pleziertjes met de functionarissen van de RDG. Ook in de privé-sector traden ze op, actief, onbeschoft, agressief.... G. Heetman, destijds directeur van de radiocentrale in Kerkrade, heeft zo zijn eigen ervaringen gehad, met name met het uitzenden van de redevoeringen van Hitler en andere nazileiders.

G. HEETMAN: Oorspronkelijk werden die allemaal uitgezonden, totdat het na verloop van tijd van overheidswege verboden werd. Daardoor kregen we natuurlijk geweldig veel moeilijkheden met de luisteraars, die vanzelfsprekend ook alle redevoeringen, in het bijzonder natuurlijk van Hitler, wilden horen. Soms wilden ze het met geweld. Ze stonden als het ware met de vuist op de tafel te slaan, ze moesten en zouden dat horen.

En in 1936 kreeg de burgemeester van Hoensbroek het weer druk. In mei slaagde hij er in vier Duitse mijnwerkers, die collega's onder druk zetten lid te worden van het *Arbeitsfront*, uitgewezen te krijgen. In juli ging er weer één de grens over, weer uit Hoensbroek.

De Duitsers waren woest. Heftig protesteerden ze bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. En de Duitse gezant in Den Haag schreef aan het *Auswärtige Amt* in Berlijn, dat het steeds weer de gemeenten Heerlen en Hoensbroek waren, waar moeilijkheden ontstonden.

„Bekanntlich sind ja auch sowohl der Polizeikommissar von Heerlen wie der Bürgermeister von Hoensbroek ganz üble Gesellen, mit denen wir immer Schwierigkeiten haben.... Wenn es dann zu ernsthaften Spannung zwischen Deutschland und Holland komme, so trage die Schuld daran nicht die Deutsche Regierung, sondern einzig und allein die beiden Burschen, die in Heerlen und Hoensbroek glauben sich alles erlauben zu können, und die Zentralen Stellen im Haag, die zu schwach sind, ihnen das Handwerk zu legen.“¹

En als dan, half augustus 1936, weer vier Duitsers uit Nederland gezet zullen worden (een uit Hoensbroek, twee uit Heerlerheide, een uit Schinnen), dan wordt het de Duitse regering te veel. Ze dreigt de Nederlandse regering: als deze uitwijzing niet ingetrokken wordt, zetten we vier Nederlanders Duitsland uit. Maar minister van Justitie Van Schaik, gesteund door minister-president Colijn, wilde niet toegeven: de vier Duitsers werden op 21 augustus over de grens gezet. Nog dezelfde dag werden vier in Berlijn wonende Nederlanders uit Duitsland uitgewezen. Een komische noot daarbij was, dat zich onder hen, heel toevallig, de Berlijnse propagandaleider van de NSB bevond.

¹ RvO-FOSD 417793/4.

Mussert protesteerde bij Hitler in hoogsteigen persoon. De NSB'er werd door een ander vervangen.

Het was het laatste diplomatieke conflict, dat zich met betrekking tot de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* tussen Duitsland en Nederland voerde: tot verdere uitwijzingen van functionarissen van de RDG kwam het niet.

Niet dat deze hun activiteiten verminderden. Voortdurend probeerden ze hun greep op de in Nederland wonende Duitsers te verstevigen. Lukt dat niet op een normale manier, dan volgden vaak intimidatie, dreigementen met represailles tegen familieleden in Duitsland, en rechtstreekse chantage.

Erg veel succes hadden ze niet. Maar een gering deel van de in Nederland – ook in Zuid-Limburg – wonende Duitsers trad tot de RDG toe. Wel gingen velen, toen de oorlog eenmaal uitgebroken was en de ster van Hitler steeds verder rees, sympathiseren, méédoen.

Maar er waren ook anderen, die, ook als Duitser, niets van het nationaal-socialisme moesten hebben. Eén van hen was Willy Weck-seler, een klein schoenmakertje uit de St. Pieterstraat in Valkenburg.

C. SMITS: Onze schoenmaker Willy was zowat 55 jaar oud. Hij was even over de grens in neutraal Moresnet geboren. Toen dat in 1914 met België onder de voet werd gelopen, moest hij in het Duitse leger. In 1917 deser-teerde hij.

Hij kwam na de oorlog in Valkenburg wonen en werd daar als *pur sang* Limburger in de gemeenschap opgenomen. Na 1933 werd hij voortdurend door de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* vervolgd. Hij moest de hakenkruisvlag uitsteken, hij moest lid worden van het *Deutsche Arbeitsfront*, hij moest bijdragen aan de Winterhulp. Willy deed van dit alles niets. Hij kende de Duitsers en haatte ze. Misschien nog meer dan wij.

Toen werd ons land bezet. Willy stond nog altijd te boek als Rijksduitser en toen Hitler in 1944 nog meer soldaten nodig had, werd hij opgeroepen en naar Laren gestuurd als *Landesschütze*. '*Führers letzte Hoffnung in banger Tagen*', spotte hij van zichzelf. Het ergste vond hij dat hij zich voortaan in het gehate uniform in Valkenburg zou moeten vertonen. Om dat te voorkomen nam hij, als hij op verlof kwam, in Maastricht een dure taxi, die hem vlak voor zijn voordeur moest afzetten, zodat hij beschermd door de duisternis ongezien naar binnen kon. Hij kleepte zich dan vlug om en wandelde in burger, kwasi nonchalant, naar zijn stamkroegje een paar huizen verder om er te toepen of te kwajongen.

De eerste keer dat hij met verlof kwam, stapte hij het overvolle cafeetje binnen. Ik zie hem nog in de deur staan. Een beetje onzeker van zichzelf. De kaarters keken even op. „Ha, Willy”, begroette een stem. En uit de verste hoek klonk: „Ha, Willy, heil Hitler!”.... Algemeen gelach. Willy werd

doodsbleek, even deed hij, alsof hij iets wilde zeggen. Toen draaide hij zich om en liep weg, diep gekrenkt.

Zo waren er ook gelukkig, voor en in de oorlog, Duitsers en Duitsers. Nazi's en tegenstanders. Het is goed, nu we een aantal naziwandaden van vèr voor de oorlog de revue lieten passeren, ons ook dàt te realiseren.

„Mijn volk. Nadat ons land met angstvallige nauwgezetheid al deze maanden een stipte neutraliteit had in acht genomen en terwijl het geen ander voornemen had dan deze houding streng en consequent vol te houden, is in de afgelopen nacht door de Duitse weermacht zonder de minste waarschuwing een plotselinge aanval op ons gebied gedaan. Dit, niettegenstaande de plechtige toezegging, dat de neutraliteit van ons land zou worden ontzien, zolang wij haar zelf handhaafden.

Ik richt hierbij een vlammend protest tegen deze voorbeeldeloze schending van de goede trouw en aantasting van wat tussen beschaafde staten behoorlijk is.”

Op het moment, dat deze proclamatie van koningin Wilhelmina in honderdduizenden Nederlandse huiskamers door de radio weerklonk – acht uur op de ochtend van de tiende mei 1940 – was Limburg voor het overgrote deel al in Duitse handen. Een Nederlandse overste, commandant van het 37e Regiment Infanterie, begaf zich naar de vernielde Wilhelminabrug om aan de Duitsers de overgave van de stad Maastricht aan te bieden. De Territoriaal Bevelhebber Zuid-Limburg zond, ‘per radio en per postduif’, een bericht naar de opperbevelhebber:

„Gehele Oostoever van de Maas is in Duitse handen. De bruggen te Maastricht en de stuw te Borgharen zijn vernield. Wij zijn geheel ingesloten en onderhandelen over capitulatie.”

De Duitse inval was ruim vier uur aan de gang.

w. t. LARIK: Tegen vier uur ging ik uit bed, ik ging aan het venster kijken en ja, er waren vliegtuigen in de lucht, maar die gingen natuurlijk verder. Natuurlijk zat ik vol angst voor de oorlog. Ik ben naar buiten gegaan, en eerst zagen wij verder niets, maar een poosje later kwamen de heren Duitsers het land binnen.

Ik heb daar op de hoek van de Koperstraat-Lindenstraat gestaan en op de Maastrichterlaan en zo zagen wij de heren verder marcheren, maar er gebeurde verder niets. Ja, zo ging dat nou hier.

's Morgens om een uur of half acht moesten ze iemand hebben. Toen hebben ze me thuis opgehaald, want ik was weer naar huis gegaan. Ik moest naar het bureau, ik was chef van de afdeling bevolking hier op het gemeentehuis. Toen wilden ze van mij de sleutel van de bevolkingskast hebben, maar die had ik niet, want die moest ik altijd 's avonds bij de politie afgeven. Dat heb ik hun ook gezegd. Dan moest ik hem maar gaan halen. Ik zeg: „Nee, ik ga niets halen. Doen jullie dat zelf maar.” Want ik mocht de sleutel niet halen, voordat het bureau begon.

Goed, toen kreeg een van die luitenants (het waren een Oberst en twee luitenants) de opdracht de sleutel bij de marechaussee's te gaan halen. Die kreeg de mof natuurlijk en toen moest ik een naam uit de bakken zoeken.

Ik heb daar lang mee getalmd en gedaan alsof ik hem niet vond, maar enfin, ik kreeg van die lui te horen, dat ik me niet zo moest aanstellen. Ik moest die kaart met die naam maar direkt pakken, want hij had er ook wel een beetje verstand van.

Daarna kon ik naar huis gaan, maar tegen negen uur moest ik weer op het raadhuis komen, toen was er weer een Oberst op mijn afdeling met een luitenant. En die ging direkt op mijn plaats achter het bureau zitten. Hij moest ook meteen namen en adressen hebben, maar van minder belang.

Toen stelde hij me de vraag, dat weet ik nog goed, of hij op die stoel kon zitten, want hij dacht wel, dat dat mijn stoel was. Ik zeg: „Als ik nee zeg, zit je er toch al op.” Het eerste wat de Oberst tegen de luitenant zegt: „Hebt U het gehoord, luitenant, das fängt hier schon gut an.”

Enfin, ik zeg natuurlijk niets meer, ik denk, ik wacht maar even.

En de hele dag zijn de Duitsers gekomen met paarden en met kanonnen doorgereden en 's avonds hebben ze de scholen bezet. Toen ben ik nog met de vrouw uitgegaan en toen hebben wij nog opzij moeten springen, want wij werden bijna overreden door die heren.

Zo begon het, in Vaals, zo begon het ook in allerlei andere plaatsen langs onze oostgrens. Plotseling, als 't ware met een pijnscheut door het lichaam: daar zijn ze!

Plotseling en onverwacht, toch nog. We hadden ons, ondanks alle waarschuwingen, vastgeklampt aan het voorbeeld van de eerste wereldoorlog, toen Nederland immers ook de dans ontsprongen was. We hadden ons vastgeklampt – tegen beter weten in – aan onze neutraliteit, die we krampachtig probeerden te handhaven.

Mede als gevolg daarvan was ons leger te zwak om het hele land te verdedigen tegen een veel talrijker en beter bewapende vijand. Wat werkelijk verdedigd zou worden, bestond volgens de plannen van onze Generale Staf uit niet veel meer dan de provincies Noord- en

Zuid-Holland, een deel van Utrecht en Zeeland. Wat daarvòòr, daarbuiten aan Nederlandse troepen opgesteld was, had geen andere taak dan te proberen de vijand zo veel mogelijk te vertragen, op te houden. Dat was ook de taak van de troepen in Limburg.

Wij willen ons hier bij een korte beschrijving van de gebeurtenissen op de ochtend van die tiende mei 1940 beperken tot het verdedigingsgebied Zuid-Limburg, vanaf de zuidgrens tot Maasbracht, Montfort en Posterholt. Dat hele gebied, 40 km breed en 6 tot 20 km diep, moest verdedigd worden door drie bataljons infanterie, al met al ook zowat drie zogenaamde grensbataljons, en wat losse onderdelen van geringe sterkte. Geen enkele tank, geen zwaar geschut, vier stukken lucht-afweergeschut, vier luchtdoelmitrailleurs.

Zuid-Limburg was geen aanvalsdoel van de Duitsers, het was niet meer dan een opmarsroute, in de eerste plaats naar het Albertkanaal. Dat kanaal moest zo snel mogelijk overschreden worden, het fort Eben Emael, centraal punt in de Belgische verdedigingslinies, moest veroverd worden.

Rond drie uur al waren Duitse luchtlandingstroepen bij de bruggen over het kanaal en op en nabij Eben Emael geland. Ze hadden succes. De bruggen bij Vroenhoven en Veldwezelt vielen onbeschadigd in hun handen. Eben Emael werd ingesloten.

Maar de luchtlandingstroepen waren te gering in aantal om zich lang tegen de verbeten terugvechtende Belgen te kunnen handhaven. Daarom moesten ze zo snel mogelijk over land, door Zuid-Limburg heen, gesteund worden. Daarom ook moesten zoveel mogelijk bruggen over het Julianakanaal en de Maas onbeschadigd veroverd worden. Dat was het Duitse aanvalsplan.

Officieel zou de aanval van de Duitse legers om 3.55 uur worden ingezet. Maar.... omstreeks middernacht werden op de weg tussen Scharn en Berg 40 burgers op fietsen aangehouden. Duitsers, die voor een deel al enkele dagen in huizen in Maastricht en Wijk hadden doorgebracht. Hun taak: de Maasbruggen in Maastricht bezetten. De meesten wisten bij de aanhouding te ontkomen.

In de buurt van Sittard kwam een grote groep Duitsers, gekleed in nagebootste Nederlandse uniformen, om één uur per fiets de grens over. Opdracht: de bruggen over het Julianakanaal bij Obbicht, Berg, Urmond en Stein te veroveren. Omstreeks vier uur slaagden ze daarin, behalve bij Obbicht, waar ze tijdig door Nederlandse troepen als Duitsers werden herkend.

Om half drie kwamen 40 Duitsers, in het uniform van de Nederlandse militaire politietroepen, oostelijk van Susteren de grens over.

Ze stieten op een Nederlandse patrouille, 5 man sterk. Er ontstond een gevecht, maar de Duitsers trokken verder. Een uur later hadden ze de brug over het Julianakanaal bij Roosteren bezet.

IR. M. R. A. VAN DER VELDE: Tegen half vier kwam op onze commandopost, het kasteel van Roosteren, het bericht dat er een patrouille van 15 man onder commando van een kapitein der militaire politie genaamd Willemse, aan de brug was aangekomen, voorzien van een schriftelijke opdracht van de commandant 17e grensbataljon. Men vraagt de commandant van de militaire politie sergeant Spieker te spreken en eventueel de compagniescommandant Braun.

Na dit telefonisch bericht besluiten beiden om naar de brug te rijden met de auto van de compagniescommandant – een sergeant toegevoegd en een ordonnans rijden eveneens in de richting van de brug. Na ongeveer 3 à 4 minuten klinken plotseling schoten en ontploffingen uit de richting van de brug, waar inderdaad schermutselingen en zwarte rookwolken werden waargenomen.

De sergeant-toegevoegd Vayssier is toen op zijn fiets naar de brug gereden, waar hij prompt werd gevangen genomen en bedreigd. De brug leek een klein slagveld.

F. VAYSSIER: Daar trof ik aan de kapitein Braun, zeer zwaar gewond, en de sergeant Spieker, dus de commandant van de militaire politie.

Ik heb nog geprobeerd om bij die kapitein te komen, maar dit werd me verhinderd door een Duitse soldaat, die in een behoorlijk alcoholische toestand maar steeds met een revolver bij me stond en onder meer zei, dat ik geschoten zou hebben. En de kapitein, die lag daar stervende met een grote gapende wond in zijn hals, en sergeant Spieker lag daar ook zwaar gewond. Drie soldaten van ons waren dood en er lagen ook nog drie of vier Duitse soldaten.

Zo werd de Duitse aanval voorbereid, de aanval van de geregelde Duitse troepen, die tussen half vier en vier uur losbarstte. Goed uitgeruste en goed geoefende troepen, met tanks en vliegtuigsteun. Daartegen konden onze, nauwelijks op een oorlog voorbereide, onvoldoende geoefende en slecht bewapende soldaten weinig uitrichten. Wel hebben ze op verschillende punten, zo bijvoorbeeld bij Gulpen en Schin op Geul, verbeterd en met dapperheid weerstand geboden. Maar deze Duitse opmars viel niet te stuiten, en nauwelijks te vertragen.

Tegen zes uur al – niet meer dan 2 à 2½ uur na het begin van de aanval – hadden Duitse pantserwagens de oostelijke Maasoever bij Wijk bereikt. De St. Servaesbrug, de Wilhelminabrug en de spoorbrug

Afb. 6.

De eerste Duitsers trekken op de ochtend van 10 mei 1940 over de vernielde Wilhelminabrug Maastricht binnen.

Afb. 7/8.
Maastricht, 10 mei 1940.

Str.: Einseits 2. Bausug (Leutnant Grabert)

193

1. Gruppe : **Uffs. Haut . Stärke 1 : 10 u. 2 Landeskundige.**

Objekt: **Eisenbahnbrücke Buggenum.**

Kleidung: Deutsche Uniform, darüber Monteuranzug.

Die Gruppe überschreitet I - 3 Stunden die Grenze und erreicht unter Umgehung aller Sperren I - 20 Minuten den Eisenbahndamm ungefähr 200 m vor der Brücke. Ungefähr 25 m vor dem ostwärtigen Brückenkopf wird die Gruppe durch einen holländischen Korporal zum Halten aufgefordert. Da die Gruppe nicht sofort hält, gibt die Wache einen Warnungsschuß ab.

Die Lage ist folgende: Der ostwärtige Brückenkopf ist durch eine Panzerplatte mit Schießscharten gesichert. Hinter dieser stehen 3 holl. Soldaten, Gewehr in Anschlag, dahinter 1 Offizier, 1 Korporal und 1 Eisenbahnbeamter. Auf der rechten Seite des Eisenbahndammes stehen Baracken, hinter diesen in Breite des Damms ein eisernes Tor.

Als die Gruppe angehalten wird, erklärt ein Sprachkundiger, sie seien Streckenarbeiter und hätten eine Arbeit am Damm durchzuführen. Er wird aufgefordert, zur Prüfung seines Ausweises hinter die Panzerplatte zu kommen. Dort erklärt man ihm, daß der Ausweis gefälscht sei. Es müssen sich nacheinander noch 2 weitere Leute hinter die Panzerplatte begeben. Der eine wird von der Wache darauf aufmerksam gemacht, daß seine Spitzhacke nicht der in Holland gebräuchlichen entspreche. Daraufhin fordern die 3 Mann der Gruppe die Holländer auf, die Hände hochzunehmen. Als sich die Holländer zur Wehr setzen wollen, eröffnen die 3 das Feuer auf sie. Im selben Augenblick stürmt die Gruppe den Brückenkopf, macht die Besatzung nieder und zerstört die Telefonleitung. Der Gegner verliert 6 Tote und 1 Gefangenen.

Der Gefangene nach der Zündstelle gefragt, gibt an, daß sich diese im Bunker, südlich der Brücke am Westufer der Maas befindet. Während 2 M. P. den Brückenkopf sichern, stürmt der Rest der Gruppe, trotz heftigen Gewehr- und M.G.-Feuers vom jenseitigen Brückenkopf und aus den Baracken, links und rechts der Brücke mit dem Gefangenen auf die Brücke. Der Gefangene wird dabei gezwungen, die Zündleitung zu seilen. Eine Leitung wird durchgeschnitten. Als ein Mann die zweite Leitung zerschneiden will, wird die Brücke vom Bunker aus gesprengt. (Der 3. und 4. Brückenbogen vom ostwärtigen Brückenkopf aus gezählt.) Zu dieser Zeit befindet sich die Spitze der Gruppe am Beginn des 4. Brückenbogens, der Rest der Gruppe am 3. Bogen. Zur Zeit der Sprengung befinden sich 7 Mann der Gruppe und 1 holl. Gefangener auf der Brücke. 5 Mann wurden in die Maas geschleudert und konnten sich ans Ufer retten. Dort lagen sie, teils leichter, teils schwerer verwundet, ungefähr 2 Stunden zwischen dem feindlichen und dem eigenen Feuer. 3 Mann wurden von den Pionieren an das ostwärtige Maas-Ufer gebracht, Uffs. Haut und 1 Mann gelangten durch eigene Kraft zu den deutschen Truppen.

**Eigene Verluste: 1 Toter, 2 Vermisste (wahrscheinlich tot),
2 schwerer und 3 leichter Verwundete.**

Afb. 9.

Uit een officieel Duits oorlogsdagboek: de overval op de spoorbrug bij Buggenum ('Kleidung: Deutsche Uniform, darüber Monteuranzug').

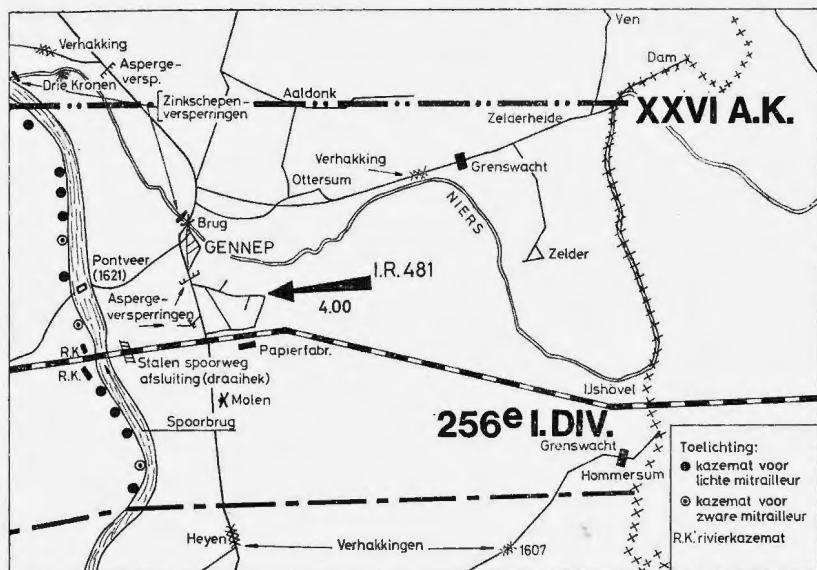
Gennep, 4000 inwoners, 4 km van de Duitse grens. Gennep slaapt, in de nacht van 9 op 10 mei 1940. Het is een nacht als alle andere, de dreiging aan de grens is – weer eens – wat heviger geworden, maar de bevolking voelt zich niet ongeruster dan anders. Gennep, en de hoogst belangrijke spoorbrug over de Maas, niet veel meer dan een kilometer ten zuidwesten van het stadje, brug in de spoorlijn van Wezel over Goch naar Mill en verder naar Boxtel, worden bewaakt door Nederlandse soldaten, die sedert drie uur in de nacht ‘in volledige strijdvaardigheid’ zijn.

Goed bewaakt? Och, het zijn er maar een handje vol. Eén compagnie, de 4e compagnie van het 2e bataljon van het 26e Regiment Infanterie is verantwoordelijk voor de beveiliging van bijna vier kilometer Maasoever en het gebied aan weerszijden daarvan, van de grens tot een eind in de richting van Mill. Eén compagnie, versterkt met 3 onder-officieren en 23 man politietroepen. Al met al een paar honderd man.

Wat hebben ze te doen? Een stuk Maasoever verdedigen, een spoorbrug bewaken en eventueel vernielen, een pontveer onbruikbaar maken, een brug over de Niers vernielen en dat riviertje versperren met zinkschepen. Verder: een paar wegen versperren, wat bruggetjes verder naar het westen opblazen en dan, hun belangrijkste taak: waarschuwen, alarmeren als de Duitsers komen.

Stel U voor: de grens. Daarover komt een spoorlijn uit Duitsland. Na een paar kilometer een papierfabriek, met daar tegenover een wissel. Na drie, vierhonderd meter het station Gennep. Een kilometer daar voorbij de Maas, met een spoorbrug er overheen. En daarachter, niet veel kilometers verder, de eerste Nederlandse hoofdverdedigingslinie, de Peel-Raamstelling.

Ten oosten van de Maas zijn er in die nacht zowat 70 Nederlandse militairen. Daar is het ‘vernielingsdetachement Gennep’, bestaande

Afb. 12.

Overzichtskaat van de Nederlandse verdedigingswerken in de omgeving van Gennep, met aanduiding van de aanvallende Duitse eenheden.

uit een sergeant, een korporaal en 20 man, die onder meer de brug over de Niers moeten opblazen. Dan is er de grenswacht Zelderheide, weer een sergeant, een korporaal en 15 man, en twee alarmschellen, in het wachtgebouwtje, kort bij de grens. Er is een sergeant van de genie met wat burgerhulpkrachten, om de Niers te versperren met zinkschepen. En dan nog de brigade Gennep van de koninklijke marechaussee: een opperwachtmeester met zes man, waarvan een post in het station Gennep is gevestigd. Op het emplacement tegenover de papierfabriek, twee soldaten ter bewaking van de wissel, die 's nachts alle uit het oosten komende treinen op dood spoor leidt en die met een hangslot is vastgezet. De telefoon van de post bij de wissel naar het station is die nacht defect, zoals zo vaak tevoren.

En dan tenslotte nog, bij de oostelijke oprit van de spoorbrug, een korporaal en 4 man van de politietroepen. De politietroepen bewaken dit centrale punt in de verdediging. Hun commandant, een oudere sergeant, heeft 5 man bij de oostelijke brugtoegang, één man middenop, bij het ontstekingspunt voor de vernieling van de brug

(er behoorden daar twee man te zijn); dan een wacht aan de westkant, en wat manschappen in twee kazematten, even ten noorden en ten zuiden van de brug op de westelijke oever, elk bewapend met één stuk geschut en één zware mitrailleur.

Ze hebben zich niet gerealiseerd, niet kunnen realiseren, hoe belangrijk juist deze brug zou zijn in het Duitse aanvalsplan.

Het is het zelfde schema als bij de Maasbruggen in Maastricht, alleen nu op wat groter schaal. Luchtlandingstroepen zouden in het westen van Nederland landen en strategische punten bezetten. Die troepen moesten zo snel mogelijk hulp en versterking ontvangen. De eerste Nederlandse verdedigingslinie van betekenis, de Peellinie, moest zo snel mogelijk doorbroken worden om naar het westen door te kunnen stoten. De Peellinie moest bij verrassing overvallen worden. Daarom moest die spoorbrug onbeschadigd in Duitse handen vallen. De spoorlijn zou de Duitsers naar het hart van de Peellinie voeren. Bij het station in Goch stonden ze al gereed: een pantser trein, en daarachter een goederentrein, stampvol soldaten van Hitler's *Wehrmacht*.

Het is – ook weer – het bekende patroon. 3 uur 55 is het officiële begin van de aanval. Maar lang voor dat tijdstip zijn ze al op pad, groepjes Duitse soldaten in nagemaakte Nederlandse uniformen of in burgerkleding, geholpen door in Duitsland wonende Nederlanders.

Omstreeks één uur komt een patrouille ongemerkt de grens over: een luitenant en acht onderofficieren en soldaten. Eén van hen woont in Hommersum, vlak over de grens, is getrouwd met een vrouw uit Gennep, spreekt goed Nederlands en kent de streek op zijn duimpje. Twee anderen behoren tot die groep 'Nederlanders' in Duitsland. Die twee, evenals de man uit Hommersum, dragen nagemaakte Nederlandse marechaussee-uniformen; de anderen hebben regenjassen over hun uniform. Ze trekken in alle stilte door het terrein naar de molen ten zuiden van het station Gennep, wachten daar tot het begint licht te worden en lopen naar de spoorbrug, de twee Nederlanders voorop, de verklede Duitser achteraan. De anderen, zogenaamd als gevangenen, daartussen in.

Wat dan gebeurt, is allemaal heel simpel. De 5 man Nederlandse bewaking aan de oostkant van de brug worden overweldigd en gevangen genomen. Slechts één soldaat weet één schot af te vuren. Drie Duitsers blijven achter ter bewaking van de Nederlanders, onder hen de man uit Hommersum. Die belt op naar de commandant van de brugbewaking bij het westelijke bruggehoofd: er komen twee marechaussee's aan met vier gevangenen.

De rest van de groep loopt de brug op, passeert met een vriendelijk

'goeiemorgen' de post midden op de brug. Dan leveren de zogenaamde marechaussee's hun zogenaamde gevangenen af bij de wachtpost ten westen van de spoorbrug en keren terug naar de oostkant.

L. BAKKER: Met het kriecken van de dag stond ik op het landhoofd Oeffelt en naast mij stond de detachementscommandant en nog enige andere mensen, die ook bij het brugdetachment behoorden.

Wij zeiden zo tegen mekaar: „Och, d'r zal wel niks komen vandaag,” het begon al een beetje dag te worden, maar op een gegeven moment zei ik: „Kijk daar eens aankomen!”

Afijn, ze zagen het allemaal natuurlijk hè. Twee marechaussee's kwamen de brug over lopen met het geweer in jagende houding en ze dreven vier mensen voor zich uit. Toen ze bij ons kwamen aan de Oeffeltse kant zagen we vanzelfsprekend, dat het Duitse militairen waren. D'r werd door de detachementscommandant niks gezegd, ook niet door de anderen, en toen zeg ik tegen één van die marechaussee's: „Hé, wat zijn dat voor mensen.”

Hij zegt: „Dat zijn Duitsers, die hebben een poging gewaagd om het station Gennep te overrompelen. Wij hebben ze gevangen genomen en nu brengen we ze hier, dan kunnen jullie ze als krijgsgevangenen het achterland in brengen.”

Onmiddellijk daarop zeg ik: „Hebben jullie die mensen gefouilleerd?”

Hij zegt: „Nee, daar hebben we geen tijd voor gehad, doen jullie het maar, wij gaan terug”.

Dus onmiddellijk, onder de nodige voorzorgsmaatregelen onzerzijds, hebben wij die vier mensen op een rijtje gezet, armen omhoog en die van ons stonden met het pistool klaar natuurlijk voor die mensen, als ze eventueel eens verkeerd wilden. De jassen werden losgemaakt en daar kwamen machinegeweertjes onder vandaan en handgranaten en munitie, kortom een heel arsenaal. Enfin, die Duitsers werden het achterland in gebracht door enkele infanteristen, want wij hadden ook infanteristen bij het detachment, en de marechaussee's gingen terug, de brug over, richting Gennep.

Het is dan bijna vier uur. Inmiddels is de grenswacht Zelderheide, 17 man sterk, overrompeld en gevangen genomen. Een twintigtal ook weer dwars door het terrein van de grens naar Gennep opgerukte Duitsers overvalt tegelijkertijd de vernielingsploeg bij de brug over de Niers en dwingt de Nederlanders de springlading van de brug te verwijderen.

De pantser trein en de goederentrein zijn opgestoomd, de grens overgekomen en naderen station Gennep. De dubbelpost bij de wissel bij de papierfabriek lost een paar schoten; één van de twee soldaten rent naar het station. Van het station wordt opgebeld naar de post bij de oostkant van de spoorbrug: 'Overval station Gennep; doorgeven'. Maar dan is de oostkant van de brug al in Duitse handen.

De trein loopt door de wissel op verkeerd spoor, rijdt weer achteruit, het hangslot van de wissel wordt kapotgemaakt, de wissel overgezet en verder rijden de treinen, naar de brug. Het afsluithek oostelijk van de brug is inmiddels al door de daar verblijvende Duitsers opengemaakt.

De post midden op de brug, korporaal van de politietroepen, ziet een trein naderen, ziet personen in marechaussee-uniform het afsluithek openen, belt twee keer naar zijn commandant op de westelijke oever, krijgt twee keer ten antwoord: 'De brug niet laten springen, afwachten.'

Dan rijdt de eerste trein de brug op. De korporaal ziet plotseling twee platte wagens voor de locomotief, met Duitse soldaten achter een mitrailleur. Maar hij staat 5 meter van de lont van zijn ontsteking. Hij kan niets meer doen en wordt gedwongen in de trein te stappen.

De trein nadert de westelijke oever. De commandant van één van de kazematten, hoewel hij van de detachementscommandant telefonisch bericht krijgt, dat alles in orde is, laat vuur afgeven. Maar bij het tweede schot blijkt het kanon al kapot.

En juist als de sergeant-detachementscommandant eindelijk zelf ziet, dat het niet in orde is, wordt hij overrompeld door de kort tevoren bij hem afgeleverde zogenaamde gevangenen.

L. BAKKER: Ik zeg tegen de detachementscommandant: „Daar heb je een Duitse trein”. Hij zegt: „Het kan nog makkelijk een Hollandse trein zijn”. Ik zeg: „Ik zie het aan het type, dat het geen Hollandse trein is”.

Maar hij wilde de brug nog niet laten springen, hè. De trein moest stoppen bij de slagboom aan de overkant en toen legden ze een hevig vuur op de brug. De kogels vlogen met honderden, met duizenden langs je heen. Het was een hele grote, dikke ouderwetse brug, dus we stonden daar achter die ijzeren dingen en tjiep.... tjiep.... tjiep...., dus de kans om op de brug te komen, om dat lontje aan te steken, was voor ons verkeken. Jammer genoeg.

Na enig oponthoud komt die trein door, heel langzaam, tergend langzaam.¹ Aan de Oeffeltse kant gekomen sprong een luitenant van de locomotief en die riep mij, dus ik kwam en hij hield zó een pistool op mijn borst. Toen wees-ie naar de barak onder aan de spoordijk en vroeg, of daar nog militairen in zaten. Ik zeg: „Nee, alles staat op post”. Enfin, toen werd het wat rustiger, we werden ontwapend en hij zegt: „Meld je aan de overkant van de brug”.

¹ Er is een duidelijke discrepantie tussen het bovenvermelde en het verhaal van de heer Bakker. De eerste gegevens zijn ontleend aan de publikatie van de Generale Staf: „De strijd op Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II”, Deel 2B ('s Gravenhage, 1953), pp. 163-164.

Dus wij de brug over en nou, het was een hard gelag. Er hingen zeker 50, 60 grote wagens achter die locomotief met materiaal en mensen erop.

De pantser trein kan ongehinderd verder rijden, op korte afstand gevolgd door de troepentrein.

Ze rijden door, passeren achter elkaar vier wél ter vernietiging voorbereide, maar niet vernielde kleinere bruggen en dan stoppen ze, even ten westen van het station Mill. Het is dan ruim half vijf in de ochtend. De Peel-Raamstelling wordt van binnenuit bevochten.

In Gennep is een goed deel van de bevolking nog maar nauwelijks wakker.

„In deze nieuwe staat zal men kleur moeten bekennen, zal men moeten tonen, of men begrip heeft voor de nieuwe tijd, ja of neen.... Ik verwacht van de burgemeesters, dat zij zich aan de gewijzigde omstandigheden zonder reserves zullen aanpassen.... Het is een historisch ogenblik van de grootste betekenis, dat wij beleven.”

Deze woorden – en nog veel meer – sprak de door de Duitsers benoemde Commissaris der Provincie Limburg, graaf M. de Marchant et d'Ansembourg, op 13 augustus 1940 in de Statenzaal in Maastricht tot de haastig bijeengeroepen burgemeesters van de provincie.

Aanleiding tot deze bijeenkomst en deze woorden was de twee dagen tevoren door rijkscommissaris Seyss-Inquart ondertekende „Achtste Verordening van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende bijzondere maatregelen op administratief-rechtelijk gebied.”¹

Het leven in een bezet land is moeilijk voor alle mensen, maar speciaal voor hen, die bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen. Als gewoon mens kun je afwachten wat een bezetter van je verlangt of je opdraagt. Je kunt die opdrachten uitvoeren, je kunt ze – soms – weigeren. Geen enkele bezetter echter kan zelf, alleen met zijn eigen soldaten, zijn eigen ambtenaren, zijn eigen politie, een land volledig besturen. Daarvoor heeft hij nodig het bestuursapparaat van het bezette land zelf. Als dat en bloc zou weigeren, en bloc zou aftreden, zou er een chaos ontstaan, niet alleen met betrekking tot de bevelen van de bezetter, maar ook en vooral in het doodgewone dagelijkse leven van het land, de provincie, de stad of het dorp, waarop de bezetter nauwelijks invloed uitoefent. Een chaos, die in de eerste plaats de bevolking zou treffen.

¹ Verordening 152/1941.

den. 'De werkzaamheden van de provinciale staten en de gemeenteraden blijven rusten', zo heet het, evenals de werkzaamheden van de colleges van burgemeester en wethouders en van gedeputeerde staten. De burgemeester zou een soort dictator worden in zijn eigen gemeente, slechts gebonden aan de aanwijzingen van de commissaris der provincie, en slechts bijgestaan door een aantal surrogaat-wethouders, door hem te benoemen en te ontslaan. Zij zouden hem alleen maar mogen adviseren en vertegenwoordigen, en hadden geen enkele eigen bestuursbevoegdheid. Het democratisch bestuur van de provincies en gemeenten zou, na invoering van deze verordening, volledig ophouden te bestaan.

„Wanneer wij willen weten, hoe de toekomstige werkwijze van de burgemeester zal zijn, dan hoeven wij niets anders te doen, dan de nieuwe *Duitse* gemeentewet in te zien.... Zo meen ik U vandaag de opdracht te moeten geven, contact te zoeken met de plaatselijke groepsleiders van de NSB, ook voor wat betreft het zoeken van Uw toekomstige wethouders.”

Zo spreekt de graaf in de Statenzaal. Burgemeester Haan van Nieuwstadt zat naar hem te luisteren.

M. HAAN: Er werd uiteengezet, dat hij niet van de Limburgse burgemeesters verlangen wilde, dat ze lid van de NSB werden, maar dat ze toch de gedachte van de NSB moesten uitdragen. En op dat zelfde moment, toen heb ik direkt gezegd, dat ik daar nooit toe in staat was om zo iets uit te voeren.

De reacties van de collega's waren precies hetzelfde, alleen men moest natuurlijk overleggen wat eigenlijk het verstandigste was. Of je blijven zou of vertrekken. Er zijn een heleboel burgemeesters geweest, die waren het er niet mee eens en die zeiden: „Je moet blijven zolang als het enigszins mogelijk is” en anderen die zeiden weer: „Nee, ik werk er helemaal niet aan mee.”

En dat moest iedere burgemeester uiteindelijk voor zich zelf uitmaken of hij er toe in staat was om langs al die wetten van de Duitsers heen te komen, zonder dat hij zichzelf en zijn familie in gevaar bracht en of die ook werkelijk in staat was om de dingen, die hij zich had voorgesteld, tot uitvoering te brengen, zonder daar de Nederlandse staat mee in de narigheid te brengen.

Burgemeester Berger van Venlo komt als eerste tot een besluit. Op 18 augustus schrijft hij zijn ontslagbrief aan de secretaris-generaal van het departement van binnenlandse zaken. Coenders uit Sittard is maar een dag later. En dan volgen nog 12 anderen. Michiels van Kessenich uit Maastricht, Haan uit Nieuwstadt, Lambooy uit Eysden, Habets uit Kerkrade, Geuljans uit Ubach over Worms, Meuwissen uit Echt,

Minkenberg uit Stevensweert en Ohé en Laak, Lempers uit Schaesberg, Corbey uit Broeksittard, Smets uit Roosteren, Koten uit Grevenbicht en Obbicht en Papenhoven. Janssens uit Maasbree is de laatste, op 8 september.

Zò waren de overwegingen van burgemeester Michiels van Kessenich uit Maastricht.

JHR. MR. W. MICHIELS VAN KESSENICH: Op de bijeenkomst bleek zonder twijfel, dat de commissaris in het gewest de bevoegdheid kreeg instructies te geven en de burgemeester daartegenover de plicht om die op te volgen. Na de samenkomst ben ik in stilte naar huis gegaan en heb daarna de fiets gepakt om door het Limburgse landschap te rijden en na te denken.

Tot de conclusie ben ik toen gekomen, dat dit het punt was waarop verdere samenwerking, althans voor mij, geen zin meer had en ik nam het besluit tot ontslagaanvraag.

Ik heb toen twee vrienden geconsulteerd, hoe zij hadden gereageerd en toen bleek mij, dat zij beiden het zelfde hadden gedaan. Merkwaardig is misschien het verschil in benadering van de problematiek. Berger, de jurist, stoelde zijn ontslagaanvraag zuiver op deze nieuwe wettelijke bepaling, waarbij een burgemeester en dan nota bene van deze commissaris, instructies had op te volgen waarvoor hij nooit benoemd was. Coenders zei het op zijn eigen charmante wijze met de woorden: „Coenders is niet slim genoeg om tegen dit gezelschap op te manipuleren. Nu deze nieuwe vormgeving er is, is het voor me duidelijk, dat ik niet langer riskeren kan bij de neus te worden genomen”.

En wanneer U mij vraagt hoe ik bij mij reageerde, dan was het heel eenvoudig, dat ik het vertrouwen dat de jongere Katholieken, vóór mijn benoeming tot burgemeester van Maastricht, mij hadden gegeven door me voorzitter te maken van de Limburgse Kiezersbond, voor mij een aanwijzing temeer was om niet verder te gaan. Wanneer zij zouden zien, dat deze oude voorzitter rustig bleef coöpereren na deze nieuwe duidelijke instructies, dan dacht ik, kunnen ze geen vertrouwen meer hebben in hun eigen mensen. Mijn ontslagaanvraag was voor mij het enige efficiënte middel om te voorkomen schuldig te worden aan wat men met een modern woord mag noemen: frustratie van geweten.

De teksten van de ontslagaanvragen zijn allemaal verschillend; ook de motiveringen wijken af. Sommigen schrijven alleen over de verordening, anderen betrekken er ook de uitleg van d'Ansembourg bij, of die van een hoge Duitse bestuursambtenaar, Dr. Rabl, op 26 augustus op een bijeenkomst in Sittard gegeven.

Burgemeester Corbey uit Broeksittard doet het misschien wel het mooiste:

„Èn als Katholiek, èn als Nederlander, is dat alles – zonder in strijd te komen met mijn overtuiging – niet te aanvaarden, zodat ik Uhoogedelgestreng onmiddellijk ontslag vraag als, door Hare Majesteit Koningin Wilhelmina der Nederlanden benoemd, burgemeester van Broeksittard.”

Alle ontslagaanvragen komen in een dikke map op een Duits bureau terecht. Curieus verschijnsel: behalve deze veertien Limburgers is er maar één andere Nederlandse burgemeester die zijn ontslag indient. De Duitsers zijn toch wat onthutst: ze tonen zich niet erg gelukkig met het optreden van d'Ansembourg. En even denken ze erover alleen diè burgemeesters ontslag te verlenen, die het uitsluitend vroegen op grond van de verordening, en het te weigeren aan hen die in hun ontslagbrief de rede van d'Ansembourg noemden.

Maar dat gaat niet door. Op 23 september bevat de *‘Deutsche Zeitung in den Niederlanden’* het bericht dat aan dertien Limburgse burgemeesters ontslag verleend is – niet eervol natuurlijk. Alleen aan burgemeester Lambooy uit Eysden wordt het ontslag geweigerd, omdat hij zijn aanvraag afhankelijk had gesteld van de houding van secretaris-generaal Frederiks ten opzichte van de richtlijnen van d'Ansembourg – en daar was Frederiks even weinig gelukkig mee als de Duitsers.

Dertien Limburgse burgemeesters zijn ontslagen, als – op één na – de enigen in het hele land. Er zou staatsrechtelijk, tegen de achtergronden van het Landoorlogreglement en de Aanwijzingen van 1937, misschien over te debatteren zijn of zij op dat moment ontslag hadden moeten nemen – geen van de burgemeesters die in augustus 1941 aanbleven, is dat na de oorlog kwalijk genomen.

Maar het geweten van deze dertien zei hen dat het nu tijd was om heen te gaan, zij zagen de helling waarop hun verantwoordelijkheid zich bevond, steil naar beneden gaan. Zij wensten niet langer aan de ‘nieuwe staat’, zoals d'Ansembourg het geformuleerd had, aan de staat van het nationaal-socialisme, mee te werken. Dat zij, zo vroeg in de bezetting al, daaruit de consequenties trokken, strekt hen, èn Limburg, tot eer.

Geleen. Nu een snel groeiende stad van rond 36.000 inwoners. Zes en twintig jaar geleden, in 1942, nog niet veel meer dan een administratieve huls om een groepje losse dorpskernen: het oude Geleen in het oosten, Lutterade en Krawinkel in het centrum, en Lindenheuvel in het noordwesten. In het westen, aan twee kanten ingesloten door de stedelijke bebouwing, het terrein van de Staatsmijn Maurits en de cokesfabriek. Tezamen woonden er in Geleen nog geen 17.000 mensen.

Door de eeuwen heen is er nooit een oorlog uitgevochten, waarvan het leed beperkt bleef tot de soldaten. De soldaten, zij droegen als het ware per definitie 'de risico's van het krijgsbedrijf'; de burgers behoorden daarvan verschoond te blijven. Maar dikwijls, en in vele gevallen in de eerste plaats, was de oorlog rampzalig voor de burgerbevolking.

Geen oorlog is er geweest, die zulke zware offers van de burgerbevolking heeft geëist als de tweede wereldoorlog. Naast de toepassing van modern wapentuig met steeds grotere reikwijdte en het gebruik van nieuwe explosieven met steeds groter vernietigingskracht, was daarbij in de eerste plaats van belang de ontwikkeling van bombardementsvliegtuigen.

Bombardementsvliegtuigen. Hoe heeft Nederland zich niet verheugd, tijdens de lange jaren van Duitse bezetting, over de Engelse en Amerikaanse eskaders die, naarmate de oorlog vorderde, in steeds groter aantallen en met steeds groter frequentie door onze lucht dreunden, op weg naar hun doelen in Duitsland. Zij vormden het enige zichtbare en hoorbare teken van de militaire kracht van onze bondgenoten. Hoe meer en hoe zwaarder vliegtuigen, hoe duidelijker de geallieerden hun groeiende macht demonstreerden.

Voor de bevolking langs onze oostgrens was er nog een extra aspect aan deze vluchten. Men hoorde en zag de vliegtuigen niet alleen

overvliegen – men kon in vele gevallen ook iets waarnemen van de bombardementen zelf. In midden- en Zuid-Limburg vooral wreef men zich regelmatig opgetogen in de handen, als de hemel, ergens in het gebied tussen Krefeld en Aken, weer eens felgekleurd was en men zelfs, tussen het geronk van de bommenwerpers door, het gedreun van de ontploffingen meende op te vangen.

Zo dichtbij werden de aanvallen vaak uitgevoerd. Voor zichzelf dacht men nauwelijks aan gevaar. De verboden van de Duitsers en de waarschuwingen van de luchtbeschermingsdienst ten spijt stond men buiten te kijken, zich weinig bekommerend om rondspattende kogels van elkaar bestokende vliegtuigen of scherven van luchtdoelgranaten. Men raakte gewend aan de aanvallen. Men begroette ze met vreugde. In het hele land, in Limburg, in Geleen. Toch koesterden velen, vooral zij die in de nabijheid van mogelijke doelwitten van geallieerde aanvallen woonden, wel eens bange voor gevoelens.

5 oktober 1942. De avond valt. Van verschillende vliegvelden in Engeland starten kort na elkaar 256 bommenwerpers: *Wellingtons*, *Stirlings*, *Halifaxes* en *Lancasters*. Allemaal behoren ze tot RAF-*Bomber Command*. De bemanningen: hoofdzakelijk Engelsen en Canadezen. Het doel: Aken. In de lucht vinden de squadrons elkaar, achter elkaar vliegen ze oostwaarts. Een stuk Engeland, de Noordzee, de Nederlandse kust, verder.

Het weer is slecht. Hagel, regen, aanhoudende onweersbuien, hevige windstoten, intense kou die maakt dat verschillende vliegtuigen hinder krijgen van ijsafzetting op de vleugels. Ze dansen door de lucht, als schepen in een storm. Het contact blijft slecht bewaard – verscheidene raken de koers kwijt. Dan, boven Nederland, wordt het weer langzamerhand beter. De bewolking trekt weg. Een heldere sterrenhemel wordt zichtbaar.

Twaalf minuten over half tien. De sirene van de alarmcentrale van de Geleense luchtbeschermingsdienst loeit: luchtalarm. Dat is niets bijzonders. Het gebeurt vele avonden. De vuren van de cokesfabriek worden gedoofd. De Duitsers bezetten hun luchtafweerbatterijen en zoeklichten.

Even na tien uur. Het geronk van bommenwerpers wordt hoorbaar. De Duitsers beginnen te schieten. Ook daaraan is men gewend. Velen komen naar buiten om te kijken of er vliegtuigen getroffen worden. Dan, plotseling, hangen er, ten westen van de stad, lichtkogels in de lucht, eerst enkele, dan tientallen. Binnen een paar minuten ligt heel Geleen in een oranje-rood licht.

D. MARTENS: Het was tien uur ongeveer 's avonds. Ik was in de winkel, ik ging kijken en toen zag ik niets als lichtkogels staan, die tekenden zich af langs de Maas en wij dachten allemaal wat zou dat zijn. Een minuut of tien daarna hoorden wij vliegmachines komen en direct vielen er bommen en toen gingen we de kelder in. De kinderen lagen al in bed, die er vlug uitgehaald en toen zijn we de kelder in gegaan. Toen kwamen er van het station nog burens en toen zaten we met drie huishoudens in de kelder.

Zo dreunen de bommen neer, de ene lading na de andere, in de helder verlichte stad. De eerste vliegtuigen razen over wat zij, door het noodweer uit de koers geraakt, als een in Duitsland gelegen alleszins acceptabel alternatief voor hun opdracht: Aken, beschouwen. De silhouetten van de Maurits, de cokesfabriek en de andere bedrijven daaromheen tekenen zich duidelijk af in het schijnsel van de lichtkogels. Daarachter het woongebied van een, voor de vliegtuigen, onbekende stad in West-Duitsland. Andere vliegtuigen worden aangetrokken door de lichtkogels, vliegen ook op Geleen af, laten ook hun bommenlast vallen.

Steeds weer draaien de vliegtuigen boven Geleen. Er zijn niet meer dan omstreeks 30 vliegtuigen bij het bombardement betrokken, maar voortdurend komen ze terug, laten weer een nieuwe lading bommen vallen. Even lijkt het lawaai wat af te nemen, maar dan wéér komt een nieuwe aanvalsgolf, en wéér fluiten en gieren de bommen door de stad, en wéér klinken er meer ontploffingen en ontstaan er nieuwe branden.

Precies een uur duurt de aanval. Dan vermindert langzamerhand het geweld en trekken de vliegtuigen weg, dood en vernieling achter latend.

L. BAGGEN: Daar ben ik midden op de stoep gaan staan, daar was een voltreffer gevallen en daar bleek later dat er achttien mensen zijn dood gebleven: de smid met zijn vrouw met zes kinderen en nog twee gezinnen compleet en van één gezin vader en moeder. Daar hebben wij dus zo goed en zo kwaad als het ging geholpen, wat nog te helpen was. Je kende er niets meer terug, want de straat was ongeveer een halve meter puin. Je zag nog wel waar verschillende huizen hadden gestaan, waar de straat was geweest, maar het was allemaal puin. Het brandde hier en daar, bij de smid waren de mensen al dood. Daar was niet veel meer te helpen, de kelder was ook niet dicht gevallen, want de voltreffer was vlak voor de kelder gevallen, dus die werd als het ware leeggeblazen.

En de huizen er tegenover die vielen in, en daar vielen de kelders automatisch dicht, en die kelders, daar hebben wij dus die mensen uit gehaald.

Dat waren de familie Willems, en in de kelder bij Voncken, daar zat de familie Speetjens, vader en moeder met twee dochters, en man en vrouw

Voncken. En het ergste was het licht, we hadden geen licht en wij mochten geen licht maken en de toenmalige dynamozaklampjes, dat was het voor-naamste wat wij hadden. Er stonden dus enkele mensen bovenop dat puin en die schenen zo goed en zo kwaad als het ging de kelder in, waar wij doen-de waren de mensen er uit te halen. Ik heb toen Bertha Willems gevonden en ik was erg, erg ontzet.

Kapelaan Gijskens, die nu pastoor in Vorssel is¹, heeft mij toen als het ware gedwongen om mee de kelder in te gaan om Bertha de heilige olie te geven. Ik heb me echt op de tanden moeten bijten. Als je zo'n mens vindt, dat is dus niet mooi, zoals een mens kan zijn, maar deze mensen zaten vol drek en bloed, het was echt vies om ze aan te zien. Iedereen was geslagen, er werd niet veel gepraat, de eerste impuls was alleen maar helpen, wat nog te helpen was.

En er was bijzonder veel te helpen. 36 zware brisantbommen en rond 12.000 brandbommen hebben de vliegtuigen uitgegooid. Geleen staat in brand. Meer dan 150 branden woeden er, in alle delen van de stad. Op de straten en onder het puin van de vernielde huizen liggen de slachtoffers. De waarnemend commandant van de Geleense brandweer, M. J. Cappers, organiseert de bluswerkzaamheden.

M. J. CAPPERS: Ik was toevallig buiten, mijn buurman was jarig en wij liepen om het huis heen. Op een gegeven moment zagen wij lichtkogels en voordat het luchtalarm ging, hebben wij toen meteen al de brandweerkazerne opgebeld, alarmtoestand gegeven en opdracht gegeven om de vrijwillige brandweer op te roepen.

Ik ben toen meteen op mijn fiets geklommen en naar de brandweerkazerne gegaan. Onderweg ben ik opgehouden door een regen van fosforbommen en brandbommen, die op de weg lagen, waar ik niet doorheen kon. Ik heb de tijd benut om een paar mensen uit de kelder te halen, die bedreigd werden door het vuur, dat boven hen woedde in een huis. Ik heb getracht dat huis te blussen, maar dat is niet gelukt en de mensen zijn weggevoerd. Op dat moment, dat ze dus weggingen, viel er nog een bom achter de paterskerk. Het was namelijk in de Steegstraat² en door de luchtdruk ben ik weggeslingerd, maar ongedeerd toch weer op mijn fiets kunnen komen en naar de kazerne kunnen gaan.

Daar heb ik een inzet kunnen regelen van het blusmateriaal, dat wij in Geleen hadden. Ik heb toen ook meteen de alarmering verzorgd, want ik wist dus door eigen waarneming dat praktisch heel Limburg in de brand stond. Ik zag het reitruithuis branden in Spaubeek en alle andere bekende plaatsen in de omtrek waren allemaal fel verlicht door vuur, want er was

¹ J. Th. J. Gijskens, thans pastoor te Vaesrade (Nuth).

² De huidige Norbertijnenstraat.

Afb. 16/17.

De voormalige Groenstraat (thans Herenstraat) in Geleen was één van de ernstigst door het bombardement van 5 oktober 1942 getroffen straten.

Afb. 20.

30 maart 1943: de klokken van de O.L.V.Kerk in Maastricht worden 'verwijderd'.

normaal verduistering. En zo wist ik, dat ik in Maastricht geen hulp kon krijgen.

Toen heb ik rechtstreeks, dat ging wel, Eindhoven gebeld en kreeg daar 's avonds laat de commandant van de Eindhovense brandweer, de heer Joop Nieman aan de telefoon, die ik nog kende van mijn opleiding voor hoofdbrandmeester in Amsterdam, toen hij daar onderbrandmeester was. Ik heb tegen hem gezegd: „Joop, bel de districtsinspecteur van het brandweerwezen en zeg dat wij hier in grote nood zitten en dat ik alle brandweren van Brabant en Gelderland moet hebben.” Dat heeft-ie fantastisch gedaan, want binnen het uur na deze oproep stond de brandweer van Breda al voor mijn neus.

Wij hebben gehad de brandweer van Weert, Roermond, Venlo, Eindhoven, Den Bosch, Tilburg, Breda, Nijmegen niet te vergeten, en al wat er tussen ligt. Er zijn een heleboel kleinere plaatsen ook, die ook ingezet zijn.

Het water dat er in Geleen was, dat was gauw opgesoupeerd, want iedereen trok aan de watertoren, die ligt op een heuveltje in Beek. De stroom was uitgevallen in de Staatsmijn Maurits, dus de verzorging van de stroom voor het gehele gebied is maar eventjes geweest, maar toch net lang genoeg om het waterreservoir leeg te maken in Beek. Het gevolg daarvan was dat de leidingen van Beek naar Geleen vol zaten met lucht en op een gegeven moment was er geen water meer en moesten wij het uit de Geleen en de Molenbeek halen. Dat was geprepareerd.

Omdat de brandweren zo goed waren, hoefde ik dus niets anders te doen dan ordonnansen op de Rijksweg-Noord te zetten, die alle brandweren die aankwamen dirigeerden naar de punten, die ik precies had aangegeven. Zo konden ze in aanjaagverband het water brengen naar de Groenstraat, naar de Geenstraat, waar het klooster in brand stond, naar de Rijksweg-Zuid, waar een heel groot vuur was, de Veldstraat¹, enfin, er hebben 52 straten in brand gestaan en ongeveer een 500 verschillende huizen.

Een grote ramp is voorkomen omdat de alarmering snel en de hulpverlening snel was en wij ook weer vrij snel water hadden en dus inderdaad iets konden doen. 's Middags om een uur of vier op 6 oktober was de brand praktisch helemaal geblust, ook de nablissing was gedaan.

83 doden telde Geleen. 22 zwaargewonden en honderden lichtgewonden. 59 woningen werden volledig vernield, 105 zo zwaar beschadigd dat ze moesten worden gesloopt. Van de nog geen 3200 woningen die Geleen in 1942 telde, liepen er meer dan 2500 lichte of zware schade op.

Ook de Maurits was getroffen. De produktie kwam tot 11 oktober volledig stil te liggen. Daarna kwam ze weer op gang. Maar het duurde

¹ Bedoeld zal zijn de Veldweg.

meer dan acht maanden – tot half juni 1943 – voor er weer normaal kon worden geproduceerd.¹

Er is – in de dagen na het bombardement – door velen gegist naar de oorzaak ervan. En nog altijd houdt deze vraag menigeen in Geleen bezig. Sommigen veronderstelden – het is een gedachte die vaker in de oorlog werd geuit – dat de Duitsers het bombardement hadden ondernomen, om de stemming onder de Nederlanders in anti-geallieerde zin te beïnvloeden. Maar de onjuistheid van deze veronderstelling kon al snel worden aangetoond: op de fragmenten van neergekomen bommen was duidelijk de Engelse herkomst te lezen.

Maar wat dan? Een opzettelijk bombardement op de Maurits? Een poging tot uitschakeling van de Nederlandse mijnindustrie? Maar waarom dan dit slordige, luk-raak neergooien van al die bommen op het hele woongebied van Geleen? De RAF had in die tijd geen opdracht tot het bombarderen van dit soort doelen in Nederland – men had er zelfs de toestemming niet voor.

Er is, lijkt ons, geen reden tot voortgaande gissingen. De gang van zaken is, aan de hand van de beschikbare gegevens, duidelijk te reconstrueren.

Van de 256 in Engeland opgestegen vliegtuigen heeft maar een heel klein gedeelte Aken bereikt. De rest is allereerst al uit de koers geraakt door het slechte weer. De radiobebakening van het doel – geleid uit Engeland – moet al hinder hebben ondervonden van de elektrische ladingen in de lucht. Bovendien was het in die tijd gebruikte bebakingssysteem van de aanvalsdoelen verouderd en werd het sedert een paar maanden door de Duitsers verstoord.²

Het verloop van de vlucht wordt wellicht het best gedemonstreerd door het communiqué dat de RAF de volgende dag uitgaf, en waarin niet eens, zoals vaste gewoonte was, het voornaamste aanvalsdoel (in dit geval dus Aken) genoemd werd:

„In de afgelopen nacht heeft een grote groep van onze bommenwerpers (waarvan er tien vermist worden) doelen in West-Duitsland aangevallen in zeer slecht weer. Onze piloten moesten vliegen door hagel, regen en on-

¹ Voor een overzicht van de aan de Maurits toegebrachte schade zie „Verslag van de inspecteur-generaal der mijnen over de jaren 1940-1945” (Den Haag, 1949), pp. 60-61.

² Zie Sir Charles Webster and Noble Frankland „The Strategic Air Offensive against Germany 1940-1945” (Serie „History of the Second World War”, Volume I: Preparation; London, 1961), p. 316; illustratief voor een groot aantal problemen waarmee de RAF in de periode van november 1941 tot december 1942 te kampen had, zijn vooral de hoofdstukken VI en VII (pp. 309-455) van dit boek.

weersbuien. Er was zware ijsafzetting en veel bemanningen werden door onweersbuien overvallen.”

Er rest maar één conclusie. Het bombardement op ons nijvere stadje Geleen, dat zo veel slachtoffers maakte en zo zware schade aanrichtte, was het gevolg van uitzonderlijk slechte weersomstandigheden op de aanvliegroute, en van een tragische vergissing van de eerste vliegtuigen die hun lichtkogels en hun bommen boven Geleen afwierpen.

E. P. J. THISSEN: Wij hebben, meen ik, van de bisschop mgr. Lemmens zaliger, een brief gekregen: protesteren maar verder niets. Het hielp toch niet. Ze zijn ook bij ons gekomen, en ze hebben de ordeklok ook uit de toren gehaald en als ik gewild had – ik had natuurlijk tegen de mensen gezegd, dat ons klokje zou weggenomen worden – als ik gewild had en de wil van de mensen gedaan had, dan hadden zij, voordat de anderen de kans kregen de klok uit de toren te halen, de klok weggehaald en verborgen. Maar dat kon ik niet doen, daar waren te zeer grote riskaties aan.

Ik weet wel, toen die twee mensen gekomen zijn, dat ik fel geprotesteerd heb en geëist heb een kwartier lang met de klok te luiden, dat alle mensen van het dorp konden horen midden op de dag: „Daar zijn ze bezig met de klokken te stelen”.

Lang heeft het klokje toen nog in de kerk gestaan en op zekere dag werd het weggehaald.

Een oorlog wordt niet alleen gewonnen – of verloren – op de slagvelden. Ook vroeger, in voorbije eeuwen, was het winnen van een oorlog meer dan alleen een kwestie van strategie en mankracht. Over hoe meer soldaten – veelal huursoldaten – men beschikte, des te groter was de kans de oorlog te winnen. Maar men had ook meer nodig: geld voor voedsel, paarden, lansen, sabels, geweren, kanonnen, vestingen, schepen. Toch bleef de mankracht vaak een doorslaggevende factor.

Pas in onze eeuw, met de ontwikkeling van de techniek, is de nadruk in sterke mate verschoven van de mankracht naar het materieel. Niet het land dat de meeste soldaten op de been weet te brengen, wint de oorlog, maar het land dat het modernste materieel in de strijd kan werpen en dat over de grootste voorraden en hulpbronnen beschikt om dat materieel aan te vullen en uit te breiden. Grondstoffen en productiecapaciteit werden meer en meer van beslissende betekenis.

‘Give us the tools, and we will finish the job’, zei Churchill in één van

zijn beroemde redevoeringen in 1940. Niet: geef ons de mankracht, maar geef ons het materiaal.

Naarmate de oorlog langer duurde en de oorlogsindustrie in de geallieerde landen eenmaal op volle toeren begon te draaien, werd de voorsprong, die Duitsland zich van 1933 af verworven had, snel teniet-gedaan. De strijd speelde zich in de jaren 1941-1944 niet alleen af op de slagvelden van Rusland en Noord-Afrika, maar ook, en wellicht in de eerste plaats, op de olievelden en in de mijnen, in de fabrieken en de werkplaatsen.

Duitsland moest metalen hebben, steeds meer. Het bezat die zelf veel te weinig; invoer uit neutrale landen was door de geallieerde blokkade nauwelijks mogelijk. Dus werden de bezette gebieden leeggemaakt, afgestroopt, uitgeplunderd. De gewone burger in bezet Nederland merkte daar meestal niet veel van – behalve dat allerlei produkten schaars werden en nauwelijks of in het geheel niet meer verkrijgbaar.

Maar sommige maatregelen raakten wél elke burger. In 1941 moest ieder alle gebruiks- en siervoorwerpen van koper, nikkel, tin, lood of legeringen daarvan inleveren. Wat viel daar niet allemaal onder: emmers, kannen, ketels, eet- en drinkgerei, asbakken, bloempotten en vazen, presenteerbladen, vogelkooien – te veel om op te noemen. Er werd veel achtergehouden, vernield, verstopt, maar toch bracht deze actie duizenden tonnen waardevolle materialen voor de Duitsers op.

Onze muntstukken gingen spoedig dezelfde weg – ze werden vervangen door onooglijke zinken munten.

Maar de Duitse legers waren onverzadigbaar. En in de zomer van 1942 kwam er een nieuwe verordening van de bezetter, waarvan ontduiking veel moeilijker was: de torenklokken moesten uit de kerktorens worden verwijderd, naar Duitsland gevoerd, omgesmolten en voor de wapenfabricage worden gebruikt.

Het was een schok voor bijna ieder die ervan hoorde. De kerkklokken, boodschappers sedert eeuwen van vreugde en verdriet, trouwe begeleiders van ontelbaren op hun levensweg, sieraden vaak van de godshuizen in de steden en de dorpen, die met hun vertrouwde klanken een bijna niet weg te denken onderdeel van het gemeenschapsleven waren geworden.

‘Een schok voor *bijna* ieder’; niet voor iedereen. Al in 1938 had de toenmalige directeur van het Rijksbureau voor Monumentenzorg het initiatief genomen tot het voorzien van alle klokken met kerkhistorische, oudheidkundige of echte kunstwaarde met een merkteken, de letter ‘M’ (van monument). Tevens werden deze klokken (bijna allemaal van vòòr 1700) voorzien van een certificaat in vier talen, waarin

vriend en vijand verzocht werd ze te laten hangen. In Limburg waren omstreeks 80 van de meer dan 800 klokken in de provincie op deze wijze gemerkt.

De Duitsers zochten allereerst een gewillig aannemer die bereid was het barbarenwerk van het weghalen van de klokken voor hen te verrichten. Het was een Limburgse aannemer, die de eer te beurt viel in het hele land de klokken uit de torens te halen, een aannemer uit Heerlen. Hij had zijn sporen op het gebied van de economische collaboratie al ruim verdiend met het werken aan het vliegveld Venlo.

In het hele land zette hij zijn mensen en zijn onderaannemers aan de gang. In zijn eigen omgeving, in Limburg, begon hij eind oktober 1942 zijn activiteiten. Zò actief was hij voor zijn Duitse opdrachtgevers, dat hij zich in het begin van de M-certificaten weinig aantrok – ook van deze klokken werd een aantal uit de torens verwijderd.

E. P. J. THISSEN: Ik kan me in verband hiermee nog een heel aardige geschiedenis herinneren, dat een zekere pastoor, hij is reeds lang ter ruste, op een goeie dag gepreekt heeft, toen ook uit zijn toren de klokken waren weggenomen, en voorgelezen heeft het verhaal van Daniël met Nabuchodonosor, die de gewijde vaten uit de tempel had gestolen en die pastoor heeft toen gezegd: „Als je aan deze dingen raakt, dan verlies je altijd de oorlog”.

Deze pastoor deed het fel en heeft dit op deze wijze vaker verteld: zelfs als graaf A. of boer Q. dit zou doen, dan zou hij nog protesteren.

Maar de Nederlandse Inspectie Kunstbescherming was attent. Nauwelijks had men bemerkt dat in Limburg ook M-klokken geroofd werden, of men liet in andere delen van het land zelf de M-klokken uit de torens halen en opslaan. Al die klokken zijn uit de handen van de Duitsers gebleven.

Men deed nog meer. Men kreeg de Duitsers zo ver, dat ze toezegden 25% van alle klokken jonger dan het jaar 1700, met grote geschiedkundige waarde, te sparen. De Inspectie Kunstbescherming zou alle daarvoor in aanmerking komende klokken laten merken met een 'P', van 'Prüfung', men zou ze opslaan in drie aparte opslagplaatsen en daar zouden ze door een Duitse deskundige worden onderzocht.

Het was een mooie vondst. Door het hele land werden door de Nederlandse deskundigen kwistig klokken van een P voorzien. Alleen Limburg profiteerde er weinig van: de voor deze provincie voorge dragen P-klokken verdienden dat zo goed als alle. Ruim 170 kwamen er in aanmerking – na de oorlog kwamen er niet meer dan 23 terug.

Klokken-Peter, zoals hij genoemd werd, de aannemer, werd een gehaat man in Limburg. Het kòn ook moeilijk anders, daar was hij zelf

van overtuigd. In Meerssen was een mooi carillon, 23 klokken en klokjes, destijds door de hele bevolking aan de Deken geschonken. De mannen van Klokken-Peter haalden het in de zomer van 1943 weg. Een paar maanden later schreef hij aan zijn opdrachtgevers:

„Aangezien mijn naam in deze buurt ten zeerste samenhangt met de klokkenactie, en daardoor veel antipathie tegen mij is ontstaan, zo zou ik het ten zeerste op prijs stellen, indien U het daarheen weet te leiden, dat bedoeld carillon aan de gemeente Meerssen kan worden teruggegeven, waardoor ik bewijs het mogelijke te doen om aan de wensen van de bevolking tegemoet te komen. Aangenaam zal het mij zijn indien U mij in deze ter wille kunt zijn. Hou Zeel!”¹

Het lukte niet. Meerssen kreeg zijn carillon niet terug; de antipathie tegen Klokken-Peter werd niet minder.

De roof ging voort. Duizenden tonnen, miljoenen kilo's voor de Duitse wapenindustrie zo belangrijk brons werden uit de Nederlandse kerktorens gestolen. Mede dankzij de bemoeienis van Nederlandse instanties werd nog een niet onbelangrijk deel van de klokken behouden, of zelfs na de oorlog nog in Duitsland opgespoord. Limburg kwam er in dat opzicht het slechtst af: nadat in 1944 en 1945 nog enkele tientallen klokken door oorlogshandelingen vernield werden, bleek na de oorlog meer dan driekwart van Limburgs klokken verdwenen.

Dit is een somber verhaal, ook al waren er met de klokkenactie geen mensenlevens gemoeid. Maar juist voor Limburg leek ons ook dit onderdeel uit de donkere jaren van de bezetting de moeite waard om te releveren. Limburg is niet denkbaar zonder het silhouet van zijn kerken en zijn torens, zonder de klank van zijn klokken. Dat de nazi's er hun schennende hand naar uitstrekten, was een wandaad waardoor men diep getroffen werd.

¹ RvO-Archief P. J. Meulenberg.

Eind april 1943. De tweede wereldoorlog is al drie en een half jaar aan de gang; Nederland al bijna drie jaar door nazi-Duitsland bezet. Het karakter van de bezetting is scherper geworden, veel scherper. Steeds meer groepen van ons volk worden rechtstreeks door Duitse maatregelen getroffen. De arbeidsinzet – het gedwongen werken in Duitsland – jaagt steeds meer landgenoten als moderne slaven de grens over.

In dat voorjaar van 1943 is al veel meer dan de helft van de Nederlandse joden gedeporteerd naar het Oosten – naar de vernietigingskampen van Auschwitz en Sobibor. Nieuwe groepen worden in hun bestaan en in hun vrijheid bedreigd: kunstenaars, studenten, artsen. Het verzet tegen al die maatregelen groeit.

En dan, op donderdag 29 april, treft een onverwachte aanslag het hele Nederlandse volk. Hitler heeft dringend nieuwe soldaten nodig. Om de opengevallen plaatsen in de oorlogsindustrie in te nemen, heeft hij nieuwe arbeiders nodig, uit heel Europa. Er wordt bekendgemaakt dat de leden van het voormalige Nederlandse leger in krijgsgevangenschap zullen worden weggevoerd. Driehonderdduizend Nederlandse mannen, uit alle provincies, uit alle beroepen. Het bericht slaat in als een bom. En men grijpt naar het enige middel om massaal in opstand te komen tegen deze maatregel. Stakingen breken uit, aarzelend hier en daar nog, maar weldra over bijna het hele land.

Ook in Limburg, in de meeste steden, wat minder op het platteland, maar vooral en in de eerste plaats in de mijnen. Het bericht raakt in de loop van de namiddag bekend. En al om half zeven meldt de *Aussenstellenleiter* van de SD, de *Sicherheitsdienst* in Maastricht, Strobel, aan zijn chef in Den Haag, dat het administratieve en technische kantoorpersoneel van de mijn Oranje-Nassau I om half zes, een half uur voor het einde van de dagtaak, naar huis gegaan is. Hij zegt maatreg-

len toe om te verhinderen dat een staking zich zal uitbreiden tot de ondergrondse mijnarbeiders. Maar hij komt te laat.

In de loop van de avond is er al druk en geëmotioneerd gediscussieerd over de nieuwe Duitse maatregel. De bussen, die een groot deel van de mijnwerkers van de nachtploegen moeten aanvoeren, lopen nog wel vol, maar onderweg komt men tot het besluit: niet naar beneden. Bij de mijnen worden de discussies voortgezet. En dan stromen de bussen weer vol, de fietsen worden weer gepakt. Dit nemen we niet, is de algemene stemming.

En om vijf voor twaalf, die donderdagavond, moet Strobel zijn chef melden, dat de staking een feit is. Van de nachtploegen zijn er bij de Maurits maar 370 van de 1500 man verschenen, bij de Emma 550 van de 1000, bij de Oranje Nassau I 106 van de 250 en bij de Oranje Nassau II maar 12 van de 250. Bij de overige mijnen is de opkomst nog wat vollediger.¹

Maar de stakers weten wat hun te doen staat. De volgende ochtend gaan ze posten bij de bussen, die de dagploegen naar de Maurits moeten vervoeren. De Maurits komt zo goed als volledig stil te liggen. En in de loop van de dag volgen de andere mijnen, de een na de ander. Om half zeven die vrijdagmiddag moet Strobel melden dat van de 8200 mijnwerkers van de middagploeg er maar 656 verschenen zijn. In heel Limburg wordt nu gestaakt: fabrieken en kantoren zijn leeggestroomd, winkels gesloten, het werk op het land ligt grotendeels stil.

Maar de Duitsers slaan terug. Donderdagsavonds al worden bij de Oranje Nassau II zes mensen gearresteerd. Vrijdags kondigt Rijkscommissaris Seyss-Inquart het Politiestandrecht af. Speciale Duitse rechtbanken worden ingesteld, die na een uiterst vluchtig onderzoek doodvonnissen kunnen vellen. Met de snelle voltrekking van die vonnissen en bekendmaking op ruime schaal daarvan hoopt men de staking te kunnen breken.

In de nacht van vrijdag op zaterdag vinden dan weer talrijke arrestaties plaats. Duitse overvalwagens rijden af en aan, patrouilles verschijnen overal en zaaien paniek. Zaterdagmorgen kan Strobel ruim 1200 werkwilligen van de dagploegen melden. Het is een bijzonder mager resultaat.

In de loop van de ochtend verschijnen de aanplakbiljetten met de afkondiging van het Politiestandrecht. De meeste winkels gaan onder

¹ De getallen op deze en volgende pagina's zijn ontleend aan de telexberichten, die tussen de Befehlshaber der Sicherheitspolizei en zijn Aussenstellenleiter tijdens de staking werden gewisseld (RvO-HSSPF 129-132).

de bedreiging daarvan weer open, op een aantal kantoren en bedrijven wordt het werk weer hervat.

De directie van de Staatsmijnen was vrijdags al onder druk gezet lijsten van stakers aan de Duitse gemachtigde voor de mijnen, *Bergassessor* Bruch, te overhandigen. Ir. Ross van Lennep had geweigerd. Dat doen hij en zijn mededirecteuren 's zaterdags opnieuw, ook onder de bedreiging van het Standrecht.

Maar ze gaan inzien, dat de staking weinig succes kan hebben, vooral omdat de spoorwegen blijven rijden en er in de steden in het westen van het land nauwelijks gestaakt wordt. En bevreesd als ze zijn voor talrijke executies, verklaren ze zich bereid te proberen de nachtploeg weer aan het werk te krijgen.

Voor een groot deel lukt dat: bij de Maurits, de Emma, de Hendrik en de Willem-Sophie komt nog maar de helft van de arbeiders opdagen, bij de andere mijnen werkt men weer voor 80 tot 100%.

Zondag 2 mei lijkt een rustdag. In de mijnen wordt niet gewerkt. De staking is over zijn hoogtepunt heen. Maar het gaat de Duitsers nog niet snel genoeg. Er moeten voorbeelden gesteld worden, terreur moet hoogtij vieren. Het Standgerecht in Maastricht velt zeven doodvonnissen. Zeven Limburgers worden diezelfde middag om half zes door een executiepeloton in de nabijheid van Bergen vermoord:

Martinus Bouman uit Roermond
Leo Ruyters uit Maastricht
Leo Brouwer uit Maastricht
Johannes Boogerd uit Roermond
Renier Savelsberg uit Heerlerheide
Meinardus Tempelaars uit Heerlerheide
Servatius Toussaint uit Amstenrade.

Drie medewerkers van de CCD, een scheikundige, twee mijnwerkers van de Oranje Nassau III en één van de Staatsmijn Emma.

Rouw, droefheid, schrik en ontsteltenis. Hebben de Duitsers het pleit gewonnen met hun terreur? Nog niet helemaal. De dagploegen op maandagochtend 3 mei komen minder volledig op dan men had verwacht: het gemiddelde ligt op ongeveer 60%. Bij de Wilhelmina, de Hendrik en de Willem-Sophie komt nog niet de helft opdagen. Toch is het voor ieder duidelijk dat de staking op zijn eind moet lopen, omdat er anders ontelbare slachtoffers zouden vallen.

Maar nog gaat het de Duitsers niet snel genoeg. Uit Den Haag komt de opdracht 1 op elke 30 stakers voor het Standgerecht te brengen.

Nog ruim 2000 man ontbreken in de middagploegen van die derde mei. Dat zou 70 levens kosten.

Zo ver komt het niet. 140 nieuwe arrestaties vinden plaats. In de nacht van 3 op 4 mei worden tien mijnwerkers ter dood veroordeeld. De vonnissen worden onmiddellijk gepubliceerd, maar nog niet voltrokken. Eén van de veroordeelden vertelt van zijn ervaringen.

J. H. LEMMENS: We zijn allemaal gaan staken en toen werd ik gepakt. Wij zijn met een 25, 30 man naar Maastricht getransporteerd, waar wij de doodstraf kregen. Toen hebben we gratie gekregen¹, we kregen 15 jaar. En toen hebben we voor de duur van de oorlog moeten blijven zitten. Eerst hebben we 66 dagen in Maastricht gezeten, daarna zijn we naar het concentratiekamp in Vught gegaan. Daar hebben we ongeveer een jaar gezeten en toen zijn we naar Duitsland getransporteerd, naar Dachau, van Dachau naar Allach en toen van Allach uit naar Frankrijk, naar Ste. Marie-aux-Mines². Toen zijn we teruggegaan naar Dachau en daar zijn we bevrijd op koninginnedag 30 april. We zijn weer teruggekomen en we leven nog, hè.

Eén slachtoffer is er toch nog gevallen: één van de gearresteerden, die in diezelfde nacht van 3 op 4 mei 1943, toen hij voor het Standgerecht moest verschijnen, probeerde te vluchten. Hendrik Horstmann uit Kerkrade werd onmiddellijk door de *Ordnungspolizei* neergeschoten.

Het was genoeg. Murwageslagen door de terreur en de executies, bevreesd voor nog veel meer slachtoffers, toog men weer aan het werk. Op dinsdag 4 mei was de dagproductie in de mijnen weer bijna normaal, en ook elders in de provincie was de staking volledig verlopen.

De staking is verloren, in Limburg, en in het hele land. Honderdvijftig levens heeft hij gekost. Voor niets? Allerminst. De staking in april en mei 1943 was een grootse massale verzetsmanifestatie, waarbij in alle provincies van ons land vele honderdduizenden Nederlanders waren betrokken. De staking – en de wijze waarop hij door de Duitsers werd neergeslagen – heeft bij ontelbaren de geest van verzet wakker geschud. Het massale verzet tegen de nazi-dwingelandij in de laatste twee jaar van de bezetting was niet in zo'n omvang opgebloeid, als niet deze gebeurtenissen in de lente van 1943 daar zo'n grote stimulans aan hadden gegeven.

¹ Bijna drie weken later, n.l. op 26.5.1943.

² Een buitencommando van het beruchte concentratiekamp Natzweiler.

BEKANNTMACHUNG – Wiederholt habe ich die niederländische Bevölkerung davor gewarnt, in irgendeiner Form die Feinde Deutschlands zu begünstigen. Trotzdem ist wieder ein schwerer Fall von Feindbegünstigung vorgekommen. Am 7.8.41 musste auf niederländischem Gebiet ein britisches Kampfflugzeug notlanden. Der unverletzt gebliebenen Besatzung wurde bei ihrem Bestreben, zu fliehen, Unterstützung durch Niederländer zuteil durch Hergabe von Geld, Nahrungsmittel und Zivilkleidung.

Noch am gleichen Tage wurden die Engländer gefangen. Die Begünstiger wurden sofort vor ein Deutsches Kriegsgericht gestellt. Dieses verurteilte 5 von ihnen zum Tode und 3 weitere zu langjährigen, teilweise lebenslänglichen Freiheitsstrafen.

Den Haag, den 14.8.1941.

Friedrich Christiansen, General der Flieger
Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden.¹

In 1940 en '41 waren geallieerde vliegtuigen boven Nederlands gebied nog bijna een uitzondering. Maar naarmate de oorlog voortduurde en de productiecapaciteit van Engeland en Amerika op volle toeren begon te draaien, namen de verkennings- en aanvalsvluchten naar Duitsland in aantal toe. In 1943 werden vooral de westelijke industrie centra van Hitler's Derde Rijk bijna dagelijks door geallieerde luchteskaders bestookt. Hoe genoten niet miljoenen Nederlanders overdag – de vliegtuigen zelf veelal onzichtbaar hoog – van de condensstrepen, wit afstekend tegen de blauwe lucht; 's nachts van het doordringende monotone geronk van de zware bommenwerpers. „Daar gaan ze weer!”

Maar zij, die dicht bij de Duitse grens woonden, vooral dicht bij de industriegebieden van Rijn en Roer, zagen veel meer. De Duitsers hadden een groot deel van hun luchtverdediging van dit gebied opge-

¹ Tekst van affiche, in augustus 1941 door heel Nederland op openbare aanplakborden aangeplakt.

steld in Zuid-Oost Nederland: luchtafweerbatterijen, zoeklichten en jachtvliegtuigen. De vliegvelden Eindhoven, Venlo en Volkel waren speciaal daarvoor ingericht.

Bijna elke nacht waren ontelbaren in Midden- en Noord-Limburg getuige van felle luchtgevechten, waarbij regelmatig geallieerde bommenwerpers en jachtvliegtuigen werden neergeschoten. De inzittenden stortten dikwijls mee ter aarde – als ze geluk hadden konden ze zich per parachute redden. Veelal brachten ze de rest van de oorlog in Duitse krijgsgevangenschap door. Maar er waren er, die hadden nog méér geluk: die werden door Nederlanders opgevangen.

W. L. HOUWEN: Ik heb die piloten opgehaald, voornamelijk in de omgeving van Helden. In Helden zelf zijn indertijd een stuk of acht, negen vliegtuigen gevallen en het was bij ons de grote sport, wie de mensen het eerste te pakken had, de politie, de luchtbeschermingsdienst (dat waren wij dus) of de Duitsers. Meestal was de politie ons voor, maar die gaf ze toch aan ons over. Maar voor de politie was het sport om ze het eerste te pakken te krijgen.

De tweede waren wij, de Duitsers hebben er zelden een gevonden bij ons, die waren al allemaal spoorloos verdwenen en het was tot grote verontwaardiging vooral van Strobel, dat er in Helden nooit iets te vinden was en niemand iets wist. Zelfs de kleine kinderen daar, zei hij, waren bandieten.

Zo hebben wij ze ook opgehaald in Sevenum, bij juffrouw Boutet, dat was een onderwijzeres, die weer connecties had in Holland. Het was een Belgische van afkomst en die vrouw heeft enorm veel Franse krijgsgevangenen en piloten geholpen.

Veel van die piloten en ook wel krijgsgevangenen kwamen met de trein aan in Sevenum en dan werden ze van de trein afgehaald, naar juffrouw Boutet gebracht of ze kwam ze zelf van de trein halen en dan kregen we weer een telefoontje, hoeveel boeken er afgehaald konden worden in de bibliotheek in Sevenum. We gingen ze dan ophalen en verder transporteren. Op de Zwarte Plak heb ik er diverse gehaald, in Bakel, in Deurne, in Vierlingsbeek, uit Sterksel, uit Venlo, enfin, alle kanten waar maar mogelijk was, dat die knapen zaten. Het was een ontzaglijk gevaarlijk beroep, daar waren wij ons van bewust, maar ook een enorm dankbaar beroep, omdat die mensen gered konden worden, die zichzelf hadden ingezet voor onze bevrijding.

Er waren allerlei nationaliteiten bij: Engelsen, Amerikanen, Ieren, Tsjechen. Indianen heb ik er zelfs bijgehad. Ik had eens uit een vliegtuig 3 piloten, een Tsjech, een Ier en een Indiaan, uit dat zelfde vliegtuig dus. Ik moet zeggen, het waren ontzaglijk fijne kerels allemaal.

Maar die fijne kerels moesten verdonkeremaand worden. Er bestond daarvoor al een hele organisatie, niet in de eerste plaats voor hulp aan piloten, maar voor hulp aan, voornamelijk Franse, krijgsgevangenen. Die waren, van midden 1941 af, bij honderdtallen uit de Duitse kam-

pen ontsnapt en de grens overgekomen, op weg naar huis. Ze werden door Limburgers geholpen, eerst incidenteel en individueel. Maar al gauw kwam er structuur in deze hulp. Er klopten er een paar aan bij een pastoor. Natuurlijk: waar kon je beter terecht? Het was pastoor Vullingsh, in Grubbenvorst. Die verzorgde ze en stuurde ze door, tientallen kilometers verder, naar Neeritter. Daar, vlak bij de Belgische grens, woonde een boer, Renier van de Vin. Die zorgde dat ze verder kwamen, de grens over. Na die eerste paar kwamen er meer naar Grubbenvorst. En dra werd het een stroom van steeds weer groepjes haveloze krijgsgevangenen over de wegen van Noord- en Midden-Limburg, van Grubbenvorst naar Neeritter.

Zo werden ze gesignaleerd door Bob Bouman, hoofdcontroleur van de Crisis Contrôle Dienst en dagelijks met zijn auto op stap. Hij volgde ze naar boer Renier. En zo werd alras de eerste etappendienst voor ontvluchte krijgsgevangenen geboren. Niet langer sjokten ze langs Limburgs wegen: Bouman haalde ze op bij o.a. pastoor Vullingsh, en in zijn auto bracht hij ze naar Neeritter. Renier van de Vin zorgde dan, dat ze de grens over kwamen. Hoe, dat vertelt zijn weduwe, die met hart en ziel aan het werk deelnam.

WED. R. V. d. VIN: In de avond werd uitgekeken of de Duitse patrouilles er waren, want die waren er altijd, omdat wij zo dicht aan de grens waren. Als we wisten, dat een patrouille voorbij was, dan was er geen andere, want zoveel waren er niet. Een dan konden ze over de grens en dan werden ze weer door België verder geholpen. De burens bij ons tegenover waren heel vertrouwde mensen en die wisten weer verderop een adres op de Stenenweg in Geijstingen en van daaruit gingen ze verder.

Er zijn eens een paar piloten geweest, die zijn in Roermond gevallen op een zondag. Er was toen precies een voetbalwedstrijd, en toen belde meneer Bouman: „Er zijn hier een paar mensen, en die moeten persé vanavond bij jullie zijn.” Hoe kan dat? Daar is een voetbalwedstrijd. „Misschien”, zei hij, „kunnen we daar van profiteren”.

Toen ging mijn man met een paard naar Roermond en er waren toevallig zo een paar voituurkes, hij spande een voituurke daar in en die piloot naast hem op de bok.

En zo zijn ze dan thuis gekomen. Ze hebben bij ons thuis een kop koffie gedronken en het meisje, Anna Heythuizen, heeft hem bij zijn arm gepakt, net als een vrijer, en mijn man keek uit natuurlijk en zo zijn ze over de grens gekomen.

Zo hebben wij nog eens een geval gehad met een piloot. Die brachten ze aan het kanaal en toen ging meneer Veeger (een gendarme die was bij ons in de kost) met Anna, allebei met de fiets. Anna zou bij Veeger achter op de fiets gaan om terug te komen en de piloot zou haar fiets krijgen. Maar ja,

die piloot kon niet fietsen. Toen heeft dat meisje met die man gewandeld, in doodsangst heb ik toen gezeten. Van het Ittervoorts kanaal zo over Hunsel zijn ze over de Itterse hei, naar ons huis, achter aan de hei, gelopen. Maar toen Veeger op de fiets kwam en Anna kwam niet terug, toen: „Wat is er aan de hand, ze had toch allang hier moeten zijn?” En hij keek maar en hij keek maar. „O ja”, zegt-ie eindelijk, „daar is ze”. Daar kwam het meisje met die piloot aan haar arm, vriend zal ik maar zeggen, en zo zijn ze dan thuisgekomen.

Zo allerlei gevalletjes hebben wij meegemaakt, maar wij hebben dat gedaan met het grootste plezier. En het is de schoonste tijd geweest van ons leven, echt.

En in die mooiste tijd van haar leven passeerden velen de anders zo stille hoeve.

WED. R. V. d. VIN: In totaal zijn er wel 800 – ik zal niet overdrijven – geweest. Wij hebben altijd gedacht dat wij er een 900 thuis gehad hebben, die bij ons doorgegaan zijn, Fransen. En dan zijn er nog verschillende mensen geweest, die van hieruit naar Engeland gingen, die hier anders door de Duitsers opgepikt zouden worden en joodse mensen. Maar daar hebben wij weinig meer van gehoord later, van een paar maar iets. Er zijn er ook veel niet terechtgekomen.

Zo breidde dit werk zich uit. Het bleef niet bij één lijn, er ontstonden er verscheidene. De Fransen gingen er van uit: in de kerken ben je veilig. In Roermond liepen meisjes elke morgen de kerken af – bijna dagelijks troffen ze er nieuwe vluchtelingen aan, wachtend op hulp. Hulp, die ze op de meest prompte manier kregen. Veelal verdwenen ze eerst naar een boerderij tussen Roermond en Horn, of naar een landgoed tussen Heythuysen en Baexem. Vandaar weer verder, naar de Belgische grens. Zo ging het in verscheidene plaatsen.

De hulp aan ontsnapte Franse krijgsgevangenen was een betrekkelijk eenvoudige zaak. Ze moesten te eten hebben, soms één, soms enkele dagen, en ze moesten liefst van wat minder opvallende kleding voorzien worden. Maar verder was het voldoende als ze eenmaal in België waren. De taalmoeilijkheden waren daar opgeheven – verder redden ze zichzelf wel, met hier en daar wat incidentele hulp. Ook het risico was niet zo heel erg groot. Werden ze gegrepen dan gingen ze terug naar een kamp in Duitsland. Werden helpers gegrepen, dan waren de straffen meestal niet uitzonderlijk zwaar.

Maar met hulp aan piloten was dat anders. Die waren, eenmaal in België, niet zelf in staat verder te komen. Die moesten voortgeholpen worden, via georganiseerde vluchtroutes, door België, door heel

Frankrijk, tot in Spanje toe. Vandaar kwamen ze dan, na kortere of langere tijd, wel weer in Engeland. Door internationale samenwerking van verzetsgroepen moesten die vluchtroutes opgebouwd en gehandhaafd worden, tegen verraad, tegen Duitse infiltraties. De *Feldgendarmeerie* en de *Sicherheitsdienst* jaagden fel op de piloten en hun helpers. En bovendien was het risico veel groter:

„.... Die Begünstiger wurden sofort vor ein Deutsches Kriegsgericht gestellt. Dieses verurteilte 5 von ihnen zum Tode....”

De eerste piloten worden langs de etappelijnen van de krijgsgevangenen vervoerd. Die lijnen waren veelal opgebouwd door mensen die ook in het ‘gewone’ lo-werk zaten, onderduikers verzorgden. Al die verschillende activiteiten door dezelfde mensen vergrooten de gevaren, als er enkelen gearresteerd werden. Daarom probeerde men, van de lente van 1943 af, voor het pilotenwerk aparte groepen op te bouwen.

Maar dan is Bouman al door de Duitsers doodgeschoten¹, Henri en Sef Hendricks van de boerderij bij Roermond al gearresteerd – zij zouden de ontberingen van de concentratiekampen niet overleven. Ook Renier van de Vin wordt kort daarna gearresteerd. Neeritter valt uit als grensovergang. Maar er ontstaan nieuwe groepen in Horst-America, in Helden, in Roermond, twee in Maastricht, in Heerlen, in Sittard en Hoensbroek, in Weert, en in Echt. Echt ontwikkelt zich tot het centrum van een pilotenlijn, dankzij het initiatief van kapelaan Goossens, die nauw samenwerkte met Harry uit Echt.

H. TUMMERS: Met de kapelaan had ik heel veel contact en op een gegeven moment werd ik door hem opgebeld en toen zei hij: „Verdorie, er zit een Franse krijgsgevangene bij de zusters Ursulinen en die moet weg”.

Nou, ik ben naar die zusters gegaan en toen heb ik die jongen daar getroffen. Het was iemand uit de Pyreneeën die daar zat, met een passeur, Lange Piet, zoals hij genoemd werd, uit Hengelo, die opdracht had om die jongen naar de Belgische grens te brengen.

Maar het werd vreselijk slecht weer en toen hij zich een zekere tante Françoise herinnerde is hij daar bij die begijntjes binnen gevallen met de Fransman. Die hebben natuurlijk direct de kapelaan gebeld en zo is eigenlijk de grote pilotenlijn ontstaan, waar Echt min of meer het centrum van geworden is.

Wij hebben die jonge Fransman goed verzorgd, en toen kregen we enkele dagen later het verzoek uit Hengelo, of ze eens mochten komen praten,

¹ Zie pag. 42.

**Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD
für die besetzten niederländischen Gebiete**
Nachrichten-Übermittlung

Aufgabenummer				Raum für Eingangsnummer				Geführter			
Zeit	Tag	Monat	Jahr					Zeit	Tag	Monat	Jahr
von 22. durch m				Dufjefit				an durch			
				Archiv Mig M. No 1231							
N.U. Nr. 14650				Telegramm - Funkpruch - Fernschreiben Fernspruch							

B I 1 2 MAASTRICHT NR. 1139 2.5.43 1602

AN DEN HOEHEREN SS UND POLIZEIFÜHRER

SS GRUPPENFÜHRER R A U T E R , DEN HAAG.

BETRIFFT: STANDGERICHTLICHE URTEILUNG.

~~MAA~~ POLIZEISTANDGERICHT MAASTRICHT HAT FOLGENDES

URTEIL VERKÜNDET:

- 1.) DER HAUPTKONTROLLEUR DES CENTRALE-CONTROLLEDIENSTES MARTINUS B O U M A N AUS ROERMOND,
- 2.) DER ADJ. HAUPTKONTROLLEUR DES CENTRALE-CONTROLLEDIENSTES BERHARD R U Y T E R S AUS HEER BEI MAASTRICHT UND
- 3.) DER DISTRIKTSLEITER DES CENTRALE-CONTROLLEDIENSTES LEO B R O U W E R IN MAASTRICHT, WERDEN

ZUM TODE DURCH ERSCHIESSEN VERURTEILT, WEIL SIE DEM PARAGR. 62 - ABSATZ 3 DER ORDNUNGSSCHUTZVERORDNUNG 1943 DADURCH ZUWIDER GEHANDELT HABEN, DASS SIE BEI DEN BEAMTEN DES CENTRALE-CONTROLLEDIENSTES UNTERSCHRIFTEN SAMELTEN.

WONACH SICH DIESE ZUM STREIK VERPFLICHTETEN. DURCH DIESE VORBEREITUNG EINES ORGANISIERTEN STREIKS DER BEAMTENSCHAFT DES CENTRALE-CONTROLLEDIENSTES HABEN DIE ANGEKLAGTEN DIE ÖFFENTLICHE ORDNUNG UND SICHERHEIT GEFÄHRDET.

GEZ. DR. M A N S E N ,
SS H. STUF. U. SS RICHTER

Afb. 21.

De vonnissen van de *Standgerichte* werden via de telex ter kennis gebracht van de *Höhere SS- und Polizeiführer* in Den Haag, Rauter.

Afb. 22.

De boerderij van Renier v.d. Vin in Neeritter, waar honderden krijgsgevangenen en piloten een tijdelijk onderdak vonden.

Afb. 23.

In 1947 werd dit beeld van O.L.V. van de Goede Duik geplaatst in een kapelletje in de gemeente Well.

want ze werden ook nog wel eens geconfronteerd met geallieerde piloten, die neergeschoten waren.

Er is toen een Fransman gekomen, een zekere Jules Haeck, die was in 1916 of 1917 gedeserteerd en die woonde in Hengelo, een pracht kerel, die zich daar eigenlijk als doel gesteld had om het Franse krijgsgevangenenkamp in Münster leeg te halen. Wat hem ook voor het grootste gedeelte gelukt is en waar wij hier in Echt ook enorm veel mensen van door gekregen hebben, zelfs met achttien tegelijk.

Die man komt dus en er heeft ten huize van kapelaan Goossens een onderhoud plaats gehad en toen is overwogen, hoe wij eventueel geallieerd personeel, dus vliegers, vervoeren, onderdak verschaffen en er voor zorgen konden, dat ze goed in Engeland kwamen.

De kapelaan had als geestelijke natuurlijk overal goede contacten, wat wij als leken niet zo hadden, want wij werden altijd min of meer argwanend bekeken. Hij kende een kapelaan in Horn, daar heeft hij contact mee opgenomen en toen hebben wij ongeveer een week later een piloot, een Australische verkenner, via Roermond en Horn naar Neeritter en daar de grens overgebracht. Daarna zijn er nog eens vier gekomen, die zijn toen met een politiewagen uit Roermond opgehaald. Echt dilettantisch ging het, want van enig georganiseerd verzet was eigenlijk nog geen sprake.

Maar daarna hebben wij een vaste lijn gekregen. Toen werden wij op een gegeven moment weer opgebeld uit Maastricht met de mededeling, dat er een zekere Blok zou komen. Blok was een naam, die gesignaleerd stond als min of meer een provocateur, dus wij waren zeer gereserveerd. Maar uiteindelijk bleek toch, dat hij goed te vertrouwen was en dat hij naar ons gestuurd was door aalmoezenier Roumen, waar kapelaan Goossens weer eerder contact mee gehad had.

Wij hebben toen die zaak besproken en Blok alias Sijmons wist een lijn door de St. Pietersberg, waardoor ze dan de mensen naar België konden afvoeren. Wij waren erg blij, want Hengelo stuurde hoe langer hoe meer mensen en wij wilden ze graag kwijt.

Het pilotenvervoer zijn we toen goed gaan scheiden van het vervoer van de Franse krijgsgevangenen, want het was gebleken, dat er bij die Franse krijgsgevangenen provocateurs waren. Onze opzet in Echt was overwegend om zo snel mogelijk deze jongens kwijt te raken. Maastricht was al heel gauw verzadigd en op een gegeven moment kregen we via Blok bericht, dat er in Heerlen ook nog wel een paar onderduikadressen waren en dat wij daar dus op een gegeven moment ook jongens kwijt konden.

De stroom van boven, vooral toen de grote bombardementen overdag begonnen door de Amerikanen, werd dermate groot dat wij ook daar niet meer in konden voorzien, dus wij moesten uitkijken naar andere mogelijkheden. Toen had ik het geluk, dat ik Nico van Trouw had leren kennen (ik verspreidde ook nog Trouw en Vrij Nederland en alles wat ook maar aan illegale blaadjes op de markt was) en die heeft mij in contact gebracht met een opperwachtmeester van de Rijkspolitie uit Geulle, Klaas.

Daar hebben wij veel jongens kunnen afvloeien, dankzij het feit, dat wij twee garagehouders in Echt bereid vonden om hun wagens af te staan. Ik heb in het begin een stuk of 10 piloten met de fiets naar Geulle gebracht en de afstand van Echt naar Geulle is ongeveer 35 kilometer. Dat is tot daaraan toe, maar met die rammelkasten van fietsen uit die tijd met totaal versleten bandjes er op en in weer en wind, was dat eigenlijk geen doen, want ik moest weer terug ook. En om elf uur was het spertijd en als het enigszins kon, reed ik nooit na elf uur op straat, want ik bracht me niet onnodig in gevaar. Enfin, Geulle had op een gegeven moment weer contact met de Witte Brigade in Uyckhoven en zodoende zijn toen de zaken ook die kant uit blijven marcheren.

Onze dagtaak bestond overwegend uit dat gedoe, en zelf had ik het geluk, dat ik een vrijgeleide van de Raad van Arbeid had, waar ik als ambtenaar bij was aangesteld, dus ik had een goed paspoort. Bovendien hield dat in, dat het een vrijstelling was voor werk in Duitsland, want ik vond het toch altijd min of meer vervelend, als je zogenaamd als onderduiker dag en nacht op de straat moest lopen.

In Maastricht zijn twee groepen, één geleid door de districtsleider van de LO, Jo Lokerman. Ook hij zou de bevrijding niet beleven. En een andere, voornamelijk bestaande uit belastingambtenaren onder leiding van Blok, alias hoofdinspecteur Sijmons, die zelf vertelt hoe hij de piloten over de grens kreeg.

P. J. SIJMONS: We hebben ze in Smeermaas er over gekregen, dankzij een charmante vrouwelijke medewerkster, die dan bij de Duitse schildwachten een vriendelijk gesprek aanknoopte, terwijl een vriendin van haar langs een andere plaats onze piloten over de grens bracht. Dat is ook geweest in Eysden, maar we hebben ze ook wel eens, als we hier in grote moeilijkheden zaten (het was tenslotte de leus: safety first), naar Roermond teruggebracht en dan zijn ze in Roosteren de grens overgegaan. Maar de meest spectaculaire lijn was toch wel door de St. Pietersberg door het smokkelaarsgat. Daar hebben wij er zo'n 25 doorheen gebracht.

Dan hadden we ook nog de medewerking van een zekere Fernand Dumoulin uit Luik, die als een soort sandwich-busje een geheime plaats had ingebouwd in zijn grote vrachtwagen. Hij kwam geregeld, tegen betaling van enkele flessen cognac aan een Duitse schildwacht, de grens over. Bij de heer Van Dijk aan de Maas in de garage pakten wij er vier piloten in, dat was net pasklaar, en die gingen zo over de grens.

Blok herinnert zich ook nog enkele spectaculaire incidenten.

P. J. SIJMONS: Ja, het is ongeveer 24 jaar geleden, maar er zijn enkele dingen die onwillekeurig, je weet niet op welke wijze, voor je geest komen. Wij hebben eens een keer een Joods-Amerikaanse piloot gehad en die had ik

verteld, dat er in de parken van Maastricht bordjes stonden: Voor Joden verboden. En die vroeg mij: „Mag ik ook niet eens een keertje op zo'n bankje zitten”?

Dan herinner ik me een Indiaan, meneer James, die was nog het lopen in de prairie gewend. Het was helemaal een verkeerde illegale taktiek, maar die bleef zo'n twee meter vlak achter me lopen en als ik dan wat harder in de Grote Staat ging wandelen, dan ging-ie me hard achterna lopen. Het is gelukkig goed afgelopen, maar dat zijn van die spannende momenten die toch steeds in je geheugen blijven.

Zo gingen ze dan verder, op weg naar Engeland, om weer actief deel te kunnen nemen aan de militaire strijd tegen Hitler-Duitsland. Ze waren neergekomen ergens in Nederland, door Nederlanders uit de handen van de Duitsers gehouden, verborgen, voortgeholpen.

Niet in de eerste plaats uit humanitaire overwegingen was de hulp aan geallieerde vliegtuigbemanningen van belang. Misschien meer nog dan andere soorten van illegaal werk waren deze activiteiten – waarbij naar schatting tussen de 600 en 800 piloten door Limburg werden geloodst – een belangrijke directe bijdrage aan de oorlogvoering van onze bevrijders.

Het is juni. Juni 1943. De Duitsers zoeken. Ze zoeken Nederlandse mannen, Nederlandse vrouwen, Nederlandse kinderen.

De Duitsers zoeken, nadat ze er al meer dan 70.000 gedeporteerd hebben naar de gaskamers van Auschwitz en Sobibor, nog tienduizenden Nederlandse joden.

Ze zoeken tienduizenden – en het worden er steeds meer – Nederlanders, die in Duitsland, ver van hun gezinnen, in de oorlogsindustrie moeten gaan werken.

Ze zoeken de voormalige soldaten van het Nederlandse leger van 1940, die zich in krijgsgevangenschap moeten begeven.

Ze zoeken jongemannen van 18, 19 jaar, die opgeroepen zijn om dienst te nemen in een para-militaire organisatie, de Arbeidsdienst.

Ze zoeken de studenten, die geweigerd hebben een verklaring van loyaliteit tegenover de bezetters af te leggen.

Ze zoeken naar het steeds groeiende aantal van hen, die zich in het verzet tegen de bezetters begeven hebben.

Ze zoeken.... En alle gezochten, die niet gevonden willen worden, moeten zich verbergen, moeten onderduiken. Onderduiken betekent een adres vinden, een gezin vinden, waar je je kunt verbergen, maanden, soms jaren lang. Sommigen zijn zo gelukkig zelf zo'n adres te kunnen vinden, anderen – de overgrote meerderheid – niet.

In de herfst van 1942 komt de dominee van de Gereformeerde Kerk uit Heemse in Overijssel, Frits Slomp, op bezoek bij een dame in Winterswijk, mevrouw Kuipers-Rietberg. Slomp is zelf, nadat hij door de Duitsers wegens zijn felle preken werd gezocht, ondergedoken en zwerft van het ene adres naar het andere. Zijn bijnaam Frits de Zwerver zal hij de hele oorlog door met ere dragen.

Zij beiden, Frits Slomp en mevrouw Kuipers-Rietberg, zij spreken af te proberen zoveel mogelijk onderduikadressen te bemachtigen om

het voortdurend groeiende aantal onderduikers te herbergen. De dominee trekt het land door en gaat contacten leggen, eerst hoofdzakelijk in Overijssel, Gelderland, Drente, later ook in andere provincies boven de rivieren. De organisatie groeit. Honderden, duizenden onderduikers kunnen na enige maanden geholpen worden.

Het onderduiken van grote aantallen gezochten begint in feite pas in 1942. Limburg kent ze al eerder. Het verbergen en voorthelpen van voor de Duitsers vluchtenden begint hier al in 1940. Krijgsgevangenen zijn het, eerst – al in de meidagen – Nederlandse, dan Belgische en Franse, die proberen zo snel mogelijk weer naar huis te komen. In '41 begint een stroom van uit Duitse kampen gevluchte Franse krijgsgevangenen de grens over te komen. Piloten van neergeschoten geallieerde vliegtuigen proberen zich te verbergen en via een lange omweg Engeland weer te bereiken. Zij allen worden geholpen in Limburg. Ze worden verborgen in steden en dorpen, op afgelegen boerderijen – voor één, twee of meer nachten –, begeleid naar een volgend adres, weer verstopt, verder gebracht naar België. Daar nemen de Belgen het transport over. In de loop van '42 vinden ook Joodse onderduikers hier en daar in Limburg al onderdak. Maar van een werkelijke organisatie voor al dat werk is nog geen sprake. Er zijn wat plaatselijke contacten – daar blijft het in hoofdzaak bij.

Dan komt de lente van 1943. Het voormalige Nederlandse leger moet in krijgsgevangenschap, hele jaargangen jonge mannen moeten in Duitsland gaan werken. En dan verheffen de bisschoppen – die zich toch al regelmatig hebben laten horen – hun stem. Op 16 mei laten ze een herderlijk schrijven in de kerken voorlezen:

„.... thans is een hoogtepunt bereikt; alle bruikbare mannen zullen worden weggehaald, die slechts enigermate kunnen worden gemist. Het is een deportatie op grote schaal, zoals de wereld in Christentijden niet heeft gekend. Wij moeten daarvoor teruggaan naar de tijden der Babylonische gevangenschap, toen het Volk Gods in ballingschap werd weggevoerd....”

„En niet alleen is deze deportatie een ramp, zij is ook een gruwelijk onrecht, in strijd met alle menselijke en goddelijke wetten. Als Herders Uwer zielen mogen wij niet zwijgen over hetgeen nu ons volk wordt aangedaan.... De bisschoppen hebben tot taak op te komen voor het recht en wat onrecht is als onrecht te wraken; anders zouden zij in hun plicht te kort schieten.”

„En, beminde gelovigen, nu is ons Vaderland niet alleen overweldigd, doch ook een groot deel der bevolking wordt feitelijk gedwongen weggevoerd. En die mannen moeten werken voor hun vijand.... zoals uitdrukkelijk gezegd wordt, om Duitsland de overwinning te verzekeren. En hier komt voor ons het gewetensconflict. Volgens het vierde gebod moeten wij ons Vader-

land eren en liefhebben en er offers voor brengen als het in gevaar verkeert. Nu mogen wij niet alleen niets voor ons Vaderland doen, wij worden zelfs gedwongen onder zware straffen onze vijand te helpen. Hierin ligt vooral het onrecht, dat ons wordt aangedaan en waartegen wij onze stem verheffen."

Dit is het sein. Het sein voor de opbouw van een organisatie, die binnen enkele maanden heel Limburg omvat. Het begin ligt in Venlo, bij twee kapelaans, J. J. Naus en zijn collega Billekens. Ze kunnen het al spoedig niet alleen af en Naus roept de hulp in van een Venlose onderwijzer, Jan Hendriks, die, onder zijn schuilnaam Ambrosius, de bezielende leider van de Limburgse organisatie wordt.

Jan Cornips uit Maastricht heeft Ambrosius in die tijd goed gekend.

J. CORNIPS: Jan Hendriks werd als Ambrosius de man, die het Limburgse verzet representeerde. Hij haalde bonnen op en zamelde geld in voor de onderduikers en hun gezinnen. Er moesten valse papieren komen en moeilijkheden in de districten moesten worden opgelost. De verbinding tussen de landelijke top van de organisatie en het gewest Limburg moest worden onderhouden. Jan Hendriks deed dit alles. Hij was voorzichtig, vitaal en moedig en niet gespeend van humor.

Een staaltje van zijn optreden moge hier worden vermeld:

Op zekere dag deed het gerucht de ronde, dat de beide ondergedoken kapelaans in hun parochies in Venlo konden terugkeren. De SD zou geen belangstelling meer voor hen hebben. Het was echter een valstrik. In het Witte Huis te Maastricht zat de SDer Nitsch te wachten, of zijn tactiek zou slagen. Hij had echter buiten Ambrosius gerekend. In Maastricht rinkelde de telefoon. Een dienstgesprek uit Venlo.

„Hier Polizei Venlo, Zeegers. Die schwarzen Brüder sind da. Was soll jetzt geschehen?"

„Sofort verhaften, in einer Stunde bin ich in Venlo", schreeuwt Nitsch.

Maar Zeegers remt af, hij zegt, dat het slechts een gerucht is, hij zal zekerheid proberen te krijgen en dan terugbellen. Na een tijdje gebeurt dit ook. Zeegers verontschuldigt zich, alles blijkt op een misverstand te berusten. Nitsch is woedend.

In Venlo legt Jan Hendriks glimlachend de telefoon op de haak. De twee kapelaans zijn verder de gehele oorlog ondergedoken gebleven.

Het was voor de SD een zegedag, toen zij dank zij verraad op 21 juni 1944 de hand wisten te leggen op Limburgs verzetsleider Jan Hendriks en zes van zijn medewerkers. Hij ging de lijdensweg van velen, de concentratiekampen Vught en Oranienburg. Hij overleed begin 1945, vermoedelijk tijdens een evacuatietransport van Oranienbrug naar het dodenkamp Bergen Belsen.

Mede door de rusteloze inspanning van Jan Hendriks is de Limburgse organisatie tot stand gekomen, en zijn meerdere duizenden gespaard geble-

ven voor de Arbeidsinzet met al zijn ongewisheden van dien in Duitsland.

Pater Lodewijk Bleys uit Roermond is ook één van die mannen van het eerste uur. Hij heeft zijn sporen in het verzet al verdiend met het pilotenwerk. Zijn humor en de combinatie van verzetsman en geestelijke brengt hem op de gedachte van: 'O.L. Vrouwe van de Goede Duik'. Daar wordt een plaat van getekend, in duizenden exemplaren gedrukt. Vele onderduikers hangen hem boven hun bed – er moeten nu nog vele van die platen bestaan.

De Limburgse organisatie groeit. Na Venlo ontstaan in snelle op-eenvolging andere districten. Roermond met Bleys is het eerste. Dan volgen Vierlingsbeek, Weert, Heerlen, Maastricht, Venray en Gulpen. Ook de districten Nijmegen en Maas en Waal komen binnen de Limburgse organisatie. Al die districten worden onderverdeeld in verscheidene rayons, met elk hun eigen duikhoofden en verdere medewerkers.

Maar inmiddels is dan ook de aansluiting met de organisatie van Frits Slomp tot stand gekomen. Ambrosius is aanwezig op een bijeenkomst in Den Bosch, op 7 augustus 1943, en daar wordt tot definitieve samenwerking tussen protestant en katholiek besloten. De 'Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers' is geboren.

Het klinkt allemaal zo nuchter, en zo simpel. Maar dit alles gebeurde in een door de nazi's bezet land, bezette provincie, waar de Duitse politie, de *Sicherheitsdienst*, voortdurend actief was, en waar in elk dorp, in elke straat, het verraad op de loer lag. Maar dit werk moest gebeuren, vonden zij, en dus gebeurde het, om al die door de Duitsers gezocht te helpen.

Te helpen niet alleen aan een goede onderduikplaats, maar ook, daarna, aan geld, aan distributiebonnen, aan levensmiddelen, aan valse identiteitspapieren en '*Ausweise*'. Hoe dat in zijn werk ging is weer een ander verhaal. Wij wilden ons nu slechts bezighouden met de totstandkoming van de illegale organisatie, die dat alles op landelijk niveau voorbereidde, aan wie het te danken is – met zijn vele duizenden medewerkers – dat in de laatste twee oorlogsjaren enige honderdduizenden landgenoten aan de greep van de Duitsers konden ontsnappen.

Wij zijn spaarzaam geweest met namen. Van de enkele Limburgers die wij U noemden, leeft niemand meer. Alleen al in 'Het Grote Gebod', het 'Gedenkboek van het verzet in LO en LKP', dat na de oorlog werd samengesteld, komen meer dan honderd foto's voor van Limburgers, die hun verzet in deze Landelijke Organisatie voor Hulp

aan Onderduikers, dat bij uitstek humanitaire verzetswerk, volledig gericht op de hulp aan de vervolgte medemens, met de dood moesten bekopen.

Hun namen kunnen hier niet genoemd worden. Zij leven voort in de harten van hen, die hen na stonden – en in de harten van allen die beseffen voor welk een goede zaak zij hun grootste offer brachten.

Gaat U eens naar Tienray. Loop door de Spoorstraat en sta een ogenblik stil voor het huis no. 6. Aan de gevel hangt een plaquette:

Hier woonde Hanna van der Voort. Zij was een voorbeeld van moed en naastenliefde. Honderden joodse kinderen, onderduikers, piloten en krijgsgevangenen redde zij het leven. 1940-1945. Uit dankbaarheid.

De meest afschuwelijke misdaad, die het nationaal-socialisme bedreven heeft, is de vervolging en uitroeiing van miljoenen Europese joden. Rassenvooroordeel en jodenhaat vormden één van de belangrijkste delen van de ideologie van het nazidom. '*Die Juden sind unser Unglück*', zo heette het al lang vóór de oorlog. En al lang voor de oorlog werden in Duitsland de joden vervolgd, getergd, mishandeld. Toen de oorlog begonnen was, stelde men: '*Die Juden sind Schuld am Kriege*'; bij en na de verovering van Polen werden duizenden joden vermoord.¹

En in 1941 begon de consequentie van de jodenhaat vaste vorm aan te nemen: het joodse volk moest in zijn geheel worden uitgeroeid. Speciale *Einsatzkommandos* trokken achter de Duitse legers Oost-Polen, de Baltische landen en Rusland binnen. Ze vermoordden er meer dan een miljoen joden, onschuldige mannen, vrouwen en kinderen, alleen omdat ze toevallig als jood geboren waren, en niet als protestant, of katholiek.

Maar het ging de nazi's nog niet snel genoeg, en – sinister detail – de kogels waren kostbaar. Ze gingen gaskamers bouwen, ver weg in Polen, in Auschwitz, Sobibor, Treblinka, Majdanek en andere plaatsen. Daar zou men, fabrieksmatig en goedkoop, miljoenen joden in korte tijd kunnen vermoorden.

¹ Beide slagzinnen waren vaste onderdelen van de propaganda tegen de joden in nazi-Duitsland en werden o.m. regelmatig op opvallende wijze in het anti-semitische schendblad van Julius Streicher, „Der Stürmer”, afgedrukt.

Begin 1942 arriveerden daar de eerste transporten van Poolse joden.

In ons land waren toen al allerlei maatregelen genomen, om de joden te isoleren, hen te belemmeren in hun vrijheid, hen maatschappelijk te ruïneren, en hen te concentreren, te dwingen te verhuizen uit steeds meer gedeelten van het land. Begin mei 1942 worden ze in het openbaar gekentekend door de verplichting op hun kleding een gele ster te dragen met het woord 'Jood' er op.

En korte tijd later mogen ze bijna niets meer. Een groot aantal beroepen niet meer uitoefenen, bijna nergens meer wonen, niet van openbare vervoermiddelen gebruik maken, niet in zwembaden, in bioscopen, in schouwburgen, op sportvelden, in parken en plantsoenen komen, niet.... Alleen leven, dat mogen ze nog, nog even.

Nog maar heel kort. Want half juli 1942 vertrekken de eerste treinen. Uit Westerbork, het '*Judendurchgangslager*' op de Drentse heide, naar de gaskamers van het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau. De eerste paar duizend joden worden zo weggevoerd uit Nederland, veel meer dan 100.000 zullen hen volgen.

Het zijn weer de kerken, die in het openbaar hun stem laten horen, gezamenlijk ditmaal, de protestantse kerkgenootschappen en de aartsbisschop en de bisschoppen namens de Rooms-katholieke kerk in Nederland. Ze sturen een telegram aan de Duitsers:

„Reeds diep geschokt door de maatregelen tegen de Joden in Nederland, waardoor zij uitgesloten worden van het deelnemen aan het normale volksleven, hebben wij met ontzetting kennis genomen van de nieuwe maatregelen, waardoor mannen, vrouwen, kinderen en hele gezinnen zullen worden weggevoerd naar het Duitse rijksgedebiet en onderhorigheden. Het leed, dat hiermede over tienduizenden gebracht wordt, de wetenschap dat deze maatregelen tegen het diepste zedelijk besef van het Nederlandse volk strijden, bovenal het indruisen van deze maatregelen tegen hetgeen ons van Godswege als eis van gerechtigheid en barmhartigheid gesteld wordt, nopen de Kerken tot U de dringende bede te richten, aan deze maatregelen geen uitvoering te geven.”¹

Het telegram heeft geen enkel effect. De deportaties gaan door. Alleen – omdat in de katholieke kerken de inhoud van het telegram ook was voorgelezen – nemen de Duitsers uit wraak de omstreeks 700 katholieken van joodse afkomst gevangen en deporteren hen onmiddellijk via Westerbork naar Auschwitz. Onder hen is de beroemde filosoof

¹ Telegram van 11 juli 1942. De Wehrmachtbefehlshaber in den Niederlanden, General Friedrich Christiansen, schreef eigenhandig op het telegram, voor hij het doorzond naar Rijkscommissaris Seyss-Inquart: „Die Unterschriften auch gleich mit abführen”.

Edith Stein, weggevoerd uit het klooster van de zusters Carmelitessen in Echt.

Week na week vertrokken die treinen uit Westerbork, met die mannen, die vrouwen, en met die kinderen. Ze wisten zelf niet, wat hen te wachten stond. Wat kon je doen? Onderduiken. Velen wilden dat, maar de risico's waren groot. En als jood was je vaak gemakkelijk herkenbaar. En wie was bereid je op te nemen voor onbepaalde tijd? Ook de gevaren voor de gezinnen, die joden onderdak boden, waren niet gering. Het was niet altijd even gemakkelijk om mensen te vinden, die die gevaren op zich wilden nemen. Maar gelukkig: voor velen telden die bezwaren niet. Integendeel. Daarover vertelt Nico, een student (geen jood) uit Amsterdam.

DRS. N. J. P. DOHMEN: In mei 1943 kwam ik in Tienray aan na ontsnapt te zijn aan een dreigende arrestatie in Maasniel, om voorlopig onder te duiken op het adres Stationstraat D 66, tegenwoordig Spoorstraat no. 6. Dit was het ouderlijk huis van de kraamverpleegster Hanna van der Voort.

Ik zou van daaruit bij een boer worden ondergebracht, maar viel als hun eerste onderduiker kennelijk zo in hun smaak, dat men maar meteen besloot om mij als pleegzoon aan te nemen.

In juni 1943 kwam een nicht van Hanna uit Sevenum op bezoek met de vraag, of wij kans zagen joodse kinderen onder te brengen. Deze nicht Eugenie vond het niet verstandig om zich daar zelf mee bezig te houden, omdat haar huis reeds een belangrijk doorgangshuis was voor piloten en Franse krijgsgevangenen. Na de nodige voorbereidingen kwam de zesjarige Simon als eerste naar Tienray en hij werd het begin van een actie, waardoor in totaal 123 joodse kinderen van 14 dagen oud tot 21 jaar in vele dorpen rondom Tienray bij duikouders werden ondergebracht.

De meesten van deze kinderen kwamen uit Amsterdam uit de crèche tegenover de Hollandse Schouwburg, de beruchte verzamelplaats van alle mensen, die naar Westerbork werden gedeporteerd. Een aantal Amsterdamse studenten, vooral Mieke, Alice en Piet verzorgden het transport vanaf Amsterdam naar Venray of Venlo, waar die kinderen dan door Hanna of mij werden afgehaald.

Als er een telegram uit Amsterdam kwam met de mededeling: Wij sturen morgen twee pakjes theesurrogaat en vier pakjes koffiesurrogaat, dan wisten wij dat er weer duikadressen gevonden moesten worden voor twee meisjes en vier jongens.

Vaak lukte dit niet direct en dan werden de kinderen eerst voor een aantal dagen bij Hanna opgenomen.

Daantje Cohen verandert dan in Wimpie Dekker, en Isaac Levie Creveld is Kees de Vries. Zij zijn dan geëvacueerde Rotterdammertjes geworden met officiële papieren van het evacuatiebureau te Rotterdam, waar nog veel straten in puin liggen, zodat rustig met namen en adressen gesmokkeld kan worden.

U zult begrijpen dat wij met dit grote aantal kinderen ontzettend veel hebben meegemaakt. Veel plezier ondanks de verschrikkelijke tragedie, maar ook ontzettend veel verdriet en narigheid.

Verdriet vooral toen in de nacht van 30 juli 1944 een vliegende brigade van de Sicherheitsdienst een aanval op Tienray deed, na geïnformeerd te zijn door een verrader, die in ons dorp was neergestreken. In die nacht werden zeven kinderen onder de twaalf jaar gegrepen en weggevoerd en ze zijn allen vergast geworden.

Bij Hanna werd huiszoeking gedaan. Ondanks alle geschreeuw, dreigementen en getrap op de deur treuzelde vader Van der Voort voldoende lang om de deur open te doen, daarmede mij de gelegenheid gevend me in een kast te verbergen. Hanna werd gearresteerd en zat negen dagen gevangen in Eindhoven, in afwachting van het transport naar een vrouwenconcentratiekamp in Duitsland. Ik meen de enige te zijn, die weet, hoe deze dagen voor haar een lijdensweg en een geestelijke marteling betekend hebben, zo mensonterend, dat ze daar zowel lichamelijk als geestelijk lange tijd door geknakt was. Vlak voor haar transport naar Duitsland heeft de studente Mieke met een onvoorstelbare moed en vrouwelijke list een hooggeplaatste SD-er zo weten te bewerken, dat Hanna vrij kwam.

Ik zou U overigens urenlang kunnen vertellen over alle wederwaardigheden met al die verschillende kinderen. Over onze Jaap, een aardige wat zwak begaafde jongen, die verschrikkelijk veel last had van eczeem. Over Leo, die een hopeloze beddenplasser was, over Kees, die altijd maar smoesjes had om langs te komen om tante Hanna te zien en een appel te halen. Over Max, het vijfjarige kereltje met de basstem, die altijd zei: „Binnen komen, jasje uittrekken en niet meer weggaan”.

Ik heb twee jaar geleden zijn huwelijk bijgewoond en zijn pleegzussen kwamen toen de klompjes brengen, waarin hij als vijfjarige had rondgesjouwd.

Hanna van der Voort was niet getrouwd, maar weinig vrouwen zullen zoveel echte vreugde van het moederschap beleefd hebben als zij, die als duikmoeder over haar ruim 100 kinderen waakte, ze verzorgde en vertroetelde.

In de zomer van 1944 heeft tante Hanna meer dan honderd joodse kinderen onder haar hoede. Voor allen heeft ze een onderduikadres gevonden. Voor de babies – ook die waren er bij – ging dat gemakkelijk: de pleegouders verdrongen elkaar er haast voor. De wat ouderen waren niet altijd even gemakkelijk te plaatsen. Maar tante Hanna was onvermoeibaar.

Eén van haar pleegkinderen was ‘Kees de Vries’, destijds 11 jaar oud, die zij onderbracht bij de familie Nabben.

I. L. CREVELD: Bij de familie Nabben zaten op dat moment met mij mee-

geteld vier onderduikers, een meisje van drie jaar, Rietje, een jongen Jaap, een klein jongetje van ongeveer een jaar, Herman, die helaas tijdens onze onderduiktijd aan difterie is overleden. De familie Nabben waren boeren-mensen, eenvoudige, goede en zeer moedige mensen.

Het lijkt misschien vreemd, maar het leven als onderduikertje had voor een groot aantal van deze kinderen ook 'normale' aspecten. Enkele tientallen, voorzien van mooie valse papieren, gingen zelfs gewoon naar school, in Blitterswijk, Broekhuizen-vorst en andere plaatsen.

G. DE PONTI: In 1944 zat Kees op de vijfde klas van de Sint Josefschool te Swolgen. Het was een echte leuke knul.

Ik herinner me nog, dat hij fantastisch goed kon voorlezen voor de klas. De jongens van Swolgen en Tienray, die toen op onze school zaten, speelden bijzonder graag met hem. Ze wisten volgens mij niet, dat het een joods jongetje was. Ze beschouwden hem gewoon als een familielid van het gezin Nabben.

In het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam ligt, temidden van honderdduizenden andere papieren, opgeborgen in lange rijen archiefdozen, een document. Het bestaat uit twee velletjes al wat vergeeld doorslagpapier, met daarop, in nog duidelijk leesbare schrijfmachineletters, een lijst. '*Transport am 6.9.1944*' staat er boven.¹ Daaronder: „*Gruppe 'Unbekannte Kinder*'." En dan volgt de lijst, een lijst van vijftig kinderen. Er staan veel vraagtekens op die lijst. Bij elk nummer staat '*Unbekannter Junge*' of '*Unbekanntes Mädchen*'. Bij zowat de helft staat dan een achternaam: Frankenhuis, Velleman, Hamburger, Kleerekoper, Montezinos, maar altijd met een vraagteken achter die naam. Bij de meesten is ook een voornaam ingevuld: Hetty, Tineke, Bert, Freddy, Rudolf, Hanni, Roosje. Maar ook, altijd met een vraagteken. En dan volgen de geboortedata, soms exact, dag, maand en jaar, soms alleen maand en jaar. En steeds weer het vraagteken.

De vroegste geboortedatum is 22 november 1933 – met een vraagteken. Het is Claartje Piller – met een vraagteken. De laatste datum is 24 december 1943 – vraagteken. Het is Henriëtte of Delia Hamburger – vraagteken.

Claartje is tien jaar, Henriëtte of Delia acht-en-halve maand, als ze, met die 48 andere kinderen, in de trein gestopt worden, de trein van Westerbork naar Auschwitz. Waarom? Omdat ze uit joodse ouders geboren waren. Als ze de reis van drie dagen, zonder eten of drinken,

¹ RvO-OGC 19.

Transport am 6.9.1944

Gruppe "Unbekannte Kinder".

1. Unbekannter Junge	Nr. 1	?	6.42 ?
2. Unbekanntes Maedchen Frankenhuis?	" 2	Hetty ?	
3. Unbekanntes Maedchen	" 4	Hetty ?	7.3.41 ?
4. Unbekanntes Maedchen v.d. Bergh?	" 6	Tineke?	2.40 ?
5. Unbekanntes Maedchen Elsas ?	" 7	Carla ?	8.41 ?
6. Unbekannter Junge	" 9	Hetty ?	9.5.40?
7. Unbekannter Junge	" 10	Hert ?	15.4.43?
8. Unbekanntes Maedchen	" 11	Freddy?	3.43?
9. Unbekanntes Maedchen	" 12	Dorothea?	13.7.43?
10. Unbekanntes Maedchen	" 13	Judith ?	23.3.37?
11. Unbekannter Junge v.Klaveren?	" 14	Nelly ?	9.36?
12. Unbekanntes Maedchen	" 15	Max ?	9.38 ?
13. Unbekanntes Maedchen Velleman?	" 16	Martha	24.6.39?
14. Unbekanntes Maedchen	" 20	Klara Lina?	2.11.36?
15. Unbekannter Junge Ehrlich?	" 21	Carla ?	1. 5.41?
16. Unbekanntes Maedchen Hangjas?	" 22	Rudolf?	26. 4.42?
17. Unbekanntes Maedchen Heckster?	" 23	Hanni ?	23.12.38?
18. Unbekanntes Maedchen Neumann ?	" 25	Serina?	29. 6.38?
19. Unbekanntes Maedchen Saffrin ?	" 26	Chana ?	21. 4.36?
20. Unbekanntes Maedchen v.Vlijmen?	" 27	Rooze?	8.39?
21. Unbekanntes Maedchen v.West ?	" 28	Lieschen?	21.10.37?
22. Unbekannter Junge Denneboom?	" 29	Carla ?	10. 8.37?
23. Unbekannter Junge	" 30	Frederik?	18. 1.42?
24. Unbekannter Junge	" 31	Hans?	8.40?
25. Unbekannter Junge	" 32	Leo?	9.40?
26. Unbekanntes Maedchen Le Noble?	" 33	Freddy?	1.42?
27. Unbekanntes Maedchen Hamburger?	" 34	Gretchen?	26.9.42?
28. Unbekannter Junge	" 35	H	
29. Unbekannter Junge Hamburger?	" 36	Henriette?	
30. Unbekanntes Maedchen Hoepelman?	" 37	Delia?	24.12.43?
31. Unbekannter Junge Schrijver?	" 38	Loekie ?	ca.4 Jahre?
32. Unbekanntes Maedchen Montezinos?	" 39	Alfred ?	11.8.40?
33. Unbekanntes Maedchen Deen?	" 40	Louise Henriette?	16.5.41?
34. Unbekanntes Maedchen Piller?	" 41	Willy?	6.10.39?
35. Unbekanntes Kind	" 42	Elly?	12. 8.42?
		Jansje?	8. 2.42?
		Claartje?	22.11.33?
		Daddy?	12.12.36?

overleefd hebben, zijn ze op 9 september 1944 de gaskamer ingeduwd....

Wij Nederlanders, wij hebben dat laten gebeuren. We hebben maar één verontschuldiging: dat de meesten van ons er geen idee van hadden, evenmin als praktisch alle joden, wat hen in Polen te wachten stond. Maar dat hun lot onmenselijk zou zijn, dat konden we weten. Daarom is onze verontschuldiging voor het feit, dat we niet meer gedaan hebben om althans een deel van hen te redden, zwak.

En daarom ook dienen we van diepe eerbeid vervuld te zijn voor tante Hanna, en voor al die pleegvaders en pleegmoeders in Tienray, Blitterswijk, Broekhuizenvorst en die andere plaatsen in Limburg en in het hele land, die wèl deden, wat de meesten van ons verzuimden. Hun kinderen werden gered.

In 1956 is tante Hanna gestorven. Ze was één van de dapperste vrouwen die Limburg in de jaren 1940-1945 gekend heeft.

‘Toen stonden er in het midden des volks mannen en vrouwen op. Tegen het geweld des vijands stelden zij overtuiging en geloof, tegenover het Germaanse heidendom het getuigenis van Christendom en Humanisme, tegenover de georganiseerde miljoenen de onvervangbare waarde van de mens. Vreedzame burgers werden brandstichters, saboteurs en spionnen. Zij hoedden het vrije woord in illegale geschriften, hielpen de vervolgdgen, verdedigden het recht der ouders in de opvoeding, het ambtsgeheim van de arts en de vrije prediking van het Evangelie.’

Deze tekst is te lezen op de Erebegraafplaats in de duinen bij Bloemendaal, waar bijna vierhonderd Nederlandse verzetsstrijders hun laatste rustplaats vonden.

‘*Zij hoedden het vrije woord....*’ Het vrije woord, dat door de nazi-bezitters van de tiende mei 1940 af onderdrukt werd. Het nationaal-socialisme kende ook op het gebied van de voorlichting en de nieuwsvoorziening maar één uitgangspunt: slaafse gehoorzaamheid, uniformiteit, gelijkgeschakeling. De radio en de pers, zij zouden slechts dat mogen brengen, wat aan de bezetters welgevallig was. Het ANP was het eerste slachtoffer. De dag na de capitulatie – 16 mei 1940 – werd het al ‘gelijkgeschakeld’: berichten van geallieerde persbureaus mochten niet meer worden doorgegeven. Het officiële *Deutsche Nachrichtenbüro*, het DNB werd ook voor het ANP, en dus voor de Nederlandse pers, de voornaamste bron. En elke dag werd de Nederlandse pers overspoeld met Duitse instructies: dit mag niet, dat moet wel....

Tal van kranten probeerde nog een eigen geluid te laten horen, trachtten de Duitse voorschriften te ontduiken, te saboteren. Dat leidde tot verschijningsverboden, in de eerste jaren veelal voor enkele maanden, later vaak definitief. Wat aan kranten en tijdschriften overbleef, had zich op den duur zo goed als volledig aan de Duitse wensen geconformeerd.

Afb. 26/27.

Bijna vijf jaar na hun dood werden de stoffelijke resten van Erkens en zijn makers naar het vaderland teruggebracht.

Maar intussen was een andere pers ontstaan, een illegale pers. Ook die ontstond al héél kort na de capitulatie. Op 15 mei 1940 al verscheen het eerste nummer van de 'Geuzenactie', met de hand geschreven illegaal blaadje van de Vlaardingse onderwijzer Bernard IJzerdraat.¹ Het was het begin van wat bijna een lawine werd. Na de oorlog konden meer dan 1200 verschillende illegale kranten en krantjes geteld worden, waarvan gezamenlijk meer dan 50.000 nummers, tientallen miljoenen exemplaren, verschenen waren. Als men ze nu terugziet, die vaak minuscule blaadjes, lijken ze niet allemaal even belangrijk. Maar dat waren ze toen wél: elk woord, in vrijheid – al was het maar de eigen geestelijke vrijheid, onder de hiel van de verdrukker – in vrijheid geschreven en verspreid, diende ter kennisneming van het werkelijke nieuws, ter opwekking van de geestkracht, ter versterking van de moed tot volhouden, ter aanmoediging van de wil tot verzet tegen de overheerser – elk woord was even belangrijk.

Zo zagen ook de Duitsers het. Met alle felheid hebben ze van meet af aan de illegale pers bestreden. Ze drongen door, met hun spionnen en verraders, in de verspreidersgroepen, bij de drukkers, bij de samenstellers. Eenmaal gegrepen waren de straffen in overeenstemming met het belang, dat de nazi's aan de onderdrukking van het vrije woord hechtten. Vele honderden zijn gearresteerd, hebben in tuchthuizen en concentratiekampen met hun gezondheid moeten boeten voor wat zij als hun plicht, hun roeping zagen. Velen van hen betaalden met hun leven.

Brunssum, Haelen, Heel, Heerlen, Heythuysen, Maasbree, Maastricht, Roermond, Tegelen, Venlo, Venray, Wanssum.... Een rijtje Limburgse plaatsen waar ook, tussen 1940 en 1945, Limburgers deel hadden aan deze zo hoogst belangrijke vorm van verzet tegen de Duitsers.²

Er werden in deze plaatsen geen illegale bladen gemaakt met oplagen van vele duizenden of tienduizenden exemplaren, die hun weg over het hele land vonden, waarvan in sommige gevallen de namen nu nog voortleven in onze dag- en weekbladpers, bladen als Het Parool, Trouw, De Waarheid, Vrij Nederland. Het waren in Limburg meest bladen van bescheiden allure en bescheiden omvang, met oplagen van soms maar enige tientallen of honderden; oplagen van boven de 1000

¹ Zie voor de geschiedenis van dit blad en de verzetsgroep van IJzerdraat: Harry Paape, „De Geuzen”, Amsterdam, 1965.

² In dit hoofdstuk wordt uitsluitend aandacht besteed aan illegale bladen, die in Limburg vervaardigd werden. De verspreiding van illegale bladen, die buiten het gewest hun oorsprong hadden (een activiteit waarbij vele tientallen Limburgers regelmatig betrokken waren) blijft hier buiten beschouwing.

exemplaren waren uitzonderingen. Maar ze waren daarom niet minder belangrijk.

'Moed en Vertrouwen', 'De Patriot', 'Berichten Voorziening Oorlogstijd', 'De Zwijger', 'Glück Auf!', 'Oranje Koerier', 'Oranje Post', 'De Postduif', 'Voor de Vrijheid'. Het zijn een paar namen van de niet veel meer dan 25 illegale bladen, die in Limburg werden gemaakt, waarvoor Limburgers hun vrijheid en hun leven op het spel zetten en het vaak, al te vaak, verloren.

'Ze waren bereid om te sterven voor een krantje.' Zo zei het eens dr. Bruins Slot, een van de belangrijkste figuren van het illegale Trouw, na de oorlog hoofdredacteur van het gelijknamige dagblad.

Zo was het, ook in Limburg. Zo begonnen in 1941 twee mannen uit Haelen zo'n simpel krantje te maken, de 'Oranje Post'. Ze schreven het vol met nieuws uit binnen- en buitenland. Ze hadden een paar goede illegale contacten en kregen zo de beschikking over belangwekkende berichten. Zelf stencilden ze het blad, in 1000, soms enkele duizenden exemplaren. Een deel van de oplage werd verzonden in dienstenvelopen; een ander deel werd 's nachts door een groep Roermondse politiemannen huis aan huis in de brievenbussen gestopt.

In september 1941 kwam men er achter dat de burgemeester van Roermond geheim lid van de NSB was. 'Wie had dat gedacht, burgemeester,' hoonde het blad, 'dat een man zoals jij (oud-minister nog wel) zich bij zo'n gemene landverradersklik zou voegen. En dat nog wel in 't geheim.... Nòg ben je burgemeester. Hoe lang nog?'

Ook dat nummer werd op de gebruikelijke wijze verspreid. En in het oktobernummer verscheen toen het volgende bericht:

Naar aanleiding van het artikel in de Oranjepost van 21 september, waarin het verraad van burgemeester Reijmer van Roermond aan het licht werd gesteld en dat in Roermond in een oplage van duizenden exemplaren huis aan huis was bezorgd, heeft de burgemeester door zijn vriendjes van de Gestapo een koortsachtig onderzoek doen instellen naar de afkomst van ons blad. Enige deskundigen welke uit Den Haag waren gekomen om een onderzoek in te stellen naar vingerafdrukken, welke voorkwamen op een in 's burgemeesters brievenbus gedeponiseerd nummer van de Oranjepost, verklaarden na afloop van het onderzoek geen andere afdrukken te hebben gevonden dan die van de burgemeester zelf.

'Eigen meester, niemands knecht' – zo luidde het motto van deze Oranjepost. Zo voelden zij het ook. Minstens twee van de medewerkers van de Oranje Post zijn in Duitse concentratiekampen omgekomen.

We kunnen alleen maar een enkele greep doen uit de Limburgse illegale bladen. We gaan naar Wanssum. De Nederlandse Landstand, nazi-organisatie, bedoeld om alle Nederlandse boeren te dwingen naar de pijpen van de bezetter te dansen, is actief in Limburg. De gemeentesecretaris van Wanssum stelt begin juni 1943, samen met één van zijn ambtenaren, een gemeenteamtenaar uit Broekhuizen en een onderwijzer uit Broekhuizen, een pamflet samen, waarin de Limburgse boeren tegen de Landstand worden gewaarschuwd. Ze stencillen het op het gemeentehuis in zowat 100 exemplaren. Bij de boeren in de omgeving wordt het verspreid.

Dan komen ze op de gedachte om een krant te maken, die regelmatig zal verschijnen. Begin juli is het zover. 'Voor de Vrijheid' heet het blad. Samen schrijven ze het vol, samen stencillen ze het, weer in zo'n 100 exemplaren. Enkele tientallen worden verzonden naar adressen elders in het land, de rest weer in Wanssum en omgeving verspreid. Het tweede nummer verschijnt begin augustus.

Lang genoeg hebben wij ons laten knechten. Lang genoeg hebben wij gemarchandeerd en geredeneerd met dat gemofte. Nu moet het uit zijn met dat koopmansgezicht. VERZET, VERZET EN NOG EENS VERZET. VERZET MET DE DAAD. Geen enkel persoon, die zich nog Nederlander durft te noemen, mag achterblijven. Kiest nu partij. Laksheid wordt niet geduld. Weg met alle neutraliteit. Nu reeds moet de weg gebaad worden naar een sterk en vrij Nederland.

De Duitsers hebben alle recht overboord gegooid. Zij houden geen rekening meer met de rechten, die wij hebben zowel krachtens de menselijke wetten, alsook die wij hebben krachtens goddelijke wetten. Moeten wij dat allemaal dulden? De bisschoppen hebben gesproken. Zij verwachten van ons de daad. Zij zijn ons voorgegaan. Wij laten hen niet alleen staan. Ook wij verdedigen met hen het recht. Daarom moeten wij met hen dit onrecht het hoofd bieden. DAAROM HELPEN WIJ IN ALLES, WAARTOE WIJ IN STAAT ZIJN. Wij helpen de onderduikers, opdat zij niet worden weggesleept naar Duitsland, teneinde voor onze vijand te werken en onze bevrijding te vertragen.

Het derde nummer is bijna gereed als ze, eind augustus 1943, worden gearresteerd. Zeven maanden zitten ze gevangen voor ze berecht worden, op 30 maart 1944, door het *Obergericht* in Utrecht. De aanklacht luidt: '*Herstellung und Verbreitung deutschfeindlicher Schriften und Auf-forderung zur Widersetzlichkeit.*' Tot vijf jaar tuchthuis worden ze veroordeeld. Drie van hen overleven het en keren na de bevrijding in Limburg terug. De vierde, de onderwijzer Josef van Megen uit Broek-

huizen overlijdt in april 1945 tijdens één van de beruchte evacuatie-transporten ergens in Duitsland.

En dan nog een Limburgs illegaal blad. Eén van de betrekkelijk willekeurig gekozen voorbeelden uit de geschiedenis van het vrije woord in bezettingstijd in Limburg.

Roermond. Roermond ligt van september 1944 af in de frontlijn. Het ene bombardement volgt op het andere. De bevolking, voor zover niet geëvacueerd, leeft grotendeels in de schuilkelders, verstoken van bijna alles, ook van wat, als het er op aankwam, misschien wel het belangrijkste was: nieuws over de opmars van de geallieerden, nieuws over de bevrijding, die toch eens komen moest.

In Roermond woont een oude notaris, H. J. F. Brinkman, zeventig jaar oud. Hij ervaart dat het meest beklemmende van de toestand van de Roermondse bevolking is de onzekerheid over de nabije toekomst. Hij beschikt over een ondergedoken radio. Samen met zijn dochter luistert hij naar de berichten van de BBC en Radio Oranje. Ze noteren wat ze horen, tikken het uit op een oude schrijfmachine, met veel doorslagen, in totaal zo'n 60 exemplaren, elke dag weer. 'De Postduif' noemen ze hun blaadje. En elke dag bezorgt de notaris zelf het grootste deel aan de schuilkelders. Daar wordt het ontvangen – het is bijna belangrijker dan brood – en voorgelezen.

Tot 12 januari 1945 kan het duren. Dan wordt hij gearresteerd, de notaris, met zijn vrouw – ook bijna 70 jaar – en zijn dochter. Ruim twee maanden later zijn ze alle drie dood, overleden aan honger, kou, mishandeling en ziekte in de hel van de gevangenis in Keulen.

Hij sprak, toen zich niemand meer dorst te uiten
want overal sloop het verraad:
Het woord van de vrijheid is niet te stuiten,
en ik rust niet, voordat het er staat.

En toen de eerste van hen was gevat,
trad dadelijk de tweede naar voren.
Toen de derde zijn leven gegeven had,
sprak de vierde: het is niet verloren.

In Nederland is zo lang men zich heugt
het woord van de vrijheid gehoord.
Wie vielen herrijzen in eeuwige jeugd
met de vrijheid van het woord.¹

¹ Uit het gedicht 'Aan de gevallen drukkers' van Anthonie Donker, illegaal verspreid en o.m. afgedrukt in 'V in Vers', pag. 136 (Leiden, 1965).

Zaterdagmiddag 26 juni 1948 had in Maastricht een indrukwekkende plechtigheid plaats, toen de urnen met de as van acht gefusilleerden naar een waardiger begraafplaats werden overgebracht. De urnen waren kort geleden gevonden te Erfurt in de Russische zône van Duitsland en in Maastricht geplaatst in de grote zaal van het Rode Kruisgebouw aan de Cortenstraat, die tot chapelle ardente was ingericht. Omgeven door flakkerende kaarsen en omringd door rouwkransen en bloemen stonden daar de urnen met de as van

Alphons Dresen, voormalig stationschef uit Maastricht
Nicolaas Erkens, uit Sittard
Dr. J. Goffin, uit 's Gravenvoeren
Pater Jacobs, uit Val-Dieu
Graaf Raymond de Liedekerke, uit Eysden
Pater Mühren, uit Val-Dieu
en de broers Alphons en Hubert Smeets, allebei uit Eysden.

Zij vonden in de vroege morgen van 9 oktober 1943, in de forten van Rhynauwen bij Utrecht, de dood.¹

Behalve de openlijke militaire strijd kent een oorlog ook andere methoden om de vijand te verzwakken. Economische oorlogvoering, om de tegenstander fysiek uit te putten, hem door gebrek aan grondstoffen of voedsel te dwingen de strijd op te geven. Propaganda, om het moreel van de vijand te ondergraven.

En ook: spionage, het voortdurend en systematisch proberen inlichtingen te krijgen over de plannen en mogelijkheden, de opstelling en uitrusting van de vijand; en contra-spionage, het doordringen in de vijandelijke spionage-organisatie, het proberen die ten eigen bate aan te wenden en voor het eigen land onschadelijk te maken.

¹ (Niet letterlijk) overgenomen uit de Gazet van Limburg, 28.6.1948.

De meest bekende spionage- en contraspionage-organisatie van Hitler-Duitsland was het *Amt Abwehr*, onder leiding van admiraal Canaris. Dit *Amt Abwehr* had bureaus in Duitsland en in de bezette gebieden, in Den Haag de *Abwehrstelle Nederlande*.

Vooral de contraspionage door middel van penetratie in vijandelijke organisaties is een subtiel spel, dat met grote deskundigheid en omzichtigheid dient te worden uitgevoerd. Het meest bekende spel van de *Abwehr* in Den Haag was het zogenaamde *Englandspiel*, waarbij men er in slaagde gedurende anderhalf jaar de betrokken Engelse en Nederlandse geheime diensten om de tuin te leiden en tientallen uit Engeland naar Nederland gezonden geheime agenten in handen te krijgen. Maar, hoe spectaculair en voor de Duitsers succesvol ook, het *Englandspiel* was uiteindelijk weinig meer dan één van de vele '*Spiele*', die zowel door de Duitse als door de geallieerde geheime diensten werden gespeeld.

Één van die '*Spiele*' was het *Hannibal-Spiel*, dat eveneens aan een aantal voortreffelijke vaderlanders, Nederlanders, Belgen en Fransen, het leven heeft gekost.

In België bestaan sedert 1940 twee verzetsorganisaties, die zich met spionage bezighouden. 'Clarence' heet de een, waarvan de medewerkers een eed hebben moeten afleggen, dat ze zich uitsluitend met spionage zullen bezighouden en geen andere illegale activiteiten zullen ondernemen. Eén van de sectiehoofden woont in 's Gravenvoeren – een goede kennis van hem woont in Eysden.

'Luc-Marc' heet de andere spionagegroep. Hoofd van Luc-Marc in Luik is een voormalige kapitein van het Belgische leger. Hij is tevens kapelmeester van de harmonie St. Caecilia in Eysden.

Beide groepen zijn onderdeel van een lange weg, waarlangs spionagemateriaal uit Nederland, België en Frankrijk naar Engeland gaat.

'Luc-Marc' doet daarnaast nog ander belangrijk werk: het redden van mensen. Uit Duitse kampen ontsnapte krijgsgevangenen en neergekomen geallieerde piloten worden voortgeholpen: Maastricht, Eysden, Visé, Luik, verder, naar Frankrijk, naar Zwitserland, naar Spanje.

In Rotterdam woont een jongeman, 19 jaar, hij gaat op de HBS. Sedert het begin van de bezettingstijd zoekt hij naar een mogelijkheid om naar Engeland te komen en dienst te nemen bij de geallieerde luchtmacht. Begin 1942 komt hij, met een vriend, naar Eysden. Ze komen terecht bij Alphons Smeets, trouw lid van de Eysder harmonie. Smeets weet een weg: hij werkt al geruime tijd voor Luc-Marc.

In februari gaan ze op weg. Een zoon van Smeets brengt hen over de grens, naar Visé. Van Visé naar Luik. De volgende dag naar Di-

nant, naar Givet, naar St. Quentin, tot Berthénicourt, het laatste adres in Frankrijk dat ze in Luik hebben gekregen. Daar krijgen ze een nieuw adres, in Bazas, ten zuiden van Bordeaux al, een paar honderd kilometer van de Spaanse grens slechts, en op de demarcatielijn tussen bezet en onbezet Frankrijk. Maar vlak vòòr Bazas worden ze gearresteerd. Wonder boven wonder komen ze niet in een concentratiekamp terecht, maar worden ze – na een maand in de cel – teruggestuurd naar Nederland. De Rotterdamse jongeman gaat weer terug naar de HBS.

In Wilhelmshafen is een grote afdeling van de *Abwehr* gevestigd. Zijn contacten reiken tot in Nederland en België. Daarom vestigt men een bureau in Groningen. Dat werkt naast, en soms in regelrechte concurrentie met de *Abwehr* in Den Haag.

Van Groningen uit ook leidt men de landsverraderlijke activiteiten van een groep Nederlanders, die bij het bureau in dienst zijn als '*Vertrauensleute*' oftewel, in het jargon van de nazi's, '*V-Männer*'. Het zijn geslepen schurken, deze *V-Männer*, ze proberen zich voor te doen als Nederlandse verzetsstrijders, zich in te dringen in illegale groepen.

In België breiden Clarence en Luc-Marc hun activiteiten uit, naarmate de oorlog voortduurt. Week na week worden bundels gegevens over Duitse legerenheden, versterkingen, troepentransporten en ander vervoer, resultaten van geallieerde bombardementen, doorgegeven. Uit Nederland komen al die berichten via Eysden.

Twee personen nemen voor het opstellen en verzamelen van die berichten een belangrijke plaats in. De een is de stationschef in Maas-tricht, die nauwkeurig alle treinvervoer van en voor de Duitsers kan controleren.

En de ander is een gewezen luitenant van het Nederlandse leger. Van der Maas noemt hij zich meestal. Hij komt uit Sittard, maar is getrouwd met een Belgische vrouw en heeft in Luik gewoond. Nu zwerft hij door Nederland, want hij wordt al sedert 1940 door de Duitsers gezocht. Hij kent veel mensen en hij verzamelt, waar hij kan, spionage-gegevens. Die gaan de weg van Clarence of van Luc-Marc. Dat maakt niet veel uit, want de sectiehoofden van beide groepen staan met elkaar in verbinding.

Naast het doorgeven van spionagemateriaal gaat ook het redden van mensen steeds voort. In de zomer van 1942 komt er een nieuwe categorie van door de Duitsers vervolgd: Nederlandse joden.

F. FLESSEMAN: De speciale bedreiging, waaronder wij als Nederlanders van joodse afkomst leefden, gaf ons de moed en het initiatief alles in het werk te stellen om de vlucht te kunnen nemen.

Ons gezin bestond uit mijn vrouw, mijzelf en twee dochtertjes, oud 4½ en 6 jaar.

Op een goede dag kwamen wij op het idee de hulp in te roepen van de chef-monteur, een toegewijde vertrouwde medewerker van mijn bedrijf. Deze zette zich meteen volledig in om een gaatje in de grens te vinden, zoals hij het noemde. Na een week speuren kwam hij ons melden, dat hij in contact was gekomen met de douanier Dick Sleeuwenhoek, standplaats Eysden ten zuiden van Maastricht, die toevallig met een nicht van hem verloofd bleek te zijn.

Sleeuwenhoek had hem te kennen gegeven in verbinding te staan met een ondergrondse organisatie in Luik, welke zich speciaal bezig hield met het clandestiene transport van uit Duitsland gevluchte Fransen, Franse militairen op weg naar Frankrijk. Aan Sleeuwenhoek werd de vraag voorgelegd, of deze organisatie zich ook wilde bezig houden met ons gezin. Aanvankelijk bleken er grote bezwaren te zijn, omdat vrouwen en kinderen niet in hun schema pasten. Wij wilden echter voor geen prijs van elkaar gescheiden worden.

Ik besloot nog een poging en vroeg onze chauffeur een ontmoeting met deze douanier te bewerkstelligen. Dit lukte. Enige dagen later reisden de chauffeur en ik 's avonds per trein naar Maastricht, waar wij op het stikdonkere stationsplein een gesprek hadden met Sleeuwenhoek. Het resultaat was: hij beloofde het nog een keer in Luik te gaan proberen. Duidelijk kwam hierbij naar voren, dat men in Luik niet voor geld, doch uitsluitend voor het goede doel werkte.

Na een week van voor ons bijna ondragelijke spanning kwam zondagmorgen, 26 juli 1942 een telefoontje, dat de kamers gereserveerd waren. Dit was het codesein, dat Luik ons toch als gezin compleet wilde helpen.

Die middag om vier uur begon het grote avontuur. De chauffeur met vrouw en zoon en een vriend begeleidden ons gedurende de treinreis naar Maastricht. Vandaar fietsten wij in het donker achter Sleeuwenhoek aan naar Eysden. In een schuurtje van een boerderij vonden wij een paar stoelen om te overnachten. Sleeuwenhoek, een bijzonder vriendelijke jongeman, bleek minstens zo nerveus te zijn als wij. Wij zouden om half vijf over de grens gaan. Van slapen kwam natuurlijk niets terecht, temeer daar onze douanier ieder ogenblik met het wachtwoord 'Kansas' ons kwam opzoeken om te kijken of alles oké was.

Eindelijk was het moment van het vertrek aangebroken. Hij fietste voor ons uit, en wij op twee fietsen met de kinderen en tassen achterop er achter aan. Volgens zijn aanwijzing moesten wij over een smalle sloot en verder te voet langs een grenspaaltje richting Visé. Onder een spoorbrug door zagen wij het stationnetje liggen waar wij de trein zouden nemen naar Luik. Op de brug stond een Duitse schildwacht. Gelukkig trok hij zich van ons niets aan.

De trein bracht ons naar een voorstation van Luik, waar wij Yvonne de kapster zouden aantreffen. Als herkenningsteken zou ze met de fiets aan de

hand haar neus snuitend ons opwachten. Dit rendez-vous verliep zonder moeilijkheden. Wij begroetten elkaar alsof wij oude bekenden waren en wandelden door eindeloze straten, tot wij eindelijk in een achteraf straatje een dameskapsalon met het opschrift 'Yvonne' binnengingen.

De kapsalon 'Yvonne' is één van de belangrijkste tussen-adressen van Luc-Marc. Yvonne Debatty zelf is in Eysden geboren, ze gaat regelmatig de grens over om spionagemateriaal te halen. Daarnaast herbergt ze vele tientallen vluchtelingen, soms voor één nacht, soms dagen lang. Hoeveel?

MEVR. YVONNE DEBATTY-TONKA: Hoeveel? Ojé, iedere week. Ik had er op de dag, dat ik gearresteerd werd, twee, Madame Derenne¹ vier, soms zes, zeven. Ik had er dan weer eens vier op een week, vijf op een week, maar als je geen plaats hebt, moet je ze maar op een andere plaats doen, hè.

Hoeveel, dat moet ik uittellen, dat weet ik niet meer. Die vier Hollanders, die familie met die twee kinderen, die heb ik vier dagen gehad, maar het is beter, dat ze maar een of twee dagen blijven en dan weggaan. Dan heb je weer plaats voor een ander. Maar die mensen zijn vier dagen bij mij geweest.

F. FLESSEMAN: Na een verblijf van vier dagen verlieten wij dit zo gastvrije huis. Ons reisgeld had men voor ons gewisseld en verstopt in een daarvoor geschikte damestas van Yvonne. Wij kregen allen de benodigde instructies mee en de treinroute werd ons aangewezen.

In Givet, op de grens van België en Frankrijk, stopte de trein. De kinderen hadden Franse prentenboeken meegekregen om voor Franse kinderen te kunnen doorgaan. Ineens is de trein vol Duitse militairen die iedereen uitvragen en papieren en bagage controleren. Een afschuwelijk spannend moment. Naast ons in de coupé zaten twee Belgische vrouwen, althans volgens hun identiteitskaart, hun kaarten werden het eerst bekeken. 'Uitstappen', commandeerde de Duitser tot deze ongelukkigen. Toen kwamen wij aan de beurt. Hij toonde zich tevreden met onze papieren en verdween.

Op het moment dat dit gezin via Frankrijk en Zwitserland in veiligheid is, dankzij de organisatie Luc-Marc, op datzelfde moment slaat het noodlot toe. Het weefsel van de geschiedenis zit vol met draden van het toeval. Twee landverraders van het *Abwehr*-bureau in Groningen komen, op zoek naar het spionagenet dat Van der Maas in het centrum en het westen van Nederland heeft opgebouwd, in contact met een in Amsterdam wonende ex-adjudant van het Nederlandse leger. Ze doen zich voor als agenten van de vooroorlogse Nederlandse inlichtingendienst, g.s. III, die contact met Engeland hebben, en weten het ver-

¹ Een andere dame in Luik, eveneens actief werkzaam voor Luc-Marc.

trouwen van de adjudant te winnen. Die is in de mobilisatietijd ingekwartierd geweest bij de ouders van de Rotterdamse jongeman. Hij weet van diens mislukte poging om naar Engeland te komen.

Dan zitten de *V-Männer* al gauw bij de Rotterdammer. Ze paaien hem met een belofte hem per vliegtuig naar Engeland te laten vervoeren. En hij noemt de naam van Alphons Smeets.

Het *Hannibal-Spiel* neemt een aanvang. De *Abwehr* stuurt twee man, een zogenaamde verzetsstrijder en een zogenaamde Engelse piloot, naar Smeets. Ze weten het wachtwoord, 'Alphons 13'. Smeets zorgt dat ze verder komen. Ze dringen zich in in Luc-Marc. De zogenaamde piloot doorloopt de hele ontsnappingslijn, tot in Zwitserland toe. Ze leren alle adressen kennen.

Ze ervaren ook van het spionagewerk. In Luik verblijven twee ver-raders dagenlang bij Yvonne Debatty. Ze komen weer in Eysden, gaan naar 's Gravenvoeren, gaan weer terug naar Luik. En ze komen er achter dat Van der Maas de belangrijkste sleutelfiguur in Nederland is, met een groot aantal contacten. Verschillende van die contacten hebben collega's van hen – voornamelijk in het westen van het land – al getraceerd. Maar Van der Maas zelf moeten ze hebben.

Maar ze zijn onvoorzichtig, de *V-Männer*. Er rijst verdenking tegen hen. En als ze het spel niet langer kunnen voortzetten, gaan ze de organisatie oprollen. Daarvoor moeten ze de SD inschakelen. De beruchte Nitsch uit Maastricht neemt de zaak in handen. En dan volgen – midden oktober 1942 – tientallen arrestaties. De koerierster van de sectiechef van Clarence, dr. Goffin uit 's Gravenvoeren, mej. Jeannette Claessens, maakte het van nabij mee.

MEJ. J. L. P. CLAESSENS: De dokter is gearresteerd op 15 oktober 1942. Ik ging naar de kerk 's morgens en ik zag een kleine auto van de Gestapo staan. Ik dacht, daar is iets aan de hand en in plaats van naar de kerk te gaan, ging ik naar de school. Ik was onderwijzeres. En ik had daar een heleboel inlichtingen. Ik dacht, ze moesten maar eens onze twee namen kennen, dan zijn we er alle twee bij. Ik heb er een uur lang alles verbrand, dus die foto's en de hele boel, alle gegevens die wij hadden van het Duitse leger. En toen ik terugkwam, toen was dr. Goffin weg, en 's middags is de graaf gearresteerd.

Ook elders volgden de arrestaties elkaar op, in Utrecht, in Rotterdam, in andere plaatsen in het westen. In Frankrijk wordt de *Feldgendarmerie* ingeschakeld.

En dan, door een toeval en handig speurwerk van Nitsch, wordt

een maand later ook Van der Maas – Nicolaas Erkens – gegrepen, bij zijn zusters in Sittard.

MEJ. J. L. P. CLAESSENS: Ik ben eerst gearresteerd vijf maanden later, met pater Hugo, die de sectie-overste was van de hele streek hier en pater Mühren en nog een bankwerker van Visé, van Moelingen dus.

De *Abwehr* is niet erg gelukkig met de gang van zaken. Ze hebben te vroeg moeten toeslaan en zijn daarbij onnauwkeurig te werk gegaan. Het *Englandspiel* wordt zelfs bedreigd, doordat enkelen van de gearresteerden ook daarin – zij het zijdelings – een rol speelden. De *Abwehr* in Den Haag is woedend, en weet zelfs van Berlijn gedaan te krijgen, dat het *Abwehr*-bureau in Groningen moet worden opgeheven. Het bureau Wilhelmshafen moet zich volledig uit Nederland terugtrekken.

Maandenlang zitten de arrestanten gevangen.

MEVR. YVONNE DEBATTY-TONKA: Eerst zes weken in Luik, toen vijf dagen in Maastricht en toen een tijd lang in Haaren. Van Haaren ben ik naar Scheveningen gegaan en toen van Scheveningen naar Utrecht en daar ben ik voorgekomen en ter dood veroordeeld. Vandaar ben ik naar Duitsland gegaan, naar Lübeck, Kottbus, Ravensbrück en Mauthausen.

Yvonne Debatty kan het gelukkig navertellen. Dat kunnen de anderen niet. Alleen Arthur Renkin, de kapelmeester en hoofd van Luc-Marc uit Luik, heeft zich aan arrestatie kunnen onttrekken. In augustus 1943 vindt in Utrecht het proces plaats voor het *Feldgericht des kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland*. Verscheidenen worden zonder berechting naar Duitsland gevoerd en verblijven de rest van de oorlog in concentratiekampen – enkelen van hen vinden daar de dood.

In Utrecht vallen elf doodvonnissen, onder wie vijf Limburgers en drie Belgen. Op 9 oktober 1943 worden ze geëxecuteerd. Hun as zou bijna vijf jaar later teruggevonden worden.

Limburg en zijn mijnen – ze zijn bijna evenzeer met elkaar verbonden als Limburg en de Maas. We moeten ons, in deze dagen van olie en aardgas, proberen te verzoenen met de gedachte dat Limburg eens geen mijnen meer zal hebben. Dat kost moeite. Bijna onvoorstelbaar is het ook dat de Limburgse mijnindustrie – wanneer we de oude Domaniale mijn buiten beschouwing laten – nog geen zeventig jaar oud is, de jongste mijn – de Oranje Nassau IV – nog maar net veertig jaar.

Tijdens de oorlog, evenals vele jaren daarvoor en daarna, waren de mijnen Nederlands belangrijkste energiebron. De twaalf Limburgse mijnen met hun rond 32.000 arbeiders produceerden in de jaren voor de oorlog rond 13 miljoen ton steenkool en dekten daarmee ongeveer de totale binnenlandse consumptie (ook al vond door im- en export een ruiling van minder en meer gewenste soorten plaats).

De totale binnenlandse consumptie. Die bestond globaal uit 20% gebruik door particulieren, hoofdzakelijk voor verwarming, een kwart ging naar de gas- en elektriciteitsbedrijven, en de rest – veel meer dan de helft – rechtstreeks naar de industrie en de spoorwegen.

Na de bezetting in 1940 kwamen de mijnen bovenaan de lijst te staan van *'kriegswichtige'*, voor de Duitse oorlogvoering van groot belang zijnde, bedrijven. Niet, dat een belangrijk deel van de produktie rechtstreeks naar Duitsland ging. Maar de Nederlandse industrie werd voor de Duitse oorlogsdoeleinden ingeschakeld; steeds steeg het aantal Duitse opdrachten, opdrachten, die alleen konden worden uitgevoerd met door de mijnen geleverde energie. En daarnaast: ons spoorwegvervoer, van vitaal belang ook voor de Duitsers, was volledig van de mijnen afhankelijk.

Veel was er de Duitsers dan ook aan gelegen de produktie van onze mijnen te behouden en zo mogelijk te vergroten. Van dat streven pro-

BEKENDMAKING

Op Zondag 17 Mei 1942 zal in het bedrijf worden gewerkt.

Op dien dag zullen ondergronds alle arbeiders moeten opkomen. Bovengronds zullen alleen die arbeiders moeten opkomen, wier aanwezigheid noodzakelijk is; zij zullen daaromtrent door hun opzichters worden ingelicht.

Wegblijven van het werk zonder geldige reden van verhindering zal als willekeurig verzuim worden aangemerkt en ingevolge getroffen bijzondere regeling worden bestraft voor wat betreft de ondergrondsche arbeiders, die in accoord werken, met een boete, gelijk aan het gemiddeld loon per dienst hunner categorie volgens de C.A.O., voor de ondergrondsche en voor de bovengrondsche arbeiders, die op tijdloon werken, met een boete, gelijk aan hun tijdloon per dienst.

Aan allen, die dezen Zondagsdienst verrichten, zal de in de C.A.O. voor overwerk vastgelegde vergoeding van 100% betaald worden.

Zij, die van 12 April t.m. 17 Mei niet willekeurig verzuimd hebben, zullen bovendien na afloop van den dienst bij de afgifte van hun contrôle-penning extra-bonnen ontvangen voor 2000 gram brood voor de ondergrondsche arbeiders en voor 1000 gram brood voor de bovengrondsche arbeiders. Tegelijk zal worden verstrekt aan de ondergronders plm. 450 gram vleeschworst (overeenkomende met 600 gram vleesch met been) en aan de bovengronders plm. 225 gram vleeschworst (overeenkomende met 300 gram vleesch met been).

Door de Overheid worden voor hen, die dezen Zondagsdienst zullen hebben gewerkt, tevens beschikbaar gesteld twee pakjes sigaretten van 20 stuks tegen den prijs van f. 0.37, f. 0.45 of f. 0.52 per pakje, benevens een van de navolgende verstrekingen, waarbij zooveel mogelijk met de wenschen der betrokkenen rekening zal worden gehouden.

Voor de arbeiders van en boven 18 jaar 4 pakjes pralines van 100 gram of een fleschje jenever inhoudende ruim 1¼ liter. Voor de arbeiders beneden 18 jaar een pakje pralines van 100 gram.

Voor het betrokkene zal den arbeiders bij de eindbetaling op hun loon worden ingehouden:

**voor vleeschworst f 0.74 per blik van 500 gram bruto, f 0.74 per worst van 450 gram en f 0.37 per worst van 225 gram;
voor pralines f 0.26 per pakje van 100 gram of f 1.04 voor 4 pakjes van 100 gram = 400 gram;
voor jenever f 1.04 per fleschje, inhoudende ruim 1¼ liter.**

De ledige fleschjes moeten uiterlijk binnen een week ter plaatse van afgifte weder worden ingeleverd. Voor niet terugbezorgde fleschjes wordt den arbeiders f 0.10 in rekening gebracht.

DE DIRECTIE.

HEERLEN, 12 Mei 1942.

Afb. 28.

B.105

fiteerden in de eerste plaats ook de mijnwerkers. Zeker, ze moesten een uur per dag langer werken dan voor de oorlog, ze moesten van 1942 af ook 's zondags werken, eerst één keer per maand, later twee keer. Maar daar stond ook extra loon tegenover.

En, wie in de mijn werkte kreeg extra levensmiddelen 'voor zeer zware arbeid' – en naarmate de oorlog langer duurde en de rantsoenen in het hele land steeds kleiner werden, werd dat steeds belangrijker. Mijnwerkers kregen extra toewijzingen van artikelen, die elders nauwelijks meer te krijgen waren. En vooral: ze waren vrijgesteld van arbeid in Duitsland; de zorg en de angst waaronder honderdduizenden andere Nederlanders dag in dag uit moesten leven: wanneer zal ik uit mijn werk gehaald en naar Duitsland gestuurd worden, die bestonden voor de mijnwerkers niet. Wie in de mijn werkte, was wat dat betreft veilig. Zelfs werkten er in de mijnen honderden onderduikers.

Die voordelen aanvaardde men. Maar van het begin van de bezetting af bestond er tegenzin in het leveren van de prestatie, die de Duitsers verlangden. Die tegenzin groeide, ze mondde uit in een trager tempo, in een stijgend ziekteverzuim, in langzaam-aan-acties en, aarzelend hier en daar, in sabotage.

Er is, in veler ogen, in onze mijnen betrekkelijk weinig actieve sabotage gepleegd. Elk ongeluk, elke storing in het bedrijf, hoe klein ook, moest aan de Duitsers gemeld worden. Hoe belangrijk die een ongestoorde voortgang van het werk achtten, mag blijken uit een simpel voorbeeld, een minuscule geval van sabotage in de staatsmijn Maurits.

Jakob Tiems was 19 jaar, en in een ogenblik van balorigheid liet hij begin 1942 een met stenen beladen wagentje van een rail aflopen. Gevolg: 15 man konden drie kwartier niet verder met het vervoeren van de stenen. Produktieverlies aan kolen: nihil. Tiems werd gegrepen.

J. TIEMS: Ik ben door de mijnpolitie opgehaald; na een dag op het gemeentehuis in Geleen hebben ze me naar de Staatsmijn Emma vervoerd, naar het hoofd van de Staatsmijnpolitie. Vandaar ben ik verder getransporteerd naar Maastricht, naar het Witte Huis. Nitsch was daar de big boss en daar werd ik eigenlijk pas gewaar, dat ik beticht werd van sabotage. Toen hebben ze me direct naar het Huis van Bewaring gebracht in Maastricht en daar ben ik drie maanden geweest. Vervolgens ben ik naar Utrecht getransporteerd naar het Wolvenplein en daar ben ik ongeveer een half jaar geweest, voordat het zaakje voor het gerecht kwam in Den Haag. En daar werd in veroordeeld tot vier jaar tuchthuisstraf.¹

¹ Tiems vergist zich. Hij werd bij vonnis van het Sondergericht dd. 2.12.1942 veroordeeld tot drie jaar tuchthuis (RvO-SG 50/42).

Ik ben eerst geweest in Rheinbach bij Keulen, ik weet niet precies hoe lang, toen ben ik in Siegburg geweest. Daar ben ik een hele tijd geweest en vervolgens ongeveer een half jaar in Kassel, ook in een tuchthuis.

Daar zijn we gebombardeerd in een gevangenis. De hele gevangenis hebben ze in puin gegooid en toen zijn we weer verder getransporteerd en ik kwam uiteindelijk in Straubing terecht. Dat is in de buurt van Regensburg in Beieren. Nou, daar ben ik niet lang meer geweest, want in die tijd zaten de Russen al bij Linz en dat was er niet zo heel ver vandaan; en de Amerikanen waren inmiddels in Duitsland van deze kant uit, van het westen. Toen ben ik nog gevlucht met nog twee Hollanders en een Rus. We zijn gevlucht uit een colonne en we zijn ongeveer een week in een bos geweest. We hebben ons daar verschuild en toen kwamen de Amerikanen daar.

Naarmate de oorlog langer duurde, de Duitse behoefte aan steenkool steeds dringender werd, steeg het aantal mijnwerkers met bijna een derde, van 32.000 tot 42.000 man. Ondanks langere werktijden daalde de totale produktie. In 1942 en 1943, de laatste normale produktiejaren in de oorlog, kwam er een miljoen ton kolen minder boven de grond dan in de jaren voor de oorlog. De gemiddelde produktiviteit per arbeider daalde met meer dan 30%.

Daarvoor was het tragere tempo, de tegenzin waarmee gewerkt werd, de 'passieve sabotage' in de eerste plaats verantwoordelijk, al speelden ook andere factoren een rol, zoals het in exploitatie nemen van minder gunstige kolenlagen, en gebrek aan materialen en hulpstoffen.

Actieve sabotage is rechtstreeks van minder betekenis geweest voor de totale produktiedaling. Het indirecte resultaat van deze sabotage (door een gering aantal mensen bedreven) tengevolge van zijn invloed op de geest van alle mijnwerkers, is ongetwijfeld groot geweest, maar onmeetbaar.

Een spectaculair voorbeeld uit vele vertelt Wout van Keulen, die destijds deel uitmaakte van de Mijnpolitie der Oranje Nassau Mijnen.

W. VAN KEULEN: Mijn maat en ik waren altijd samen. Meestal probeerden we wat tijdens de nachtdienst, of ook wel in de middagdienst als het vroeg donker was. Maar dit geval gebeurde in de nachtdienst. Het probleem was altijd: wat kunnen we doen zodat er geen doden bij kunnen blijven. Na het vorderen van de kolen kwamen de schachthouwers de schacht in om de schacht te bevaren, d.w.z. om de schachten te controleren op breuken, enz. en als die mensen uit de schacht weg waren, dan zouden wij een paar wagentjes per ongeluk de mijn in laten vallen. Nou, dat gebeurde toen.

Echt, het was heel gewoon lomp dom werk, toezicht was er niet. Wij hebben die wagentjes gewoon laten rollen en plof, plof, plof, ze waren beneden.

Maar ja, de volgende dag, toen zegt mijn baas: „Hoe vaak ben jij bij de schacht geweest?” Ik zeg: „Vandaag, laat ik eens kijken, laat ik eens tellen, drie keer.” „Ja,” zegt-ie, „dat moet je maar zeggen, als de SD straks komt, drie keer, elk uur ben je er geweest.” Ik zeg: „Nee, drie keer, dat was genoeg.”

De volgende dag zeg ik tegen de vrouw, toen ik thuis kwam van nachtdienst: „Ik denk wel, dat ik straks opgeroepen wordt door de SD.” Maar ik hoorde niks en ik kon uitslapen tot een uur of twee. Daarna hoorde ik vertellen, dat de SD geweldig actief was geweest. Ze had een 150 mensen van de schacht en omstreken gehoord, maar ja, er wist natuurlijk niemand iets van, dat konden de mensen niet weten. Dat is zo gebeven, het onderzoek bleef maar voortgaan. Maar ze hebben er gelukkig niets van kunnen achterhalen.

De mijnen boden, met hun wirwar van gangen op verschillende diepten, vele honderden kilometers lang, met ontelbare plaatsen waar in de wijde omtrek niemand te bekennen was, een ideale gelegenheid voor in dubbele betekenis ondergrondse activiteit.

Wie in de mijn thuis was, kende er de weg, kende er – en ook dat was van groot belang – iedereen. Onbetrouwbare elementen, men kende ze, men wist waar ze zaten. Gevaar voor toevallige ontdekking was er, bij de toch altijd nodige voorzichtigheid, nauwelijks. Duits toezicht was er wel, maar uitsluitend bovengronds, waar de Nederlandse functionarissen hun Duitse hoofdopzichters en de *Beauftragte* van de rijkscommissaris voor de Nederlandse mijnen, *Bergassessor* Bruch, met bekwaam bijeengefantaseerde rapporten steeds weer verklaringen konden geven voor de lage produktie.

Dat er in de mijnen minder actieve sabotage gepleegd is dan sommigen wel hadden gewild, en ondanks de grote mogelijkheden daartoe, is wellicht in hoofdzaak toe te schrijven aan één element, dat er tegen pleitte, tegen het teweegbrengen van ongelukken in de mijn. Sabotage was strijdig met de geest van de mijnwerker, het ging in tegen het klimaat ondergronds, tegen het zo sterke gevoel van onderlinge solidariteit, waarvan het nastreven van zo groot mogelijke veiligheid, het vermijden van ongelukken, een zo belangrijk dogma is. Daar kwam bij: elke sabotagedaad, die niet met grondige kennis van zaken en de uiterste zorgvuldigheid werd uitgevoerd, kon aanleiding geven tot een massale mijnramp.

Het zou wellicht niet eens zo verschrikkelijk moeilijk geweest zijn om door één enkele sabotagedaad een hele mijn voor langere tijd, misschien wel maandenlang, stil te leggen. Daar is door sommigen wel over gedacht. Maar daar pleitte iets bijna mystieks tegen: dat kon

Den Haag, 18. 12. 42

abgef. 22 DEC 1942
AN

den Herrn Generalkommissar
für Verwaltung und Justiz

in Den Haag.

Zu Ju 12 - 899/42

Betrifft: Strafsache gegen Tiems u. Lambermon wegen Sabotage.

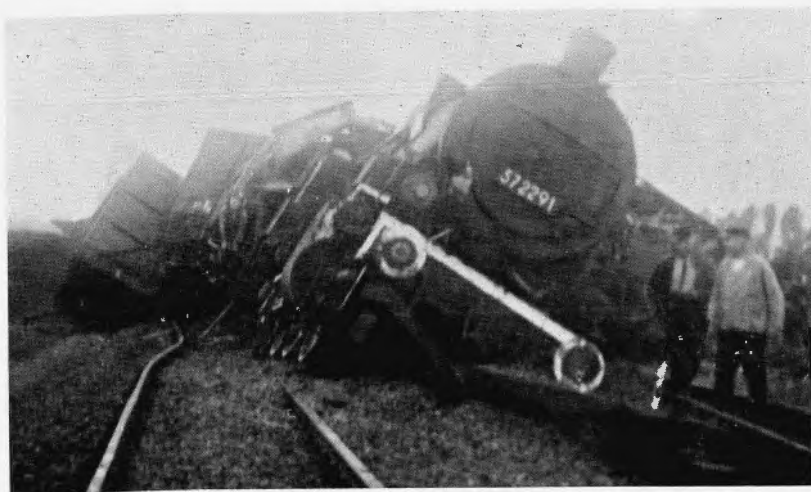
Der Angeklagte Tiems ist in der Sitzung des Obergerichts vom 2.12.1942 zu 3 Jahren Zuchthaus verurteilt worden. Beantragt waren 4 Jahre. Die Hauptverhandlung ergab, dass es sich im Grunde genommen um einen Dummenjunge handelte, der an sich keine bedeutsamen Folgen haben konnte und auch keinen nennenswerten Sachschaden verursacht hat. Lediglich aus Gründen der Abschreckung ist das Gericht auf eine Zuchthausstrafe eingekommen, obwohl das Gesetz Gefängnis für minder schwere Fälle zulässt.

Der Angeklagte Lambermon ist freigesprochen worden, da ihm eine Teilnahmehandlung nicht nachgewiesen werden konnte.

ges. Dr. Oegg.

Afb. 29.

Drie jaar tuchthuis voor een 'kwajongensstreek'.

Afb. 30.

Spoorwegsabotage op de lijn Weert-Roermond.

Afb. 31.

Het oude raadhuis van Helden. Links beneden de cel waar pater Bleys een etmaal verbleef.

Afb. 32.

De binnenplaats van het klooster St. Louis in Weert.

je de mijn niet aandoen. En bovendien: je wist dat het hele personeel in minder dan geen tijd naar Duitsland zou verdwijnen.

Toch bleef het niet bij die enkele, incidentele en individuele sabotage-daden. Vooral in de latere jaren van de oorlog groeiden die uit, in de ene mijn na de andere, tot een georganiseerde en gecoördineerde actie, die steeds weer, dan hier dan daar, leidde tot stagnatie in de produktie. En, zoals altijd en overal in bezet Nederland plaats vond, het ene verzet leidde tot het andere.

De Knokploeg Zuid-Limburg, die zo'n belangrijke bijdrage leverde tot het gewapend verzet in de provincie, is geboren diep onder de grond, in een mijn. Jacques Crasborn heeft dat van het begin af aan zelf meegemaakt.

J. R. P. CRASBORN: 1 januari 1940 was ik aangesteld als bedrijfsmijnmeter van de Oranje Nassau IV. Ik had daardoor een tamelijk zelfstandige functie, die heel veel te maken had met het ondergrondse bedrijf.

De moeilijkheid was dat wij in een mijnindustrie eigenlijk allemaal zeer gebrand zijn op de veiligheid en dat dat in alle mogelijke punten tot uitdrukking moest komen. Vandaar dat het dus niet zo in eerste instantie in ons wezen lag om verzetsdaden te plegen. Zo langzamerhand echter bij het zien van al deze gebeurtenissen in den lande is het er wel van gekomen, dat wij geschreven berichten doorgaven en deze ook konden stencillen rondom in de kelders van de mijn, omdat de mijn nou eenmaal een zeer afgesloten plaats is, waar je dus nogal iets kon doen.

En dat heeft zo langzamerhand geleid tot de wetenschap, dat het niet allemaal zo gevaarlijk was, dat het wel waarde had om ook kleinigheden te doen. Het heeft dus toch wel een vrij lange tijd geduurd, voordat je in wezen kon praten over een verzetsdaad en zeer zeker over een georganiseerde verzetsdaad.

Door het gezamenlijk optreden van enkele mensen in de Oranje Nassau IV of Oranje Nassau I of bij de Staatsmijnen – voorzover ik weet vooral op de Staatsmijnen – is men zo langzamerhand gekomen tot het helpen van Franse krijgsgevangen, het helpen van Belgische krijgsgevangen, die in 1941 terug kwamen. Daardoor had je het gevoel dat je iets deed.

Nu leende zich het ondergronds bedrijf zeer goed voor ondergronds werk.

J. R. P. CRASBORN: Het was namelijk zo, dat er met geen mogelijkheid iemand ondergronds kon komen, die daar niet thuishoorde. Op de tweede plaats, je kende dus eigenlijk iedereen, je kende de houwer, je kende de opzichter en je kende de schietmeester en je wist dus precies wat je had. Ook daar

waren natuurlijk foutieve elementen bij, maar die wist je te klasseren op dat moment.

In zo'n ondergronds bedrijf dat zich uitstrekt over tientallen, ik mag wel zeggen honderdtallen kilometers gangen, daar zijn natuurlijk voor degenen, die overal kunnen komen en die overal iedere plaats weten, veel mogelijkheden om in het geheim plannen te maken en plannen uit te voeren, en dat is dan ook in het ondergrondse bedrijf wel degelijk gebeurd.

Er is bijvoorbeeld een schietbaan gemaakt in een afgelegen steengang, waar het geluid helemaal gedempt werd, en waar wij dus alle mogelijkheden hadden, waar niemand kwam, waar niemand kon komen, en waar het vanwege de luchtverversing toch veilig was. Daar hebben wij dus op regelmatige tijden 's nachts mensen mee ondergronds genomen uit onze groepering en daar op pistool en dergelijke het schieten een beetje bijgebracht.

Verder is dit ondergronds bedrijf natuurlijk ook voor alle mogelijke sabotagedaden geschikt, maar ik zeg nog eens, het is eigenlijk tegen de natuur van een mijnwerker, tegen de natuur van een mijnbeambte om in het ondergronds bedrijf sabotage te plegen. Het heeft dus ook lang geduurd, voordat je over deze zaak heen was.

Maar men kwam er overheen. Men vond elkaar in een knokploeg, die hulp bood aan de landelijke organisatie voor onderduikers, die piloten redde en onderbracht, die saboteerde en die de vijand trof, waar hij kon.

J. R. P. CRASBORN: De KP-Zuid-Limburg heeft flink wat acties uitgevoerd, de ene spectaculairder dan de andere.

Daar was het vervoer van piloten, dat zijn er in de loop der maanden heel wat geweest, naar Maastricht of naar Weert. Ze werden door eigen mensen afgeleverd in Maastricht aan de belastinggroep, die dan door de berg naar België ging. Tot in Maastricht was het vervoer dus voor ons. Dat waren dus iedere keer weer op zich behoorlijke verzetsdaden, omdat je die mensen met twee of drie of vier tegelijk in wagens moest brengen.

Dan de overval op het politiebureau in Heerlen annex distributiekantoor annex gemeentehuis. Wij hebben daar uniformen en onze eerste pistolen buitgemaakt.

Vervolgens een overval op een radio-opslagplaats naast de marechausseekazerne, wat een hele nacht geduurd heeft en waar wij alle radio's tot de laatste toe uitgehaald hebben. Dan hebben wij ook met succes het distributiekantoor in Valkenburg gekraakt. Samen met anderen hebben we grote hoeveelheden eieren, die klaarstonden voor verzending en boter, die indertijd erg kostbaar was ook voor onze mensen, met grote vrachtwagens weggehaald.

Zo kunnen we eigenlijk wel zeggen, dat wij vanaf begin 1944 tot het einde van de bezetting, toch wel een hoop werk op dit terrein hebben kunnen

doen. Waar ik dus nu allemaal nog niet bijtel de sabotagedaden, die er in die tijd ook gebeurd zijn, het opblazen van de grote elektriciteitsmasten van de leidingen, die van Eindhoven naar het Duitse gingen, het in brand steken van opslagplaatsen van de Duitsers, het opblazen van spoorlijnen rondom het mijngebied (dit laatste voornamelijk toen het eind in zicht was), zodat alle materialen niet meer vanuit de mijnen naar het Duitse konden vervoerd worden.

Zo ging het toe, in en buiten de mijnen. Door passief verzet tegen de Duitse eisen wisten de mijnwerkers hun gedwongen bijdrage aan Hitler's oorlogvoering zo laag mogelijk te houden; door actief verzet in en buiten de mijn deden mijnwerkers de Duitsers afbreuk waar ze konden. Ook en vooral in de oorlogsjaren vormden de mijnen in vele opzichten weer dat onverbreekelijke, niet weg te denken deel van Limburg, en van Nederland.

Op 17 augustus 1945 vond een auto-ongeluk plaats in de buurt van Gorkum. Dodelijk gewond werd Lodewijk Bleys, pater van de Congregatie der Redemptoristen uit de Kapel in 't Zand in Roermond en o.m. aalmoezenier van de Jonge Wacht. Eén van de leiders van deze organisatie ging dagelijks met hem om.

JACQ. VAN VLODROP: Het was een geweldige persoonlijkheid, zo vonden wij het allemaal. Overal waar hij kwam, daar maakte hij vrienden, hij stond voor iedereen klaar, was bij iedereen geliefd en iedereen stond hij bij met raad en daad.

Als predikant blonk hij uit. Ik stel me zo voor, als hij nu nog in de huidige tijd zou leven, dat hij echt mee zou kunnen met de tijd.

Lodewijk Bleys was niet alleen een nobel mens en een toegewijd priester. Hij was tevens één van de bekendste figuren uit het Limburgse verzet. Hoe hij in dat illegale werk terecht kwam? Och, een man als Bleys is bezig voor hij het weet. Hij stond in nauw contact met de secretaris van het bisdom, Leo Moonen, en met kapelaan Naus uit Venlo, beiden al vroeg illegaal werkzaam. Zijn specialiteit was de humanitaire kant van het verzet: het redden van mensen. Piloten, ontsnapte krijgsgevangenen, onderduikers. Steeds weer was hij op zoek naar nieuwe onderduikadressen bij boeren en burgers, voortdurend zocht hij naar nieuwe mogelijkheden om door de Duitsers gezochten onder te brengen en te verzorgen. Dat werk was moeilijk: vaak was men niet zo héél snel bereid het grote risico op zich te nemen. Maar Bleys had overredingskracht en een onwankelbaar geloof in het goede van het werk, dat hij op zich genomen had. Honderden dankten aan hem een veilige schuilplaats.

Maar, zoals het zo vaak ging in de donkere jaren van de bezetting: op den duur waren te velen op de hoogte van het werk van Bleys; de

Duitse politie kwam hem op het spoor. Eind februari 1944 werd hij via een illegaal contact in Maastricht gewaarschuwd, dat hij op het punt stond gearresteerd te worden. Hij zou moeten verdwijnen, op zijn beurt onderduiken.

Maar Bleys wilde niet onderduiken. Hij had zijn rector beloofd dat het klooster geen nadeel zou ondervinden van zijn illegaal werk. En als hij verdwenen zou zijn, als de Duitsers hem kwamen arresteren, zouden ze zonder twijfel de rector meenemen, en wellicht ook nog andere paters.

PATER UIT DE KAPEL IN 'T ZAND: Het was in het voorjaar, ik geloof dat het maart was, toen was pater Bleys hier in Roermond en hij werkte ijverig voor de onderduikers en hij had toen juist in die tijd zijn 250e onderduiker ondergebracht.

Maar zijn illegale vrienden lieten het er niet bij zitten. Ze wisten maar al te goed, wat Bleys te wachten stond, als de Duitsers hem in handen kregen. Dat moest, vonden zij, ten koste van alles voorkomen worden. Ze riepen Wiel uit Helden te hulp.

W. L. HOUWEN: Ik kende pater Bleys persoonlijk niet en hij kende mij persoonlijk niet. We wisten van elkaars bestaan, we wisten dat we samen in dit werk zaten, maar persoonlijk contact hadden wij nooit gehad.

's Nacht om een uur of één word ik door de huishoudster Lisa uit bed gehaald en ze zegt: „Daar staat mijnheer van Doorn aan de deur, die wil U spreken.” Dat was een schuilnaam: Van Doorn was kapelaan Naus.

Ik ga naar beneden en daar was kapelaan Naus en die kwam met het verhaal aan: „Pater Bleys wordt vannacht gearresteerd,” en toen heb ik doodnuchter gezegd: „Waarom ga je die man niet waarschuwen, dat hij moet vluchten.”

„Ja, dat hebben we gedaan, maar hij weigert te vluchten.”

Toen hij, pater Bleys, met dit werk begon, had hij aan zijn overste beloofd om 't klooster niet in gevaar te brengen, „en ook als ik weet, dat ik gearresteerd word, zal ik nooit vluchten. Ik laat me arresteren.” En toen kapelaan Naus of dan Ome Leo, dat was de secretaris van de bisschop, bericht door kreeg, dat de Sicherheitsdienst die nacht zou komen, want hij had contacten met de Sicherheitsdienst, toen zijn ze Bleys gaan waarschuwen, maar die heeft gezegd: „Ja heren, dat is mijn belofte geweest, ik vlucht niet, ook ik weet, dat ik de kogel krijg, maar ik zal niet vluchten.”

Ja, toen was goede raad duur. Nu moest er iets gebeuren, dat dus de Duitsers op het dwaalspoor ging brengen, dat ze dachten, dat anderen hun vóór waren geweest.

Nu was er in die tijd een grote rivaliteit tussen Den Bosch en Maastricht. De Sicherheitsdienst van Den Bosch ging in Limburg arrestaties verrichten en

omgekeerd die van Maastricht gingen in Brabant arrestaties verrichten. Daar was tegen elkaar altijd ruzie over.

En toen 's nachts om één uur komt dus kapelaan Naus en die zegt: „Nou, hij moet eruit, zo vlug mogelijk, want we weten niet, of de Duitsers er al zijn geweest. Ze kunnen ook ieder ogenblik aan de kloosterpoort verschijnen.”

Als dat dan moet, dan moet dat maar hè. Toen ben ik uit mijn bed in de auto gesprongen, eerst Fraats, die toevallig thuis was, die politiemann, uit zijn bed gehaald en ik zeg: „Neem je kleren maar mee in de auto, kleed je in de auto maar om, we hebben geen tijd om te wachten.” Naar de kazerne toe, waar we Grijsbach gehaald hebben, ook weer in zijn nachtkleren de auto in, het uniform mee en in de auto heeft hij zich omgekleed. Ze wisten nog niet wat er moest gebeuren en dus heb ik hen onderweg verteld, wat we gingen doen.

We zijn eerst de brug moeten passeren in Roermond en daar stonden 5 Duitsers op wacht. Maar door m'n politiepapieren lieten ze me passeren. We reden Roermond in, we klopten aan de deur van het klooster, natuurlijk alles goed op slot en donker. Hard op die deur geslagen zoals het een fatsoenlijk Duitser betaamde in die tijd, heel hard en heel hard schreeuwen en daar komt broeder Petrus boven het raam: „Ja wat is er.”

Nou, Duitsers, Polizei, en daar komt hij naar beneden toe en die man was zo geschrokken, dat hij in z'n onderbroekje naar beneden kwam en geen tijd had om z'n toog aan te trekken. Hij maakt de deur open en direct toen we zeiden „Sofort das Zimmer von Bleys,” ging hij rechtstreeks naar pater Bleys zijn kamer toe.

Nu had ik tegen die twee politiemannen gezegd: „Jullie gaan hem arresteren, doe het rustig aan, maak hem niet te bang, ik blijf aan de deur.”

In het klooster in Roermond hebt U eerst de voordeur, dan komt U in het portaal en daar heb je de binnendeur en dan heb je die gangen pas. Ik zei: „Ik hou deze deuren in de gaten. Als er geschoten wordt, dan moet je komen, want dan zijn ze er. Ik zal proberen het vol te houden zolang het kan, maar dan moeten jullie komen helpen.”

Nou, ze zijn naar pater Bleys toegegaan en die man was wakker, en direct toen ze zeiden: „U bent gearresteerd,” toen stond hij op, heel rustig, alsof hij het eigenlijk verwachtte. Hij wist het trouwens ook wel en toen heeft hij gevraagd, of hij nog naar de kapel mocht om de communie te nuttigen en dat hebben ze ook toegestaan. Hij is dus naar de kapel gegaan en toen zijn ze met hem naar beneden gekomen.

Ze hadden hem de handen op de rug geboid, zoals dat behoorde in die tijd en terwijl dus pater Bleys door die gang komt met die politiemannen, komt de oude overste, die wakker geworden was door het lawaai, ook achter hem aan en ik zie, dat hij pater Bleys iets in zijn hand stopt. Ik breek die hand open en toen zie ik daar een briefje van 100 gulden in.

Toen zei ik tegen die overste, wat is de bedoeling daarvan. Ja, misschien

heeft hij nog geld nodig. Ik zeg: „Er braucht kein Geld mehr, er wird sofort erschossen.”

Natuurlijk grote verslagenheid en toen hebben we pater Bleys meegenomen in de auto.

We zijn weer die brug gepasseerd, en weer met het smoesje Polizei liet die Duitser ons passeren. We waren net over de brug, toen zegt pater Bleys: „We gaan toch niet de richting Maastricht?” Hij begon al een beetje verdenking te krijgen, schijnt het. Ik zei: „Nee, we gaan nog meer van die Brüder ophalen van jou, we hebben nog een heel lijstje, die vannacht gehaald moeten worden, die zijn er allemaal bij.”

Toen zei hij tegen Grijsbach, die naast hem zat achter in die auto: „Wat denkt U meneer, U bent Hollander, zou ik de kogel krijgen?”

„De kogel,” zei Grijsbach, „de hele mitrailleur schiet ik op jou leeg vent!”

Maar toen heeft Fraats eigenlijk de zaak een beetje verraden. Die zat naast me, ik zat aan het stuur en toen zegt Fraats: „Zeg Wiel, waar blijf je vannacht met die gast,” en dat had pater Bleys gehoord. Toen zei hij: „Wiel, dan ben jij Wiel uit Helden, en dan eis ik direct teruggebracht te worden naar Roermond.”

Ik zeg: „Ja, U kunt dat eisen, maar het zal niet gebeuren, U bent gevangen en U blijft gevangen, U gaat mee.”

Nu hadden we in Helden-dorp zo een raadhuis staan, eeuwenoud, dat had nog van die oude cellen onder, en toen hebben we hem die nacht in zo'n cel opgesloten, daar kon hij toch niet uit.

Toen zei ik tegen de politie: „Laat hem nou de tabak en de pijp houden, dan kan hij wat roken.”

Dat hebben ze gedaan, maar ze hadden hem wel zijn lucifers afgenomen per vergissing, zodat hij nog niet roken kon. En daar heeft hij de hele nacht doorgebracht, omdat ons gezegd was: „Hou hem vast, want die vlucht naar Roermond terug. Als hij de kans krijgt, dan gaat hij om zijn belofte gestand te doen.” Daar hebben we hem de kans niet voor gegeven. We hebben hem 's morgens flink eten gebracht, maar hem niet uit de cel gelaten.

De rector en de paters in het klooster zijn bedroefd achtergebleven. Bij het ochtendgebed verzocht de rector allen te bidden voor de gearresteerde Bleys.

In de loop van de dag werd het duidelijk, dat het klooster geen kwaad zou ondervinden van het verdwijnen van Bleys.

w. l. HOUWEN: En 's avonds, dus de avond erop, toen kwamen kapelaan Naus en kapelaan Janssen, tegenwoordig pastoor in Tegelen, kapelaan van Enckevoort, Sjaak Delsen en Franske van Herten van Horn, die kwamen: „Waar is Bleys?” „Nou, in de cel.”

„Nou, haal hem er nou maar uit, want even nadat jullie in Roermond waren, waren de echte Duitsers er al, die hebben het hele klooster doorzocht en niets kunnen vinden.”

De verhalen van broeder Petrus en de overste waren zo geloofwaardig, die wisten niet beter of het was de Sicherheitsdienst geweest en toen hebben die Duitsers gezegd: „Dan is het Den Bosch geweest, die zijn ons voor geweest.”

Toen zijn zij naar de brug gereden, hebben die militairen op de brug gevraagd en die hebben gezegd: „Inderdaad, er is een auto op die tijd Roermond binnen gereden met politie en een kwartiertje later weer de brug gepasseerd en toen zat er een geestelijke in.” Toen was dus Den Bosch het zeker geweest.

Ze hebben dus niemand in dat klooster meer gearresteerd, het volledig vrijgelaten; alleen heeft de overste, de oude overste, na de oorlog me verteld, dat de leider van die Sicherheitsdienst in de gang stond te vloeken en te springen en dat de man zich zo kwaad maakte, dat hij op een gegeven moment een flinke wind liet, dat het klonk door de gang en dat de overste toen heel nuchter opmerkte: „Goddank meneer, dat hij is gegaan, anders was U ook nog gebarsten.”

En toen is 's morgens in alle kerken in Roermond gebeden voor pater Bleys, die die nacht gearresteerd was, want niemand had in de gaten dat dat illegaal gebeurd was en toen heb ik 's morgens Ome Leo gebeld op het bisdom Roermond en ik zeg: „Ome Leo, hoe is 't in Roermond?”

„Nou verschrikkelijk, pater Bleys is vannacht gearresteerd en 't typische is, door twee verschillende groepen, dat is 't ergste nog, want nou weten we niet waar hij is.”

Ik zei: „Nou, die eersten daar waren zeker Hollanders bij.”

„Ja”, zegt hij, „dat heb je goed geraden.”

„Nou, we houden hem goed vast, dat-ie voorlopig niet er tussen uit kan komen.”

Bleys bleef in vrijheid. Ruim anderhalve maand later aanvaardde hij – samen met een strijdmakker – de avontuurlijke reis, die zovelen voor hem gegaan waren: via België, Frankrijk, Zwitserland, weer Frankrijk, Spanje naar Engeland, waar hij belangrijk voorlichtend werk voor de Nederlandse regering ging verrichten.

Tegen het einde van het jaar werd hij benoemd tot hoofdaalmoezenier van de Binnenlandse Strijdkrachten, en verbonden aan de staf van Prins Bernhard.

Vier maanden voor hij stierf, schreef hij zijn ‘Verantwoording’¹ over het werk dat hij verricht had. Zijn voorwoord eindigde hij met een formulering, die de mens Bleys volledig karakteriseerde:

„Ik dank God, dat Hij mij op zo bijzondere wijze heeft geleid en bewaard en nog meer, dat Hij het offer van zoveel vrienden vruchtbaar heeft gemaakt in het werk, dat ik mede in hun naam heb mogen verrichten.”

¹ Lodewijk (ps. van Pater L. Bleys): ‘Verantwoording’ (Valkenburg, 1945).

Wie in Weert door de Schoolstraat loopt, komt langs een klooster, het klooster St. Louis, van de broeders van de Onbevleete Ontvangenis. Het is een onopvallend klooster, zoals er tientallen zijn in Limburg, in een wat saaie, niet al te brede straat.

In de namiddag van 21 juni 1944 lopen twee mannen naar het klooster. Tom komt uit Roermond; hij heeft zopas zijn metgezel, die zich Vos noemt en uit het Westen komt, van de trein gehaald. Niet al te ver achter hen nog een paar wandelaars. In de verte nadert heel langzaam een auto.

De Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, de LO, werkt al meer dan een jaar op volle kracht. Vele duizenden onderduikers zijn in Limburg al ondergebracht, in de steden, maar vooral ook in de dorpen en op eenzame boerderijen. Op enkele plaatsen zijn in de bossen complete onderduikerskampen ingericht, in kippenhokken, of in holen onder de grond.

Al die onderduikers moeten verzorgd worden. Ze moeten van distributiebonnen worden voorzien, van voedsel, vaak van geld, indien mogelijk van valse papieren. De LO in Limburg is gegroeid van dat handjevol pioniers tot een grote organisatie met honderden medewerkers.

Maar dat alles gebeurt in door de Duitsers bezet gebied. Al dat werk moet in het geheim geschieden. En regelmatig vallen er slachtoffers.

Men moet steeds op zijn hoede zijn. Allereerst voor de Duitse politie, de *Sicherheitspolizei* en de *Sicherheitsdienst*, de SD. De naam Nitsch, de beruchte SD-chef uit Maastricht, heeft voor velen nog altijd een onheilspellende klank.

Maar het is niet in de eerste plaats de Duitse politie, waarvoor de illegaliteit op zijn hoede moet zijn. Nitsch en zijn mannen verschijnen

vaak pas, als het kwaad al geschied is. Het kwaad van de provocatie, van het verraad.

Verraad door eigen landgenoten, door Nederlanders, dreigt overal. Daar zijn in de eerste plaats vele NSB'ers en andere vrienden van de Duitsers, die alles wat zij verdacht vinden aan de SD melden.

Dan is er de meest verachtelijke categorie van verraders, die uit winstbejag of wat voor andere motieven ook, hun diensten tegen betaling aan de Duitsers aanbieden, zich indringen in de illegale organisaties, een tijd lang zogenaamd meewerken om dan, als ze voldoende weten, een hele groep aan de Duitsers te verraden.

Tenslotte – maar ook deze moet genoemd worden – een trieste groep verraders, gelukkig niet zo erg groot. Het zijn zij, die eenmaal illegaal hebben gewerkt, in handen van de Duitsers zijn gevallen en dan, uit angst voor mishandeling, voor concentratiekamp of de kogel, in zijn gegaan op een voorstel van de Duitsers – soms zelf het voorstel deden – om hun collega's, hun vrienden uit het verzet, in handen van de Duitsers te spelen.

Het is niet overdreven te stellen, dat maar een klein gedeelte van de verzetsstrijders, die nu in handen van de Duitsers zijn gevallen, zou zijn gearresteerd zonder verraad in enigerlei vorm. Dat geldt voor het hele land, ook voor Limburg.

In het klooster in Weert is een vergadering. Een bijeenkomst van de gewestelijke top van de LO. Die vergaderingen worden regelmatig gehouden. Allerlei problemen komen aan de orde. Op die 21ste juni 1944 zal iemand uit het Westen, Vos, een uiteenzetting komen geven over de nieuwe distributiestamkaarten – hoe je met door de LO bemachtigde exemplaren langs 'officiële' weg weer nieuwe kunt bemachtigen. Vos was voor enkelen uit de Limburgse LO geen onbekende – ze vertrouwden hem en hadden waardering voor zijn technische kennis.

Maar Vos was overspannen geweest. Hij was gepakt en had korte tijd gevangen gezeten. Dat alles wist men niet.

Vos wist tevoren niet, waar de vergadering gehouden werd. Zo ging dat: je maakte je vergaderadressen aan zo weinig mogelijk mensen bekend: er kon immers altijd een arrestatie plaatsvinden, een verhoor.... Wat je niet wist, kon je tegen de Duitsers niet loslaten. Tom haalde hem, na de ochtendvergadering, van de trein.

Luchtig pratend lopen ze naar het klooster. Alleen Vos weet, dat ze gevolgd worden. Maar hij zegt niets tegen Tom.

Ze komen het klooster binnen, Vos begint zijn uiteenzetting. 12 mensen zijn in totaal aanwezig. Dan, plotseling, stormt broeder portier binnen. „Duiters, op het plein,” roept hij, buiten adem. Tientallen

Duitsers, om het hele gebouw, plotseling ook in het gebouw. Naar alle kanten vliegt de vergadering uiteen, ieder probeert zich te verstoppen waar hij kan. De Duitsers gaan als wilden tekeer. En na een paar uur zoeken hebben ze er acht van de twaalf gevonden.

Tom, Kobus, Jan en Kees weten zich te verbergen. Kees is later gepakt, en omgekomen. De andere drie vertellen van hun wedervaren.

TH. VAN HELVOORT: Iedereen zocht toen onmiddellijk, min of meer in paniek, een goed heenkomen. Ik ben via een kamertje aan de andere zijde van het gebouw, waar ik door het raam kijkend een wachtpost zag, die onmiddellijk een geweer op me richtte, uiteindelijk terecht gekomen in een klaslokaal en heb me daar verborgen weten te houden achter een stel verduisteringsplaten. Er zijn verschillende keren Duitsers in het lokaal geweest, maar ik heb het geluk gehad, dat ze niet achter die platen gekeken hebben. Ik heb me daar enkele uren schuil gehouden.

Dat klaslokaal grensde aan de binnenplaats, waar de groep gearresteerden was opgesteld, en toen het daar geruime tijd al rustig was, heb ik het gewaagd te voorschijn te komen en toen heb ik eigenlijk op een heel rustige en voor mij ook weer onbegrijpelijke manier het gebouw kunnen verlaten en met de laatste trein 's avonds naar Roermond kunnen terugkeren.

DRS. F. J. K. RUSSEL: Toen omstreeks half drie de broeder ons kwam waarschuwen, dat er iets aan de hand was en wij buiten die menigte soldaten zagen staan, heb ik vlug mijn regenjas aangetrokken en m'n spullen bij elkaar gepakt en ben weggerend in gezelschap van een paar mensen, ik weet niet meer wie, naar een achteruitgang.

Daar werd ons gezegd, dat alles al afgezet was door Feldgendarmerie en toen ben ik maar door het gebouw gaan dwalen. Het is een nogal groot en ruim gebouw, waar ik eigenlijk helemaal niet de weg wist. Ik kwam op een gegeven ogenblik aan een trappenhuis, een grote stenen trap en daar waren twee broeders bezig de trap te boenen. Ik ben naar die broeders toegegaan en heb een van hen zijn voorschoot afgepakt, heb dat zelf voortgebonden en ben gaan boenen.

Ondertussen luid getier en geschiet van de binnenstormende Duitsers. Ik zag boven op de gang als een schim mijn collega van Maas en Waal, Kees, voorbij schieten en een paar minuten later kwamen de eerste vijanden, dat waren Nederlandse SD-ers, met grote pistolen in de hand in mijn buurt.

Ondertussen waren die boenende broeders al weggegaan. Ze zeiden tegen mij, dat ik me naar de cour moest begeven. Ik had wel meteen geluk op dat moment, want ze zagen me inderdaad voor een broeder aan. Ik ben toen naar de cour gegaan, dat was vlakbij, en daar zag ik een aantal mensen met de handen in de lucht tegen de muur staan, dus ik dacht, daar moet ik niet wezen.

Toen ben ik een zaal binnengegaan, een grote studiezaal, waarvan de

ramen op de cour uitkijken. Aan het hoofd van die studiezaal stond een grote lessenaar, zo'n ouderwets geval en in de holte, U moet zich voorstellen de plaats waar de leraar normaal zijn voeten houdt (een soort voorafbeelding van het feit, dat ik naderhand zelf leraar zou worden blijkbaar), ben ik toen maar gaan zitten. Het was een nogal ongelukkige schuilplaats, want deze studiezaal was blijkbaar een doorloop. De vijand op zoek naar ons kwam telkens door die zaal heen lopen en er werden zelfs gesprekken gevoerd in mijn onmiddellijke nabijheid, maar de plaats waar ik zat was zo dom, dat ze hem niet vonden. Ik heb wel aan de verleiding bloot gestaan om me maar aan te geven, omdat ik dacht, het is uitermate belachelijk om hier dadelijk op zo'n potsierlijke manier tevoorschijn te worden gehaald.

Ik heb het niet gedaan, ik zat daar in die ruimte onder de lessenaar in gezelschap van een blikken prullemand, die ik niet moest omgooien, want dat zou te veel geraas maken. Voor mij stond de stoel, waar de broeder-surveilant op zou moeten zitten en daar lag een rozenkrans op. In de zaal hing een klok, die de halve uren sloeg. De eerste keer, dat ik hem hoorde slaan, sloeg-ie drie keer, toen was het drie uur. Het geheel heeft geduurd tot omstreeks 's avonds half acht. Ik hoorde het rumoer van de cour, hoe daar mensen ondervraagd werden.

Op een gegeven ogenblik werd er gezegd, dat zal een uur of vier zijn geweest: „Wie nu niet onmiddellijk te voorschijn komt, die zal onmiddellijk worden doodgeschoten, als wij hem vinden.” Maar daar heb ik me maar niets van aangetrokken. Er werd ook gezegd, aan iemand werd gevraagd: „Wo ist der kleine....?” Daar werd mijn eigen naam gebruikt, maar er werd gevraagd: „Wo ist der kleine Kobus?” daar dan m'n eigen naam, dat was niet bepaald opwekkend, eigenlijk.

Ik ben daarna blijven zitten, de uren tellend en 's avonds om half acht hoorde ik wagens vertrekken. Ik durfde toch niet te voorschijn te komen, want ik dacht, die lui hebben toch zeker wel bewakers in het gebouw achtergelaten.

Op een gegeven ogenblik hoorde ik wat lichtere voetstappen dan het geluid van die Duitse laarzen en dat waren de jongens van de school. De dag was namelijk een feestdag en de jongens hadden de middag op de sportvelden doorgebracht. Nu kwamen ze in de school terug en liepen door die studiezaal naar hun verblijf.

Ik heb de jongens rustig laten gaan en gewacht tot ze allemaal voorbij waren en toen de laatsten naar mij toegeroepen. Dat bleken twee jongens uit de plaats Weert te zijn en die hebben mij uit het gebouw gebracht naar hun huis. Daar heb ik toen een bad genomen, dat was wel nodig, want ik was kletsnat, het was net of ik in een regenbui had gestaan, en toen ben ik in bed gekropen.

Ik heb een bericht gestuurd naar mijn district, wat gebeurd was. Ik ben twee dagen gebleven bij die mensen in Weert, want ik durfde de stad niet uit te gaan, ik dacht, dat alles wel bewaakt zou zijn.

Na twee dagen werd ik gehaald door mijn koerier Kees en bij hem achter-

op de fiets ben ik uit Weert weggegaan. Toch nog steeds erg angstig. Even buiten Weert bij een brugovergang van het kanaal van Weert stond een post, die ons gelastte: „Afstappen!” Wij stapten af: „Persoonsbewijzen!”

Ik liet mijn natuurlijk volslagen vals persoonsbewijs zien en kreeg toen een bekeuring wegens het zitten achterop de fiets.

J. A. DIJKER: Ongeveer half drie kwam een broeder binnen snellen met de mededeling: „Kijk eens naar buiten” en die begreep er blijkbaar ook niets van, en ja, toen brak er eigenlijk zo’n beetje een paniek los en iedereen vluchtte naar buiten, dan weer naar rechts en dan weer naar links.

Iedereen zocht naar een goed heenkomen, en ik ben uiteindelijk, hoe dat weet ik ook niet, op een zolder terecht gekomen en daar waren een heleboel schilderijen van heiligen, van Wilhelmina heb ik ook nog gezien. Daar ben ik onder gekropen en er op en toen kwam even later Kees, Kees van Maas en Waal, die zocht ook nog iets. Ik zeg: „Kom hier.” Die is er ook onder gekropen, en na een tijdje kwamen de moffen boven en die begonnen te schieten en te roepen, en die bleven daar patrouilleren, ook op die zolder, een hele tijd. En je denkt, ik hoop maar niet, dat ze m’n hart horen kloppen, want anders ben ik meteen zuur.

Hoe lang we daar nog gelegen hebben, ik weet het niet meer. ’s Avonds om een uur of acht zijn we te voorschijn gekomen. Waar Kees gebleven is weet ik niet meer, maar ja, die broeders daar hadden ontzettend de schrik in hun benen, die konden ons niet helpen. Ik was nog nooit in Weert geweest, dus ik was daar volkomen onbekend. Ik ben toen naar buiten gegaan. Ik heb toen nog twee geestelijken aangesproken, maar die dorsten ook niets te doen, dus ja, ik denk, wat moet ik doen.

Ik had een heel licht pak aan. Een dag tevoren had ik bij Peek & Cloppenburg in de uitverkoop een heel licht pak gekocht voor f 9,50, een heel kostuum. Toen ben ik bij het station gaan informeren, zo zijdelings, maar niemand kon me helpen. Ik dorst die avond ook niet terug te gaan, toen heb ik geslapen in een loodsje bij het station, en ’s morgens heb ik de eerste trein naar Nijmegen genomen.

De anderen worden verzameld op de binnenplaats, bijeengedreven, met de handen omhoog tegen een muur. Nitsch neemt een kort verhoor af. Dan worden ze weggevoerd, samen met de overste van het klooster, broeder Valentius. Acht Limburgers en Vos. Vos loopt een paar weken later weer vrij rond in Amsterdam. Sef uit Maasbree is één van de acht.

J. A. MULDER: Toen zijn we de kamer uitgestormd. Ik wist er helemaal de weg niet. Het was de eerste keer en voor de anderen was het precies hetzelfde. Het is een groot gebouw met veel gangen en lokalen. Ik ben eerst gelopen naar rechts toe, van de kamer uit, daar was een rij w.c.’s, en daar ben

ik opgegaan en toen heb ik mijn papieren verscheurd zo veel mogelijk.

Toen de gang af, en de kapel doorgelopen, maar in de kapel zag ik geen mogelijkheid om me te verbergen. Toen een trap op, een stenen trap met lange ramen er langs en dat is van de binnenplaats uit te zien en toen hoorde ik ze roepen: „Da ist einer”. Dus door dat raam zagen ze me naar boven lopen. Maar ze hadden ook nog twee anderen gezien.

Eindelijk kwam ik op de zolder, maar ik zag er geen plaats om me te verbergen en toen ben ik nog weer terug gegaan en naast de zolder was een w.c. op dat zelfde portaal. En toen ben ik op de w.c. gaan zitten; ik wilde door het w.c.-raampje gaan hangen met de handen zo, dat ze me van binnen niet konden zien, maar ik had er mijn kop nauwelijks doorgestoken, toen werd er van beneden al geroepen: „Zurück, sonst schießen wir”. Toen ben ik maar op de w.c. blijven zitten. En op een gegeven moment werd er op de deur gebonsd en: „Aufmachen!”

Inmiddels had ik nog een paar dingen uit mijn zak verscheurd en weggespoeld. Toen werd ik tegen de muur opgesteld en toen zeggen ze tegen me: „Wo sind die andere zwei?” Dat waren dus Jan Teunisse en Kees van Sambeek, want die waren ook op die zolder bezig, maar ik wist niet of ze daar een schuilplaats hadden gevonden, of dat ze nog weer ergens anders naar toe waren gegaan.

Ik zeg, dat ik het niet wist natuurlijk en ik kreeg wat slaag. Toen gingen ze op die zolder aan het morrelen en hoorde ik ze ineens roepen: „Waffen! Waffen!” En daar hadden ze van die toneelwapens, van die oude pistolen en zo, gevonden.

Toen ben ik naar beneden gebracht en op de cour, daar was een afdak, in de rij gezet. Het zoeken is waarschijnlijk verder gegaan en wij hebben daar drie uur gestaand. Maar inmiddels hebben ze een man uit de rij gehaald en die moest zeggen, wie Jan Hendriks was en die man zei: „Ik weet het niet.” Enfin, hij werd geslagen en toen heeft Jan Hendriks zich zelf omgedraaid en die heeft gezegd: „Jan Hendriks, dat ben ik.”

En toen stond Vos bij het tafeltje van Nitsch. Dus toen hadden wij al min of meer het vermoeden, hier zit iets niet goed, want wij staan in de rij met de handen omhoog en die kerel staat daar bij het tafeltje van Nitsch.

En na drie uur zijn we dan uit dat achterpoortje gevoerd en daar stonden wagens klaar. Wij werden twee aan twee aan elkaar geboid, de wagen op en daar stonden banken op. Op de voorste banken zaten ss-ers. Die sloten dan de rij, zodat wij er niet af konden springen. En Nitsch zat voor in de kabine bij de chauffeur en er volgde nog een wagen van de sd. Zo gingen we Eindhoven voorbij en op een gegeven moment kwamen wij in Vught, het kamp. Daar werden we naar de bunker gebracht en in de cel opgesloten. En toen zijn de verhoren begonnen.

Sef is de enige die dit verhaal nog kan vertellen. Hij is de enige van de acht, die terugkeerde. Alle anderen, voormannen van het verzet in Limburg, zijn in de eerste maanden van 1945 omgekomen in Duitse

concentratiekampen of tijdens de beruchte zogenaamde evacuatie-transporten:

Kapelaan Berix uit Heerlen
Jan Hendrikx (Ambrosius) uit Venlo
Guus Hermans uit Weert
Wim Janssen uit Vierlingsbeek
Jacques Knops uit Simpelveld
Kapelaan Naus uit Venlo
en broeder Valentius, de kloosteroverste.

In het klooster bleven twaalf koffiekoppen op tafel achter.

„Hier volgt een politiebericht. In de nacht van 5 op 6 juli 1944 te ongeveer 1.30 uur heeft een gewapende overval plaatsgehad op het distributiekantoor te Helden door verschillende met pistolen gewapende personen. De wachtmeeester der Marechaussee, Godefridus Willem Hendrikus van Amerongen, geboren 28.6.1916 te Brunssum, behorende tot de groep Helden, die met de bewaking van het distributiekantoor was belast, heeft vermoedelijk zijn medewerking aan deze roofoverval verleend en is nadien spoorloos (ondergedoken).

Signalement van Van Amerongen: ongeveer 1.80 m. lang, lichtblond haar, blauwgrijze ogen, normaal postuur, gekleed in uniform. Hij heeft zijn dienstpistool, merk Walther, kaliber 7.65 mm., nummer 202644, meegenomen. Hij is in het bezit van zijn legitimatiebewijs, volgnummer 22341.

Ontvreemd werden de volgende distributiebescheiden: 3282 distributiestamkaarten TD; 719 inlegvellen GA 401, 1719 inlegvellen GB 401, 1091 inlegvellen GC 401; bonkaarten voedingsmiddelen: 1862 KA 408, 1176 KB 408, 12.100 KA 409, 7500 Q 409. Verder een groot aantal rantsoenbonnen en coupures. Voor nauwkeurige opgave der aantallen....”

Zo stond het, in de zomer van 1944, te lezen in het Algemeen Nederlands Politieblad.

De LO, de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, had meer te doen dan alleen voor adressen te zorgen en door de Duitsers gezochte onderduikers onder te brengen. Al die onderduikers – in de zomer van 1944 enkele honderdduizenden in het hele land, meer dan 30.000 in Limburg alleen – moesten verzorgd worden.

Onderduikers moesten in de eerste plaats ook eten. En eten kon je tijdens de oorlog niet kopen met geld alleen: daar waren distributiebonnen voor nodig, bonnen voor alle mogelijke soorten voedingsmiddelen, bonnen ook voor tabak, voor schoeisel en kleding.

Iedereen in Nederland bezat een distributiestamkaart, waarop zijn

personalia waren ingevuld: naam, geboortedatum, adres en woonplaats. Bij die stamkaart hoorde een inlegvel, met genummerde bonnetjes. Op vertoon van stamkaart en inlegvel kreeg je op het distributiekantoor elke vier weken een bonkaart voor voedingsmiddelen, met aparte bonnen voor vlees, voor aardappelen, voor boter, voor brood, voor taptemelk, voor.... noem maar op. Geen eten was te koop zonder bonnen, geen bonnen had je zonder bonkaart, geen bonkaart kon je krijgen zonder inlegvel, geen inlegvel zonder stamkaart.

Maar als onderduiker kon je niet met je stamkaart – als je die nog had – met je naam, je geboortedatum, je adres – naar het distributiekantoor stappen, een distributiekantoor van een plaats bovendien, waar je alleen maar ondergedoken was, en niet eens echt woonde. En zonder het distributiekantoor geen bonkaart, zonder bonkaart geen eten....

De LO moest die problemen trachten op te lossen. De eigen organisatie was niet in de eerste plaats op dat werk gericht. Zij kon maar voor een klein deel in de voortdurend stijgende behoefte aan bonkaarten voorzien, veelal door zogenaamde 'legale' contacten, vaak ambtenaren van distributiekantoren. Die wisten regelmatig wel wat bonkaarten te 'versieren'. Maar na verloop van tijd waren er maandelijks meer dan honderdduizend bonkaarten nodig.

De LO kreeg hulp, hulp van gewapende verzetsgroepen, die nauw met de LO gingen samenwerken. Knokploegen, die overvallen pleegden. Overvallen op arbeidsbureaus, om de administratie te vernielen en 'Ausweise' te ontvreemden, op gemeentehuizen en bevolkingsregisters, om blanco persoonsbewijzen in handen te krijgen en de kartotheken met voor de Duitsers belangrijke gegevens te laten verdwijnen, op politiebureaus om meer en betere wapens te bemachtigen, op gevangenen om verzetskameraden, die in handen van de Duitsers gevallen waren, te bevrijden. En, niet in de laatste plaats, op distributiekantoren, om blanco stamkaarten, inlegvellen en bonkaarten voor de onderduikers te verkrijgen.

In oktober 1942 vond de eerste gewapende overval op een distributiekantoor plaats, in Friesland. En in 1943 en 1944 werden meer dan 400 distributiekantoren 'gekraakt', zoals dat heette, in het hele land. Vaak meerdere in een week, soms verschillende in één etmaal, meestal 's nachts, soms ook brutaalweg overdag. Dikwijls was er hulp van binnenuit, van ambtenaren of van bewakers.

In Limburg zijn er verhoudingsgewijs niet zo erg veel distributiekantoren overvallen: omstreeks 25. Het begon in de zomer van 1943, in Horst, en Heythuysen. In datzelfde jaar nog volgden de kantoren

van Sittard, Geleen, weer Horst, en Haelen. En in 1944 barstte de stroom los: Amby, nogmaals Haelen, Venlo, St. Geertruid, Valkenburg, Wittem, Helden, Bergen, Kessel, Stein, weer Valkenburg, Schin-
nen, Spaubeek, Schinveld, Eysden, voor de derde keer Horst, en voor de tweede keer Schinnen.

Niet alle overvallen slaagden even goed. Soms was de opzet wat al te amateuristisch, soms liep er gewoon iets mis, niet zelden was de buit vrij gering. Altijd was er gevaar, gevaar van ontdekking, van een schietpartij, van arrestatie. En arrestatie betekende minstens concentratiekamp, en in veel gevallen de kogel. Maar ze bleven doorgaan, de mannen van de Knokploegen.

In Limburg werkten regelmatig drie van die ploegen: de KP-Zuid-Limburg, met zijn centrum in Heerlen, ontstaan en gegroeid uit het verzets- en sabotagewerk in de mijnen; de KP-Nijmegen, die zijn werkterrein ook in heel Limburg vond; en de KP-Midden-Limburg, met zijn basis in Helden-Panningen, in dezelfde plaats waar ook het organisatorisch centrum van het LO-district Roermond was.

Helden, rustig en onopvallend plaatsje, half verscholen tussen de bossen van Midden-Limburg. Eén van de naar we mogen aannemen niet meer dan drie dorpen in heel Nederland, waar 10% van de bevolking uit onderduikers bestond, van alle leeftijden, van alle beroepen, afkomstig uit het hele land. Helden is één van de belangrijkste, zo niet het allerbelangrijkste centrum van het Limburgse verzet geweest.

Maar er waren niet alleen zo'n 7 à 800 onderduikers in Helden, in het dorp, bij de boeren en in de bossen, er was ook een distributiekantoor. En dat was, tot 6 juli 1944, nog nooit gekraakt. Toen kwam de knokploeg Midden-Limburg in actie, onder leiding van Lou.

H. BOUTEN: De laatste voorbereidingen voor deze overval werden getroffen ten huize van de familie Verlaak. Annie Verlaak, de vroegere verloofde, thans echtgenote van Wiel Houwen, die gearresteerd was en in het concentratiekamp zat, heeft er haar medewerking aan gegeven in zoverre, dat ze zeer goed bekend was met het distributiekantoor, en de wijze van werken daar, omdat zij er 2, 2½ jaar op kantoor gezeten heeft.

In groepjes van twee zijn we toen op pad gegaan naar Helden-Panningen, om samen te komen bij Bollensmolen, dat zeer in de nabijheid ligt van het distributiekantoor.

De hele zaak was als volgt geregeld: de dienstdoende politiemann, die daar dus op het distributiekantoor aanwezig was, zou de sleutel van de kluis meenemen, waarvan er één iedere avond afgegeven moest worden op het politiebureau van Helden-Panningen.

Om één uur, kwart over één kwamen we bij het gebouw aan en de deur werd netjes voor ons opengemaakt en de kluisdeur werd opengemaakt en de benodigde bonkaarten werden in zakken gestopt, naar buiten gedragen door een man of vier, terwijl twee mensen op wacht stonden. De hele zaak was eigenlijk in een kwartier bekeken.

De grote vrachtwagen uit Velden, beladen met melkbussen, stond een 100 meter van de plaats af gereed om de buit op te nemen en in de melkbussen te deponeren en naar Velden te brengen. Dat is allemaal prima verlopen, er is geen mankement geweest, het enige wat ik naderhand nog gehoord heb, is dat de vrachtwagen nogal erg veel lawaai maakte midden in de nacht, vooral daar het niet gebruikelijk was, dat om die tijd 's nachts veel vrachtwagens reden.

Als bijzonderheid kan hier verder nog bij verteld worden, dat bij controle van de bonkaarten bleek, dat wij in de haast en in de zenuwen nog eigenlijk een beetje een misgreep gedaan hadden door een aantal noodrantsoenen mee te nemen, die voor ons geen enkele waarde hadden. Deze zijn dus verder uitgesorteerd en uitgezocht en wat niet van dienst kon zijn, is verbrand ter plaatse in de melkfabriek in Velden.

Zoals gebruikelijk werden de geldige bonkaarten en de geldige stamkaarten via het LO-apparaat verspreid en elders in het land gebruikt voor de hulp aan onderduikers.

Het was een niet zo erg spectaculaire overval, daar in Helden. Alles ging vlot, gemakkelijk, bijna probleemloos. Zo ging het lang niet altijd. Aan elke overval waren risico's verbonden, dodelijke risico's. De mannen van de Knokploegen waren zich die risico's zonder uitzondering bewust. Maar ze namen ze. Het werk moest gebeuren.

H. BOUTEN: Er zijn over het algemeen en zeker ook in Noord-Limburg niet veel overvallen geweest op distributiekantoren. Wij hadden namelijk de zeer gelukkige omstandigheid, dat veel onderduikers ondergebracht werden op kleinere plaatsen, op boerendorpen, waar dus de moeilijkheid van te weinig eten niet in die mate aanwezig was. Alleen op het laatste moment, toen alles een beetje dreigde scheef te gaan, toen moesten wij dus ook in Limburg hier. Wij hebben dit eigenlijk altijd wel zo gespeeld, dat zoveel mogelijk risico's vermeden werden, gezien de gevaren die er toch al aan vastzaten en de slachtoffers, die reeds gevallen waren in het verzet.

Gewoonlijk werd het dan ook zo gespeeld, dat onverschillig welke overval het betrof, altijd getracht werd om van binnen uit medewerking te verkrijgen, wat praktisch altijd lukte. Dat wil niet zeggen, dat de overval altijd soepel en snel verliep. Daar konden wel eens omstandigheden voorkomen, die het een klein beetje niet deden, zoals wij het eigenlijk verwacht hadden en dat leverde dan wel eens enkele moeilijkheden op.

Zo herinner ik me bijv. de overval op het distributiekantoor in Bergen, Noord-Limburg, waarbij op de terugweg met de hele wagen vol bonkaarten

het linker voorwiel er af liep op de rijksweg in de nabijheid van de bierbrouwerij De Vriendenkring in Arcen. Snel hebben we dit voorwiel er weer aan gezet met twee schroeven en door naar de plaats, waar de bonkaarten een tijd lang ondergebracht moesten worden.

Dat zijn zo enkele van die dingen, die er tussen door speelden. Wij leefden dus met spanningen en met zenuwen, wij hadden ook angst vanzelfsprekend. Wij waren mensen, wij waren van beroep geen gangsters, en wij kunnen eigenlijk alleen maar blij zijn, dat zoveel medewerking van de bevolking in Limburg werd ontvangen.

De onderduikers moesten uit handen van de Duitsers gehouden worden. Ze moesten aan eten geholpen worden, en dus aan bonnen. Helden leverde een prachtig resultaat op: enkele duizenden stamkaarten en inlegvellen, bijna 17.000 bonkaarten, bijna 160.000 rantsoenbonnen.

Wat in Helden gebeurde, was in die tijd eigenlijk niet iets heel bijzonders. Vele andere overvallen waren groter van opzet, spectaculairder van uitvoering, met soms nog imposanter resultaten. De overvallers en de marechaussee, ze beschouwden zich niet als moedige helden, ze waren alleen maar doodgewone KP'ers, zoals er tientallen in Limburg, honderden in bezet Nederland, rondliepen. Van hun motieven weten we weinig af. Misschien werden ze gedreven door diepgevoelde gewetensvolle overtuiging, misschien alleen door afkeer van 'de Pruussen', misschien ook waren het wat avontuurlijke jongens.

Het doet er niet toe. Ze zagen in de strijd tegen het nationaal-socialisme werk, dat gedaan moest worden. Ze waren daartoe bereid. Ook al hebben zij – en al die anderen, die niet achteloos aan de kant bleven staan – aan de daadwerkelijke overwinning op de nazi's dan misschien maar een minuscuul steentje bijgedragen, voor het behouden van de geestkracht van ons volk zijn hun daden – ook daar in Helden – van onschatbare betekenis geweest.

September 1944. Het eerste Amerikaanse leger onder generaal Hodges is, van de stranden van Normandië, via Parijs opgerukt dwars door Noord-Frankrijk en België, richting Duitsland. Het heeft Luxemburg bevrijd, Bastogne, Malmédy, Verviers, Luik, Hasselt. Zuidelijk van het eerste leger heeft het derde, onder bevel van generaal Patton, bijna Metz en Nancy bereikt. In het noorden, vanaf Hasselt in westelijke richting, in een lijn via Antwerpen, Gent en Brugge, drijven Engelsen en Canadezen de Duitsers voor zich uit, naar het noorden.

Maar voorlopig zou de stoot naar het oosten de belangrijkste zijn. Naar het oosten, de Duitse grens, en vlak daarachter de *Westwall*, de voornaamste verdedigingslinie van Hitler's Derde Rijk. Ontelbare bunkers en kazematten, gevaarten van staal en beton, in de jaren '36 tot '39 door honderdduizenden arbeiders gebouwd, in een lange reeks, versterkt nog door allerlei natuurlijke barrières, van Kleef in het noorden tot Basel in het zuiden.

Het directe aanvalsdoel van de Amerikanen: Aken, één van de twee strategisch belangrijkste punten van de *Westwall*. Voor die aanval zou het eerste leger twee legerkorpsen inzetten: het zevende legerkorps zou proberen de *Westwall* ten zuiden van Aken te doorbreken, het negentiende noordelijk van Aken.

Het zevende legerkorps was voor die aanval gereed. Het had de Maas overschreden en daarmee de belangrijkste natuurlijke hinderpaal overwonnen. Maar het negentiende was in zijn opmars vertraagd; het was nog ver van de Duitse grens. Voor het vervullen van zijn opdracht zou het eerst nog dwars door Zuid-Limburg moeten trekken. Vier dagen lang was het blijven steken wegens benzinegebrek. Nu stond het in de streek tussen Luik en Hasselt. Op 10 september had het de belangrijkste militaire versterking in dat gebied, het fort Eben Emael, zonder veel strijd veroverd. Maar twee belangrijke natuurlijke bar-

rières had het nog voor zich: het Albertkanaal en de Maas. Daar, midden achter dat moeilijk te overschrijden Albertkanaal met zijn diep in het landschap uitgesneden bedding en zijn hoge betonnen wallen, lag Maastricht. Op het Maastrichter eiland: de 176e divisie van het eerste Duitse parachutistenleger.

11 september. Het negentiende Amerikaanse legerkorps krijgt weer benzine. Voorwaarts. De opgelopen achterstand inhalen. Maar de commandant, generaal Corlett, is een voorzichtig man. Hij voelt niets voor een frontaanval op het Albertkanaal, die zonder twijfel veel mensenlevens zal kosten. Hij kiest een omslachtiger, maar zeker ook veiliger manier. Hij gaat gebruikmaken van twee bruggehoofden die zijn burens al hadden geforceerd: de Engelsen bij Beringen over het kanaal, het zevende Amerikaanse korps bij Luik over de Maas. Zijn plan: een deel van zijn troepen van die overgangen gebruik laten maken, dan langs de oostkant van de waterwegen oprukken, waarna successievelijk zijn hoofdmacht zonder gevaar beschoten te worden zou kunnen oversteken.

Zo trekt op de ochtend van die 11e september de 113 *Cavalry Group* bij Luik over de Maas en wendt zich naar het noorden. Veel tegenstand ondervinden ze niet. Ze vegen een smalle strook langs de Maas schoon – tegen de avond zijn ze al in de buurt van Visé. En dan blijkt dat de manoeuvre van generaal Corlett succes heeft: voor Visé wordt bereikt hebben de Duitsers de strook tussen kanaal en rivier al ontruimd. De bemanningen van de gevechtswagens komen juist op tijd, om twee van hun eigen infanterie-regimenten te begroeten. Die zijn, na de vlucht van de Duitsers naar het noorden, kanaal en rivier al aan het oversteken.

De volgende ochtend trekken ze verder. Visé wordt veroverd, en dan.... eindelijk trekken ze Nederlands gebied binnen. Noorbeek, Mheer, Eysden, worden nog diezelfde middag bevrijd, Noorbeek het eerst.

J. GUBBELS: Het was heel stil op de straat, wij zagen geen mens. Plotseling hoorde ik gewerschoten, ik ging aan het raam kijken en toen zag ik tot mijn grote verbazing enkele Amerikaanse soldaten die verdekt hier achter een muurtje en achter een boom opgesteld zaten en die het vuur hadden geopend op een Duitse wagen, want die reden hier nog in het dorp, inderdaad. Die soldaten, een 20 of 30 die daar op zaten, die vluchtten er hals over kop uit. Links en rechts vluchtten ze de tuinen achter de woningen in en toen dacht ik: „Nu is het tijd om de vlag gereed te maken.”

Van Noorbeek trekken ze dieper Limburg in. Het 117e regiment infanterie richting Maastricht, het 119e oostelijker, richting Valkenburg en Gulpen. Oostelijk daarvan weer de cavaleristen. In de provinciale hoofdstad is het beangstigend stil aan de vooravond van de bevrijding.

H. J. J. HAANEN: De dag daarvoor, dat was dus dinsdag. Dat was een dag, de Duitsers waren weg, de Amerikanen waren er nog niet. Er was hier in de lucht ook weinig te doen. Het was zo onbegrijpelijk stil, dat je.... ik tenminste, ik had een druk op me, een drang, ik kon niet thuis blijven, ik ben eruit gelopen.

Eén Amerikaans regiment ligt nog werkloos achter het Albertkanaal, in de buurt van Eben Emael, te wachten tot hun makkers aan de overkant van de Maas ver genoeg naar het noorden zijn opgerukt. In de loop van de middag van die twaalfde september worden ze het wachten moe. Dichtbij het fort Eben Emael is de sluis van Klein-Ternaaien, nog door de Duitsers bezet. Die sluis is door het open terrein bijna niet te benaderen zonder zware verliezen. De Duitsers zitten zowel op het Maastrichter eiland als tussen kanaal en rivier, bij Ternaaien.

Dan komt een inwoner van Ternaaien naar de Amerikaanse regimentscommandant. Twee tunnels, zo vertelt hij, lopen van diep uit de gewelven van Eben Emael naar de steile westelijke oever van het kanaal vlakbij de sluis. De bovenste tunnel is groot genoeg om rubberboten doorheen te vervoeren – hij komt een paar meter boven het water uit. Er recht onder loopt de tweede tunnel, eigenlijk meer een rioolbuis, zo nauw dat je er alleen op je buik doorheen kunt kruipen. Die buis komt uit vlak boven de waterlijn.

Ze zijn al op weg, de ongeduldige Amerikanen. Rubberboten door de tunnel, en daaronder infanteristen kruipend door de rioolbuis, bijna 500 meter op hun buik. Als ze bij de kanaalwand zijn, laten ze de boten in het water zakken, de soldaten glijden er in.¹

De Duitsers bij de sluis worden volledig verrast. De Amerikanen zijn het kanaal over. Eerst bevrijden ze Ternaaien. Dan trekken ze noordwaarts: diezelfde avond zijn ze, nog altijd westelijk van de Maas, een kilometer op Nederlands gebied.

Maar de snelste opmars gaat toch via de oostroute. Op de ochtend van de 13e stoot het 117e regiment door: Rijkholt, Gronsveld, Heugem, Heer. En 's middags, als de hele dag al het gedreun van het geschut steeds nader is gekomen, is in Wijk gejuich te horen.

¹ Dit verhaal is overgenomen uit Charles B. MacDonald, „The Siegfried Line Campaign”, pag. 102 (Washington D.C., 1963).

H. J. J. HAANEN: De hele dag hadden wij al in het zuiden artillerievuur gehoord en langzamerhand hoorden wij ook geweervuur. Hier van het Koningsplein konden wij dat heel goed waarnemen. En men kwam nader en er werd ook druk getelefoneerd. Er waren mensen van hier, die telefoneerden met Eysden en ik bijv. herinner me, dat ik ben opgebeld vanuit Valkenburg en vanuit Geleen door mensen, die vroegen: „Hoe is het in Maastricht?” Die waren allen erg belangstellend.

En zo 's avonds tegen half vijf hoorden wij juichen, geen geweervuur meer, maar roepen, juichen. Dat was in Heer, dus Heer moest al bevrijd zijn en iedereen ging hier naar de Heerderweg toe en ik heb daar ook aan de Heerderweg gestaan aan de uitgang van het Oranjeplein en ja, daar kwamen ze aan, dat was een ongeloofelijk moment, hè.

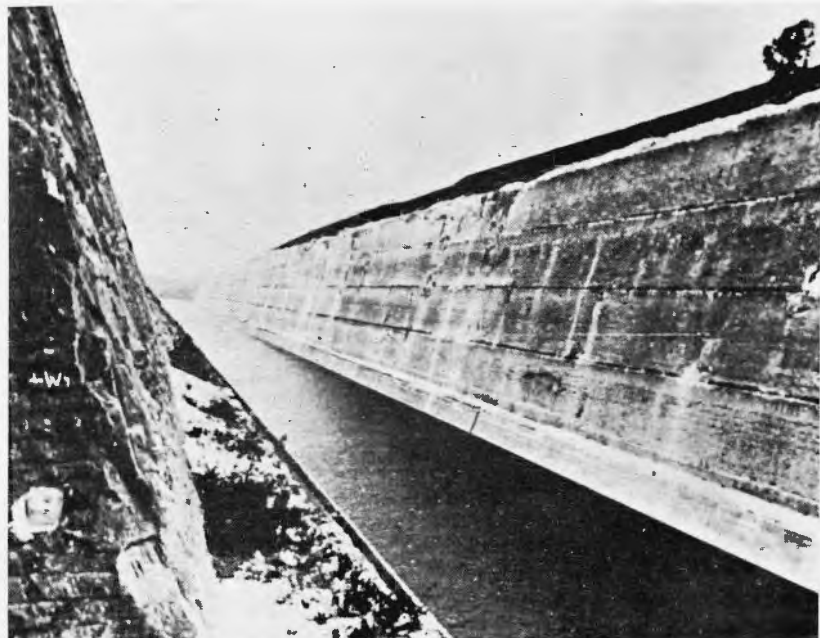
Ik heb daar gestaan met een brok in mijn keel en tot mijn verbazing zat in de eerste jeep Charles Gemmeke, het hoofd der school hier achter ons van de Pieter Willemsstraat, opgewonden en druk gebarend de weg aanwijzend aan de Amerikanen, hoe ze moesten rijden om in Maastricht te komen.

Maar verder dan Wijk komen ze die dag niet. In hotel l'Empereur, vlak tegenover het station, wordt het stafkwartier gevestigd. En terwijl van de stationstoren de driekleur wappert, valt plotseling weer de oorlog over de stad.

H. J. J. HAANEN: Er komt ineens granaatvuur op het Stationsplein. Geweldige opschudding, alle mensen vluchtten weg, of er luchtalarm kwam, dat weet ik niet meer. We moesten ook weg uit de l'Empereur en men dacht aanvankelijk, dat op een of andere manier de Duitsers er achter waren gekomen, dat daar het hoofdkwartier van die afdeling Amerikanen was. Maar ineens kregen ze in de gaten dat daar op de toren van het station fier de rood-wit-blauwe vlag wapperde en daar werd op geschoten. En: „Weg met die vlag, weg met die vlag, weg met alle vlaggen!” werd er geroepen, totdat er een order kwam en een soldaat rende het station in en een paar minuten later was die vlag weg. En daarmee was toen ook het oriënteringspunt weg, het punt waar men op schoot.

Ook voor Maastricht zelf is het gevaar nog niet geweken. Er is nog altijd een bezetting van honderden Duitsers, voor het merendeel fanatieke *Fallschirmjäger*. Wat zouden die gaan doen? De bruggen hadden ze, kort voor de Amerikanen in Wijk verschenen, opgeblazen. Wees dat op een verdediging van de stad?

Van een Duits bestuur was niets meer te bekennen. De *Beauftragte* van de rijkscommissaris, Wilhelm Schmidt, was met zijn staf al dagen van tevoren met de noorderzon vertrokken; ook de *Ortskommandantur*

Afb. 33.

Het Albertkanaal; links een muur van het fort Eben Emael.

Afb. 34.

De Wilhelminabrug in Maastricht, 14 september 1944.

ALGEMEENE TECHNISCHE DIENST

DER GEMEENTE KERKRADE

MARKT

TELEFOON 2345

No.

ONDERWERP:

KERKRADE, 16 Sept. 1944.

Men gelieve in het antwoord onderwerp, datum en nummer van dit schrijven aan te halen.

BULAGEN:

2e. Bekendmaking van de GEMEENTEREDRIJVEN.

Watervoorziening.

Al het mogelijke is in het werk gesteld om de watervoorziening weer normaal te doen functioneeren. Door de geringe druk en het groote hoogteverschil is het niet mogen gelukken om de hooger gelegen gedeelten der Gemeente van water te voorzien.

Er wordt getracht hierin alsnog verbetering aan te brengen.

Intusschen is het Bedrijf heden begonnen met de distributie van water door middel van een tankwagen, welke het water huis aan huis bezorgt. Met het in bedrijf stellen van meerdere tankwagens is een aanvang gemaakt.

De hoeveelheid water die thans verstrekt kan worden bedraagt 10 liter per gesin per dag. Dit water is afkomstig uit het leidingnet en is direct voor drinkwater geschikt.

De verbruikers welke thans normaal water kunnen betrekken wordt verzocht de grootst mogelijke zuinigheid in acht te nemen.

Wij verzoeken de abonneuten om door het opvangen van regenwater te trachten in hunne huishoudelijke behoeften te voorzien.

AAN

Deze berichten van voorheen svp. wederom doorgeven.

De Deken van Kerkrade laat bekend maken, dat de gelovigen wegens het dreigend gevaar niet verplicht zijn om morgen te H.M. bij te wonen.
De H.M. dienst van 11 uur en 5 uur vallen uit.

23/4 '44

/22

De Hoofd-koepel schroomt niet der Gemeentepolitie te Kerkrade richt een ernstige waarschuwing tot de parochianen, die glisteren vleesch hebben gekocht van getroffen koeien in de wei te Houlduc, dit vleesch niet voor consumptie te gebruiken, maar dit door het lange liggen VERGIFTIGD is.

23/4 '44

Wijn waarschuwing aan de bevolking om zich toch in Godswaam niet in het Houlducveld te begeven, schiet door vele personen nog niet binnengaan te zijn. De gevolgen zijn wederom niet uitgesloten. Glisteren vielen in het Houlducveld wederom slachtoffers. Ik herhaal nogmaals uitdrukkelijk begeroef U niet in het Houlducveld. Aan Hiet U door voor militairen aan en vindt direct grootschap gegeven. Niet alleen uw eigen leven verkeert in het grootste gevaar maar trengt men bovendien het leven van al de bewoners van de nabij het Houlducveld gelegen woningen in groot gevaar.

23/4 '44

ST. JOZEF-HOSPITAAL
KERKRADE

Telefoon No 9817

KERKRADE, Jan

194

Gaarde Her Commissaris.

Loudt U don de radio het volgende
binnen mededeelde:

Familieleden van Lichenhuis patiënten,
speciaal kinderen, worden verzocht
verzoekt, zelf zoo veel mogelijk van
het verkeer naar elders te volten zijn.
Dankbaar, en Moeder.

Afb. 36/37.

Door de radio-distributiecentrale Kerkrade omgeroepen berichten, kenmerkend voor de noodtoestand in de stad.

Afb. 38/39.

Inwoners van Kerkrade op weg naar de vrijheid.

was ontruimd. In het Witte Huis zat nog een handvol Duitsers, maar die waren voornamelijk bezig met het verbranden van papieren.

Het liep allemaal goed af voor Maastricht. Met Amerikanen in Wijk, en Amerikanen op de zuidpunt van het Maastrichter eiland, is er voor de Duitsers geen houden meer aan. In de loop van de avond wordt het de angstige bevolking duidelijk: de *Fallschirmjäger* gaan de stad niet verdedigen. Ze verzamelen zich in het Stadspark en trekken weg, noordwaarts. Een paar uur is Maastricht niemandsland, niet meer bezet, nog niet bevrijd. De illegaliteit is paraat. Districtscommandant Sijmons van de Ordedienst vertelt:

P. J. SIJMONS: Het is een zeer gelukkige omstandigheid geweest, dat vanaf het moment, dat onze bevrijders de Nederlandse grens overschreden, dankzij de medewerking van een postambtenaar de telefonische verbinding met het glorieus oprukkende leger kon worden gehandhaafd. In onze huiskamer waar wij het stafkwartier van de OB hadden opgeslagen, kregen we op 13 september 's morgens om 11.00 uur de verheugende mededeling van de OB-commandant te Eysden, dat zijn district was bevrijd en hij stelde mij voor aan de Amerikaanse Captain Buck.

Wij gaven via de telefoon een beeld van de situatie in Maastricht. Enkele nuttige tips waardoor verschillende Duitse bombardementen prompt door Amerikaanse artillerie konden worden beantwoord. En daar wij al dagen rondliepen met plannen om onze mooie oude Servatiusbrug te redden, slaakte ik tenslotte de kreet: „Save our bridge!”

„I come at 6 o'clock”, was het lakonieke antwoord. Hij kwam inderdaad op het afgesproken uur. Helaas enkele uren te laat. De prachtige brug was een rokende puinhoop geworden.

Maar dan eindelijk, de volgende morgen, komt er weer beweging in de Amerikanen in Wijk. Rustig laten ze een paar rubberboten in het water glijden, een handvol *Yankées* neemt er in plaats. En dan zien de duizenden naar de Maas gestroomde Maastrichtenaren hoe ze, nog altijd zonder haast, naar de westelijke oever toeroeien. Daar springen ze aan wal. Maastricht is bevrijd. Veertien september 1944, 's morgens om zes uur. De commandant van het Amerikaanse regiment dat de stad bevrijdde, vertelde later iets over de voorgeschiedenis.

WALTER M. JOHNSON: Wij trokken de Maas over te Visé en kwamen op de oostelijke oever met de opdracht om de rijksweg Maastricht-Aken te nemen. Op weg daarheen kregen wij onverwachts bevel om een deel van het regiment naar de stad te dirigeren en deze te bevrijden. Dit gebeurde onmiddellijk. Het ze bataljon onder leiding van kolonel Locket sloeg naar Wijk af en marcheerde dit stadsdeel binnen na een kort vuurgevecht aan de zuidelijke rand van de stad.

Wat het toen betekende, bevrijd te zijn, daarover vertelt een Nederlandse radioverslaggever, in een reportage die hij een dag later uitzond.

Dit is Robert Kiek, oorlogscorrespondent van het Algemeen Nederlands Persbureau te Londen.

Ik spreek nog uit Brussel vandaag, maar breng U 't nieuws uit de eerste Nederlandse stad, die door de geallieerden is bevrijd: Maastricht. Begon van Alkmaar de victorie, voor Maastricht begint de bevrijding.

Vier jaar, vier maanden en vier dagen nadat de Duitsers ons land waren binnengerukt stroomden eenheden van het Amerikaanse leger onze oudste stad binnen. En de Yankees zijn er ontvangen door een burgerij, die zich soms nog moest bezinnen tussen tranen van vreugde en een laaiend enthousiasme, zoals ik dat nog nooit eerder heb gezien.

Wanneer ik probeer U een indruk te geven van hoe Maastricht in die eerste ogenblikken van de bevrijding feest heeft gevierd dan moet ik wel haast vervallen in de journalistieke cliché's van voor de oorlog.

Maar Nederland heeft deze cliché's 4 jaar lang niet kunnen lezen of horen. Maastricht was gisteren één oranjezee. Wanneer een Nederlander feest viert steekt hij niet alleen de vlag uit, maar zijn eerste gedachte is aan het oranje speldje in zijn lapel.

Maar Maastricht ging verborgen achter het oranje. Meisjes droegen oranje rokken, die al geruime tijd geleden in elkaar moeten zijn gezet.

Mannen hadden oranje sjerpen om. Fietsen waren met oranje bloemen versierd, als was het een bloemencorso. Oranje wimpels hingen in de straten en op het Vrijthof brulde een deinende menigte om de paar seconden: Leve Willemien.

Het was om nooit te vergeten.

Zo begon het, op die veertiende september, in Maastricht, na vier jaar, vier maanden en vier dagen van Duitse bezetting. Het zou nog bijna acht maanden duren, voor die zelfde taferelen zich in ons hele land hadden afgespeeld.

„Vandaag voor veertien dagen kwamen de eerste vaststaande berichten binnen, dat de Belgische grens overschreden was, en sindsdien hebben we veertienhonderd keer verwacht, dat de Amerikaanse tanks de Wijngracht op zouden kruipen....

Dat waren dagen, die maanden leken. Geen post, geen telefoon, geen voermiddelen, alleen de tram naar Heerlen bleef trouw op haar post....

Maar op een nacht begon aan de horizon het kanon te grommen. In de klare septembernacht stonden we te luisteren, terwijl in ons hart de diepe verwachting leefde, dat het nu toch niet lang meer duren kon.”¹

Dit schrijft een journalist in zijn dagboek, in Kerkrade, zaterdag 16 september 1944. Kerkrade wacht op zijn bevrijding. De Amerikanen rollen door Zuid-Limburg, met hun tanks en gevechtswagens. Twee dagen tevoren is Maastricht bevrijd, en op die zelfde dag wordt op twee plaatsen de Geul, waar de Duitsers inderhaast probeerden een verdedigingslinie in te richten, overschreden: tussen Gulpen en Wijlre, en bij Valkenburg. De weg naar de Duitse grens, naar de *Westwall*, lijkt open te liggen

Even pauzeren de Amerikaanse infanteristen. Hun linkerflank is ongedekt. Maar dat duurt niet lang. De zestiende september rukt een tankdivisie op, richting Sittard, richting Hoensbroek. De infanterieregimenten aan de Geul kunnen weer vooruit. In een paar dagen tijds zal bijna heel Zuid-Limburg bevrijd zijn. Bijna.

17 september 1944.

„In de afgelopen nacht is het front naderbij gekomen. Driekwart Kerkrade heeft in de kelder geslapen, of althans trachten te slapen. Op verschillende plaatsen in de omgeving lichtte het geschutvuur onafgebroken op en granaten gierden door de lucht. Uit Simpelveld en Bocholtz komt het bericht:

¹ Bernard Bekman: „Kerkrade in bange dagen”, pp. 3 en 6 (Kerkrade, z.j.).

hier zijn de Amerikanen! En dan volgen berichten van de Locht, waar de tankcolonnes aanrollen. Spekholzerheide bezet! Kaalheide steekt de vlag uit. Hier in Kerkrade-Holz, op de grens van Mofrika, spitsen we de oren. We wachten op de motorcolonnes, op het dreunen van de tanks door de straten, aan een enkel raam steekt voorzichtig de punt van de vlaggestok naar buiten en een stukje rood van de driekleur. Maar het wordt middag en de afstand Kaalheide-Kerkrade, waar de tram slechts vijftien minuten voor nodig heeft, blijkt in oorlogstijd heel wat langer te zijn.¹

Hoè lang die afstand van Kaalheide tot Kerkrade zou zijn, kan onze dagboekschrijver nog niet vermoeden.

De Duitsers trekken terug. Ze vrezen omsingeling en verdwijnen in de richting van Gangelt. Maar ze moeten tijd winnen. De verdediging van de *Westwall* bij en ten noorden van Aken is nog te zwak. Een volledig uitgeruste divisie is in aantocht, maar die heeft nog dagen nodig om de *Westwall* te bereiken. Van een verdediging vòòr de *Westwall* is nauwelijks sprake meer. Alleen.... een klein bruggehoofd rond Kerkrade moet in stand gehouden worden, ook weer om tijd te winnen.

19 september. Het front is rechtgetrokken. De Amerikaanse tankdivisie beschermt de noordflank tussen Sittard en Gangelt. De infanterie-divisie kan de aanval op de *Westwall*, noordelijk van Aken, beginnen. Maar het negentiende legerkorps, waaronder die troepen ressorteren, heeft een tekort aan artillerie-ammunitie; het heeft veel ondersteuning uit de lucht nodig bij een frontale aanval. En 20 september is het slecht vliegweer. 21 september ook.

Ondertussen is er overleg op hoog niveau. De eerste aanval op de *Westwall* mag niet mislukken. En de Amerikaanse aanvalskracht wordt te gering geacht, men vreest de groeiende tegenstand van de Duitsers. Op 22 september valt de beslissing: de aanval, van het 19e korps ten noorden van Aken, en van het 7e ten zuiden van die stad, wordt uitgesteld. Eerst moeten er versterkingen komen.

Ze weten niet, de Amerikanen, hoe ze met deze beslissing de Duitsers juist de tijd geven hun verdediging te organiseren. Ze beseffen niet hoe de mensen in Kerkrade leven, blootgesteld aan granaatvuur, achtervolging en honger.

Op de Domaniale Mijn zaten ze in de schuilkelders.

N. J. M. H. NIEVELSTEIN: VOOR de evacuatie kwam, hadden wij de schuilkelders op de mijn allemaal vol mensen zitten tot zelfs bedlegerigen toe.

¹ a.v., p. 8.

Zelfs op de 40-meter verdieping zat de schuilkelder helemaal vol met een paar honderd man en in Berenbosch waren zelfs op de 380 meter verdieping een 50, 60 man met vrouwen en kinderen, daar onder in de mijn. Die mensen hadden angst voor de bombardementen en waren allemaal de kelders in gevlucht en de mijn in.

Maar de directie van de mijn ging vrezen dat zij het niet meer kon verantwoorden vanwege het eventuele uitvallen van de ventilatie. Toen hebben wij die mensen uit de mijn weggehaald, maar in de schuilkelders op de mijn zijn ze gebleven tot de morgen van de evacuatie. Zelfs heeft de pastoor op de mijn de mis gelezen. Hij heeft de ernstig zieken ook bediend. Het was een nare toestand, want er waren een kleine duizend mensen, die op de mijn zaten.

Die duizend mensen en de 25 tot 30.000 anderen, die in de bedreigde stad leefden, moesten gevoed en verzorgd worden. De man die destijds voor de distributie verantwoordelijk was, de heer Ernst, zag de boel in de war lopen.

P. J. H. ERNST: De voedselvoorziening begon eigenlijk al een beetje in de war te lopen, toen van half september af de tram van Heerlen niet meer liep en er geen verbindingen meer waren tussen Heerlen en ook tussen Spekholzerheide en Kerkrade. Een groot gedeelte van de ambtenaren van de distributiedienst kon toen niet meer op kantoor komen en daardoor werden de werkzaamheden belemmerd.

De 14e september, dus dat was enkele dagen daarna, toen werd van de andere kant de situatie zo, dat de Duitse militairen die hier in de verschillende gedeelten van de gemeente gestationeerd werden, de winkels afstroopten en toen hebben wij met enkele ambtenaren maar op eigen houtje (omdat de burgemeester daar wel niet zo veel voor zou voelen, de waarnemend burgemeester bedoel ik), bepaald, dat de winkeliers hun voorraden maar moesten verkopen. Liefst tegen zo laag mogelijke prijzen.

Op 17 september is er weer een nieuwe kink in de kabel gekomen, doordat een gedeelte van Kerkrade bevrijd werd door de Amerikanen. Ik heb dat op een zeer prettige wijze kunnen vernemen. Een van de ambtenaren zat in Spekholzerheide bij kennissen en die belde mij. Hij zegt: „Meneer, luistert U eens even,” en toen hoorde ik dat in de ruimte, waar hij was, het Wilhelmus werd gezongen door heel veel mensen. Enfin, ik merkte wel, dat er iets bijzonders aan de hand was, en hij heeft me toen verteld, dat-ie daar temidden van een aantal Amerikanen zat.

Maar dat had tot gevolg dat die ambtenaar, dat was ook nog de kassier van het waardemateriaal van het distributiekantoor, niet meer door de linies en op het distributiekantoor kon komen, zodat wij helemaal niet meer konden beschikken over de distributiebescheiden, die in onze kluis waren opgeborgen.

In de kluis bleven ze ook liggen: het lijfsbehoud vroeg om andere

zaken dan om distributiebescheiden. De honger dreef de mensen het land op om aardappels te halen; ze werden door granaten getroffen. De honger ook dreef ze naar de kadavers van het gedode vee, ongeacht de kans op ziekte en vergiftiging....

Ook de Duitsers zelf zien het hopeloze van de situatie in. De *Ortskommandant* ontbiedt de commissaris van politie, de heer Geeraedts.

A. GEERAEDTS: De 24e 's avonds om 8 uur ben ik gehaald door de Duitsers. Hauptmann Bartel deelde mij toen mede, dat de stad evacueren moest. Wanneer en hoe, dat wist men toen nog niet.

Het eerste wat ik gedaan heb is, ik ben naar het ziekenhuis gegaan, omdat dat m.i. de plaats was waar er 's nachts beroerdigheden zouden kunnen ontstaan. Ik heb de moeder-overste van het bevel in kennis gesteld. Om tien uur ben ik weer gehaald door de Duitsers en mij werd toen het evacuatiebevel ter hand gesteld, waarin stond:

„Herr Polizei-Major, ich habe soeben Befehl erhalten, dass die Stadt bis morgen den 25. September Vormittags 12 Uhr restlos geräumt sein muss. Freiwillig darf niemand zurückbleiben ausser den Leuten, die für den Betrieb der Gruben notwendig sind. Ihre Polizei muss die Evakuierung vornehmen und kann dann ebenfalls die Stadt verlassen. Gez. Bartel, Hauptmann.“

Ik heb toen mijn personeel bij elkaar geroepen. Ik heb de stad in sectoren verdeeld en de mensen laten aanzeggen, dat ze moesten evacueren om 7 uur.

Maandagmorgen om zeven uur begint een eindeloze, vele kilometers lange stoet te trekken. De heer Roukens was een van de 25 of 30 duizend die hof en haard verlieten.

H. ROUKENS: Het zou dus moeten gebeuren via de Stationsstraat in de richting van Spekholzerheide, het stadsdeel van Kerkrade, dat reeds in handen was van de Amerikanen. Vandaar uit werd de stoet geleid in de richting van Imstenrade en verder naar de gemeenten links en rechts van deze route gelegen.

Een evacuatie en dan zo plotseling, het is iets heel droevigs. Als je zo'n stoet bekijkt, dan zie je mensen, zieken, die jarenlang bedlegerig zijn geweest, die worden op alle mogelijke vervoermiddelen meegenomen. U ziet kleine kinderen, de gekste vervoermiddelen. Zo werd er zelfs in de stoet een lijkwagen opgemerkt die volgeladen en volgestouwd was met allerhande dingen, die men meende te moeten meenemen.

Er was ook aan de evacuerende bevolking bekend, dat er een overeenkomst was tussen de Duitsers en de Amerikanen, dat het artillerievuur zou worden gestaakt. Maar blijkbaar is die afspraak door de een of andere artilleriestelling niet begrepen en op de weg van Imstenrade nabij het gehucht Huls kreeg de stoet ineens artillerievuur. Het droevige gevolg was een aantal doden.

Zo trekt de droeve stoet verder naar Wijlre. Vandaar trekken velen de volgende dagen verder, naar andere plaatsen in de provincie, naar familie of kennissen. Ze zijn vrij, de 30.000 mensen uit Kerkrade, maar ze hebben niet, zoals de inwoners van al die andere plaatsen, kunnen juichen. Echt bevrijd zullen ze pas zijn, als ze weer terug zijn in hun woonplaats.

Toch zijn ze maar juist op tijd vertrokken. Als nieuwe aanvalsdatum hebben de Amerikanen 1 oktober vastgesteld. In de nacht na de evacuatie beginnen ze over het hele front met hevige artilleriebeschietingen. Honderden granaten gieren de stad binnen, vernielen woonhuizen en andere gebouwen.

Kerkrade is – op het ziekenhuis en enkele onderduikers na – leeg. Het is alsof de hel losbarst en het leed nog komt vergroten. De geneesheer-directeur van het ziekenhuis herinnert zich nog levendig wat toen gebeurde.

DR. W. TH. SNOEK: Het begon 's avond om ongeveer half tien, toen sloeg er een grote granaat in zijdelings van het hoofdgebouw en daarna zijn er een groot aantal granaten door de daken geslagen.

Toen het 's nachts geweldig begon te regenen dreef alles in het water. Het stroomde de liftkokers in naar beneden, er was geen licht meer, er was geen stroom meer en wij konden dus de patienten niet meer verplegen, die allemaal in de kelder lagen. Daarom hebben wij de volgende morgen meteen maatregelen getroffen om er weg te komen, want het bleek dat wij er niet konden blijven. Wij hadden nog ongeveer een 120 patienten, die in de kelders verpleegd werden, merendeels zware patienten, er waren er veel bij met oorlogsverwondingen, vooral door het granaatvuur op Chèvremont.

Wij zijn toen met enkelen van het ziekenhuis naar de Duitse commandant gegaan en hebben gevraagd, of wij dezelfde weg mochten nemen als de hele Kerkraadse bevolking de dag tevoren had gedaan. Hij vond dat goed, mits wij tot overeenstemming zouden komen met de Amerikanen. Twee van de assistenten en jonge dokters zijn toen naar de Amerikaanse commandant in Spekholzerheide gegaan, en die heeft direkt toestemming gegeven en gezegd: „Jullie kunnen komen, jullie moeten wel een bepaalde weg volgen, op dat stuk zullen wij niet schieten, zolang het vervoer duurt”.

Wij mochten niet langs de grote weg, dus niet onder de tunnel door. Wij moesten via de spoorwegovergang en dan langs de Ham. Het eerste gedeelte voerde langs de Kapelweg, dat was helemaal ondermijnd. Dus wij moesten met alle voertuigen over de trottoirs trekken, die niet ondermijnd waren. Overigens hadden wij geen ziekenauto's meer, de laatste auto was die morgen door de Duitsers in beslag genomen. Dus wij hebben de patienten allemaal moeten vervoeren op rijdbare bedden, op brandcards, in draagstoelen, enz.

De meesten die konden lopen hebben nog gelopen. Een liep er voorop met een grote witte vlag met een rood kruis om kenbaar te maken, dat wij eraan kwamen. In Spekholzerheide werden wij ontvangen door groepen van het Nederlandsche Roode Kruis en ondergebracht in de meisjesschool. Vandaar werden de patienten afgevoerd naar het ziekenhuis in Heerlen en een aantal patienten is gedurende de volgende weken daar verpleegd.

1 oktober: slecht weer. 2 oktober: eindelijk zetten de Amerikanen de aanval op de *Westwall* in. Twee infanterie-regimenten, het 117e en het 119e, vallen aan tussen Rimbürg en Marienberg, het 120e – vòòr het bruggehoofd Kerkrade – heeft tot taak voorlopig alleen voor afleidingsvuur te zorgen. De eerste dagen vordert de aanval snel. 4 oktober zet het 120e regiment de aanval op Kerkrade in – dezelfde nacht al trekken de Duitsers zich uit het bruggehoofd terug. Maar dan komen er toch weer vertragingen. De *Westwall* wordt fanatiek verdedigd. Fel moet er gevochten worden voor elke meter terreinwinst. Tot 16 oktober duurt het eer de Amerikanen – het 19e legerkorps uit het noorden, het 7e uit het zuiden – de ring om Aken gesloten hebben. Vijf dagen later hebben ze Aken, de eerste grote stad in Duitsland, veroverd. Het gevaar voor de oosthoek van Zuid-Limburg is eindelijk geweken.

Nog drie lange dagen duurt het. Dan, op 24 oktober, krijgt de bevolking van Kerkrade eindelijk toestemming terug te keren. Pas als ze weer thuis zijn – drie weken nadat de Amerikanen de stad binnetrokken – gaan ze het eindelijk beseffen: Kerkrade is bevrijd.

De strijd om de vernietiging van nazi-Duitsland is in volle gang. De Amerikanen zijn in opmars naar het oosten. Hun plan is de *Westwall* door een frontale aanval te doorbreken en via Aken op te rukken naar Keulen en Bonn. Zuid-Limburg is zo goed als geheel bevrijd. De noordelijke frontlijn van de Amerikaanse troepen loopt door de westpuntaal van Limburg, benoorden Sittard.

Veldmaarschalk Montgomery is met zijn 21e Legergroep op pad naar het noorden. Hij wil zo snel mogelijk een overgang over de grote rivieren forceren, dan – eenmaal de Rijn over – afbuigen naar het zuid-oosten, om het Roergebied heen, om de Amerikanen, die zuidelijk van de ‘wapensmidse van het Derde Rijk’ zouden oprukken, te ontmoeten.

„’t Was eigenlijk een eigenaardige situatie. Hoe groot de verwarring onder de Duitse troepen was, blijkt wel uit het feit, dat er van een front absoluut geen sprake was. De dorpsjongens die in ’t bezit van een ‘Ausweis’ waren, gingen ’s morgens op de fiets naar het 35 km noordelijker gelegen Grave (dat reeds bevrijd was) om daar de Tommies op te zoeken. Geen Duitser die ze tegenhield!

Tegen de avond kwamen ze dan weer terug, met Engelse sigaretten en andere heerlijkheden, die wij reeds geruime tijd moesten ontberen. Dan vertelden ze wat ze daar in het reeds bevrijde gebied allemaal hadden gezien. Geen wonder dan ook dat de mensen niet anders dachten, of ieder ogenblik konden de Britse tanks met een ‘ziezo, hier zijn we dan’, het dorp binnengrijden.”

Dat schrijft J. Veerkamp uit Maastricht in zijn dagboek. Hij is ondergedoken in Overloon.

Hij heeft gelijk, er is nauwelijks een front aanwezig in het grensgebied tussen Midden- en Noord-Limburg en Noord-Brabant, in die

dagen na 17 september 1944. De strijd van de luchtlandingstroepen bij Arnhem ter verovering van de Rijnbruggen is in volle gang. De troepen van Montgomery vechten zich een weg, die van Eindhoven via Nijmegen naar Arnhem moet leiden, om de luchtlandingstroepen te hulp te komen. Die verbinding moet tot stand gebracht worden. Men heeft, in die eerste dagen, nauwelijks de gelegenheid zich te bekommeren om wat er links en rechts van die corridor gebeurt.

Een gemeente-ambtenaar uit Overloon, H. van Daal, noteert een paar dagen later:

„24 september. De eerste Duitse troepen komen Overloon binnen en beginnen stellingen te graven. Hoewel de geallieerden de corridor voortdurend in de richting van de Maas uitbreiden komen zij toch, door onvoldoende voorraden, op 7 km ten noordwesten van Overloon tot staan. Deze adem-pauze wordt door de Duitsers benut om hun nog wankelende stellingen in en rond Overloon met gepantserde eenheden te versterken. In een dag tijd staan dan ook in alle boomgaarden en langs alle bosranden zwaar gecamoufleerde gepantserde eenheden opgesteld, waaronder zeer vele der beruchte Tiger- en Panthertanks.”

De slag om Arnhem is in feite al mislukt. Nu moet de corridor versterkt en verbreed worden. Verbreed vooral in oostelijke richting, waar het Duitse bruggehoofd ten westen van de Maas een wig vormt tussen de Amerikanen in het zuidoosten en de Engelsen in het westen en noorden. Dat bruggehoofd, dat een voortdurende bedreiging vormt vooral voor de Britse posities, moet opgeruimd worden.

De frontlijn loopt van benoorden Grevenbicht tot kort voor Wessem langs de Maas, van Wessem langs het kanaal tot Nederweert, vandaar naar de omgeving van Meyel en dan verder bijna recht naar het noorden. Even vóór Mook bereikt het front de Maas weer. Dat hele gebied, bijna heel Midden- en Noord-Limburg bewesten de Maas omvattend, is nog in Duitse handen. In zwakke handen, denken de geallieerden. Hun inlichtingendiensten gaan ervan uit, dat er niet meer dan 2 à 3000 Duitsers in het bruggehoofd zijn. Er zijn er bijna tien maal zo veel.

In Venray is een priester. Ook hij houdt een dagboek bij:

„Woensdag 27 september. 7 uur 's avonds, in de stromende regen, arriveren de door de Duitsers verjaagde mensen uit Vortum, Groeningen, Vierlingsbeek en Overloon. Maashees, dat zelf 550 inwoners telt, nam meer dan 1000 vluchtelingen op, Holthees en Smakt samen meer dan 2000. Op één boerderij worden er 160 ondergebracht.”¹

¹ Het Limburgsch Dagblad, 12.12.1944.

Ze zijn juist op tijd weg. Drie dagen later begint de aanval. De Engelsen hebben niet voldoende troepen beschikbaar: ze hebben de Amerikanen te hulp geroepen. Die zullen een strook van een paar kilometer breed langs de Maas van twee kanten oprollen, vanuit het zuiden en vanuit het noordwesten. De aanval uit het zuiden mislukt volledig: ze komen het kanaal Wessem-Nederweert niet over. Alleen Roosteren, tussen Maas en Julianakanaal, wordt diezelfde 30e september bevrijd.

In het noordwesten, vanuit Oploo, rukken de Amerikaanse tanks in twee richtingen op: naar de Maas en naar Overloon. Van daar zullen ze dicht langs de Maas verder naar het zuiden trekken. Venray zullen ze rechts laten liggen.

Dat is het plan van de Amerikanen. Maar het mislukt volledig. Tengevolge van de goedgeorganiseerde en verbeterde Duitse tegenstand, en het aanhoudende slechte weer, waardoor het gebied in één grote modderpoel wordt herschapen, slagen ze er niet in Overloon te veroveren. De aanval kost vele tientallen tanks en honderden manschappen; na vijf dagen moeten ze terugtrekken.

Dan volgt er een periode van rust. Maar na een week, op 12 oktober, nemen de Engelsen de aanval over. Na drie dagen van harde strijd, waarbij om elke meter grond, om elke boom gevochten moet worden, is Overloon eindelijk van Duitsers gezuiverd.

Venray is inmiddels voor de Engelsen steeds belangrijker geworden. Als knooppunt van wegen en bevoorradingscentrum is dat nu hun eerste aanvalsdoel. Ze weten niet, dat er in Venray zelf maar weinig Duitsers zijn.

„Het was een bizarre situatie in die dagen,” zo herinnert zich mr. Winkels, die zijn oorlogsherinneringen vastlegde in *De Zwijger*, het toenmalige Venrayse illegale blad, onder de titel: ‘Het begon in september.’

MR. P. J. WINKELS: Praktisch geen Duitsers in Venray, maar des te meer vluchtelingen en evacuée's uit de dorpen rond Venray. Het aantal inwoners groeide van 30 september tot medio oktober van 17.000 tot meer dan 25.000.

17 september: de luchtlandingen bij Arnhem. De corridor. Het kon niet lang meer duren.

Maar wij in Venray zagen de oorlog die over ons kwam, van binnen uit. De ring werd echter van buiten uit rond Venray gesloten. Het hoogtepunt van de strijd, beter gezegd het dieptepunt, lag op 12 oktober, het totale bombardement. De geallieerden beschouwden Venray als belangrijk knooppunt van wegen en dus, hoewel er die dag geen Duitsers waren, volgde 's morgens na een zeer zwaar inleidend artillerieduel een frontale luchtaanval van oost naar west over Venray, uitgevoerd door geallieerde bommen-

werpers. Het Duitse hoofdkwartier was evenwel een paar dagen tevoren naar Horst verplaatst. De vernietiging van de plaats was totaal, en dat in een plaats waar de mensen opgepakt zaten in wankele kelders. Meer dan 200 doden, waaronder ook vele evacu  s uit Overloon, Vierlingsbeek en andere plaatsen.

14 oktober op zaterdag, de gehele dag aanvallen op de St. Petrus Bandenkerk door Britse Typhoons. Het gevolg was, dat 's avonds alles in brand stond rond deze prachtige middeleeuwse kerk, de Hofstraat, het klooster Jeruzalem.

Duitse filmreporters stonden dit inferno voor het oorlogsjournaal op te nemen. Alle 800 vluchtelingen in Jeruzalem moesten weer onder granaatvuur vluchten uit de brandende puinhopen.

16 oktober bliezen de Duitsers de toren op van onze reeds geschonden kerk. De verwoesting was voltooid, de ellende volledig. Gebrek aan voedsel en medicamenten en aan water. Men leefde als ratten, in de kelders opgesloten door het granaatvuur.

Inmiddels zijn de Engelsen op weg naar Venray. Maar de *Grenadier-Guards* en de *Coldstream Guards* komen met hun tanks bijna niet vooruit door het doorweekte drassige terrein, dat bovendien bezaaid is met mijnen, en waar de Duitsers elke meter terrein hardnekkig verdedigen. De Molenbeek, niet zo heel veel meer dan een flinke sloot, is een bijna onoverkomelijke hindernis. Op drie plaatsen proberen ze er met hun tanks overheen te komen. Eindelijk, in de namiddag van 16 oktober, lukt het een paar honderd meter bewesten de weg Overloon-Venray er een brug over te leggen. Tegen de avond is het gehucht Brabander bereikt.

In de loop van dinsdag 17 oktober dringen de Engelsen Venray binnen. Een dag later is de stad van Duitsers gezuiverd.

MR. P. J. WINKELS: Zo kwam dan op 18 oktober de bevrijding. Met vuile handen stonden wij op onze eigen puinhopen. Veel leed in bloed en goed, vooral in onze harten. Hoe hopeloos was de situatie niet ondanks de herwonnen vrijheid. Ik denk bijvoorbeeld maar aan de gestichten, zoals St. Anna en Servaas.

En Veerkamp noteert in zijn dagboek:

„Toen ik voor 't eerst sinds onze bevrijding dan weer buiten kwam, kon ik mijn ogen niet geloven. Venray toonde een beeld van bijna complete verwoesting. De wegen waren onbegaanbaar geworden door de tanks, door bom- en granaattrechters. Bomen lagen dwars over de weg. Uit de leeggebrande of uitgebomde huizen woeien stukken gordijn naar buiten. Som-

mige straten lagen zo onder 't puin, dat er van de straat niets of nauwelijks iets te bemerken was, en overal glas en dakpannen. Net zoals op een foto van het oude Colosseum in Rome rezen de zwartgeblakerde ruïnes van het klooster Jeruzalem hoog tegen de grijze herfsthemel op. De grote kerk van Venray, een van onze cultuurmonumenten, en bekend als 'de parel van de Peel', was eveneens onherkenbaar verminkt."

En nog is het leed van de Venrayse bevolking niet geweken. De volgende nacht, en de dag daarop, volgen Duitse artilleriebeschietingen. En nog geen week later wordt duidelijk, dat Venray onbewoonbaar is. Velen hebben nauwelijks een onderkomen, de voedselvoorziening is bijna niet te organiseren en er heersen, ook in de grote gestichten St. Servatius en St. Anna, zulke onhoudbare toestanden, dat op 25 oktober het bevel gegeven wordt tot algehele evacuatie van de stad. In Engelse legerauto's wordt de bevolking naar minder geteisterde gemeenten gebracht, voornamelijk naar Deurne, Helmond en Eindhoven.

MR. P. J. WINKELS: Ik vraag me af wat het ergste is, evacuatie of leven aan het front. Persoonlijk vond ik het eerste zwaarder. Evacué's zijn bezitlozen, rechtlozen, stuurlozen. Ze moeten de hand ophouden. Ze zijn volledig aangewezen op de hulp van anderen. Ze vergaan letterlijk en figuurlijk van de heimwee naar hun verloren land. De evacuatie van de Venrayse bevolking op last van de Engelsen werd dan ook als iets zeer vernederends ervaren. Iedereen wilde blijven, ondanks de ellende, en de meesten pleitten tevergeefs bij Major Miles. Het moest!

Achteraf gezien juist. Maar wij leden ons eigen leed. Wij hadden toen nog geen weet van de komende lange, grauwe ijzige winter, waarbij de frontlinie bleef liggen aan de Maas, enkele kilometers verderop. Zo bleef Venray maandenlang frontstad. Toen in het voorjaar van 1945 de werkelijke bevrijding kwam, telden wij ongeveer 250 oorlogsslachtoffers uit de oktoberdagen, en nog eens 220 sterfgevallen in de evacuatiemaanden daarna.

Driemaal zoveel als normaal. Van deze laatsten was het grootste deel jonggeborenen en ouden van dagen, waaruit blijkt, dat meestal de weerlozen het meest worden getroffen. Zo gezien was de evacuatie van Venray een verlengstuk van de oorlog met evenveel menselijk lijden, waarbij het heimwee naar de puinhopen van Venray vooral bij de ouderen de voornaamste doodsoorzaak was.

Dit alles gebeurde in een paar weken tijds, in een klein stadje in de Peel. Er zijn in de wereld ontelbare stadjes als Venray – vele daarvan zijn in die zes jaar van 1939 tot 1945 ernstiger nog getroffen. En daarvóór, in die duizenden jaren van de geschiedenis der mensheid. En ook

weer daarna, ook nu nog, worden stadjes als Venray stuk gebombardeerd, in brand geschoten, de mensen gedood.

Wat Venray heeft doorstaan, nog maar 25 jaar geleden, lijkt nu een nachtmerrie. Maar eens was het bittere werkelijkheid, de werkelijkheid van het meest afschuwelijke, dat de mensheid niet heeft kunnen nalaten zichzelf keer op keer weer aan te doen: oorlog.

Zondag 17 september 1944. Voorzover onze kinderen op de scholen iets over de bezettingstijd wordt bijgebracht, behoren ze bij die datum te leren: geallieerde luchtlandingen in het gebied tussen Eindhoven en Nijmegen en bij Arnhem: begin van de Slag om Arnhem; de Nederlandse regering in Londen kondigt de spoorwegstaking af.

Maar er is meer gebeurd die dag, die voor honderdduizenden, die de luchtvloot van onze bevrijders zagen overtrekken, het begin van de bevrijding leek te zijn, maar die toch voor veel meer van ons niet meer was dan zomaar een dag, tijdens de bezetting.

De stormloop van de geallieerde legers, die hen binnen een maand van Normandië tot vlak bij de Nederlandse grens bracht, is begin september tot staan gekomen. Tevergeefs hebben miljoenen Nederlanders op en rond Dolle Dinsdag, 5 september, op de onmiddellijke bevrijding gewacht. De geallieerde verbindingslijnen worden te lang. Er komt een korte pauze. Maar dan, zo verwacht iedereen, zal het met hernieuwde kracht weer voorwaarts gaan. 14 september is Maas-tricht, als eerste Nederlandse stad, bevrijd.

Maar de Duitsers zijn zich wat aan het herstellen van hun paniek. Er is geen sprake meer van een ordeloze terugtocht, die meer op een vlucht lijkt, zoals nog geen twee weken tevoren. Ze zijn nog niet verslagen. Overal werpen ze versterkingen op, graven zich in, in hun fanatisme opgezweept door de propaganda van hun leiders, vastbesloten zich tot het uiterste te verdedigen.

Scrupules tegenover de bevolking van het nu al meer dan vier jaar bezette Nederland hebben ze al lang niet meer. De jacht op Nederlandse mannen is in alle hevigheid heropend.

Wat dat betekent, heeft een landbouwerszoon van de boerderij De Triest uit Vlodrop, Emanuel Joosten, op die zeventiende september 1944 in zijn dagboek opgeschreven.

Het was niets bijzonders, het was juist kenmerkend voor een willekeurige dag tijdens de bezetting. Honderdduizenden Nederlanders hebben zulke dagen, elk op hun wijze, doorgemaakt.

E. A. JOOSTEN: Reeds 5 dagen hebben we geweigerd voor de Duitsers te werken, we zwerven rond door de bossen, we vissen, enzovoorts. 's Nachts slapen we in de open lucht om ieder gevaar voor een nachtelijke overval te ontlopen. Nu is 't Zondag geworden. In Vlodrop moeten de mensen om 8 uur aantreden voor 't graafwerk.

De Duitsers vragen de kapelaan om de H. Mis vroeger te lezen. Deze weigert. Bij 't appèl ontbreken de Van Cruchten en de Joostens. De woedende Pruis dreigt de 'Jünglinge von no 2 und 3' te laten opknopen. Bén besluit staat vast: we graven géén stellingen voor de Duitsers.

De H. Mis verzuimen we vandaag, vanwege 't gevaar van oppikken. Inderdaad worden alle mannelijke personen na de Hoogmis aangehouden en naar de stellingen gedreven.

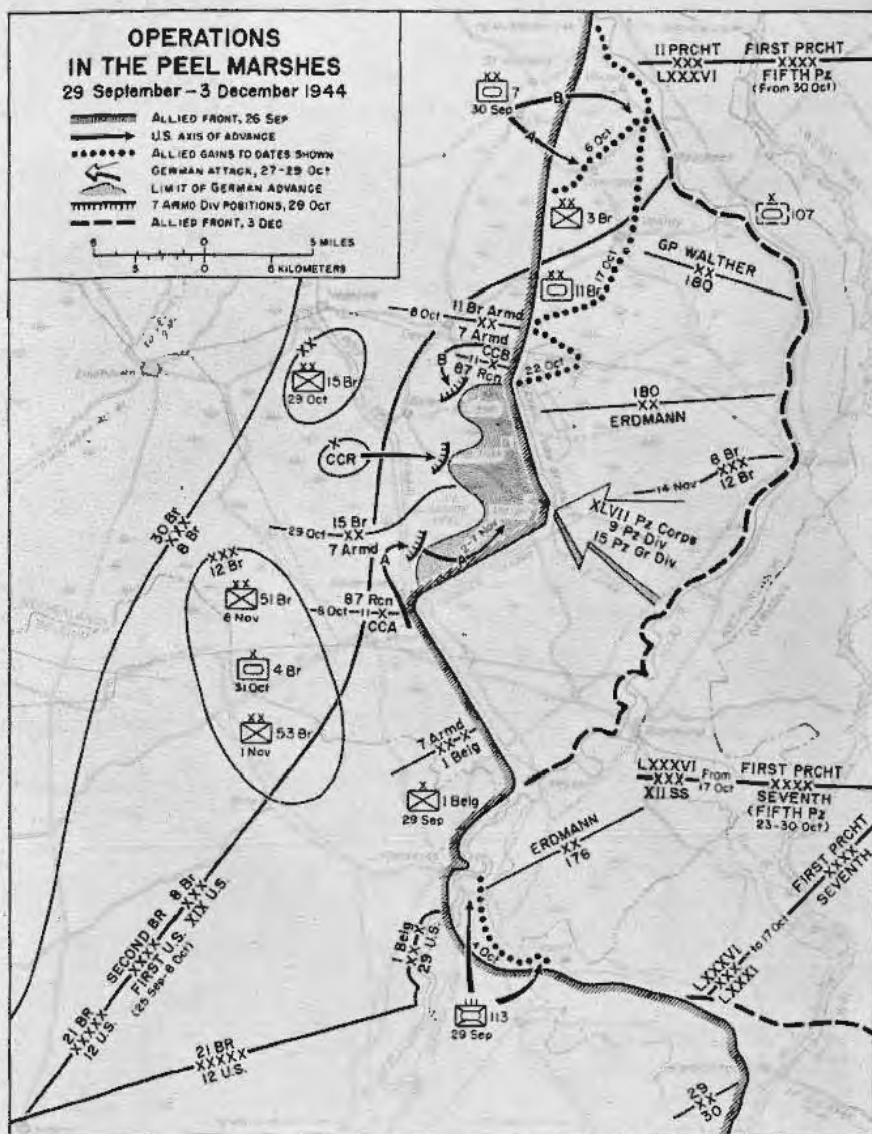
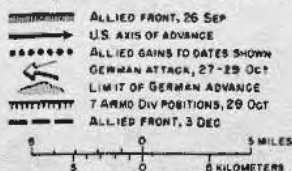
't Wordt middag en vandaag willen we wel graag eens thuis eten. Een varken is clandestien geslacht en 't belooft een lekker maaltje te worden. We komen uit de bossen; nergens is wat te zien. We zullen maar aan tafel gaan. Plotseling slaat de hond aan.... we vliegen op.... „Gauw, gauw, de Mof-fen“.... Ik zie nog hoe de borden van de tafel worden gegrist.... hollen, hollen, over de stal, de schuur in..., poort open.... over het prikkeldraad... door de boomgaard.... nu een kaal stuk veld.... halen we de bossen?... lopen, lopen.... nog enige meters.... floep in 't struikgewas. Op 't zelfde ogenblik.... paf.... paf.... paf.... Sef, die even later is gevlucht, valt bij de Roer in een kuil. Geraakt? Geen tijd nu.... in galop door 't dichte struikgewas, doorns prikken, takken zwiepen.... vooruit.... vooruit.... weer een kaal stuk.... halen we 't?... Paf.... paf.... paf.... zien ze ons? Floep weer de struiken in.... een vrouw ziet ons en staart met open mond en oren en ogen ons na.... domme vrouw, de vijand kan op haar gezicht lezen waar hij ons volgen moet. Leve de discipline van 't Nederlandse volk! Drie Russische meisjes lopen daar. We beduiden hun: „Gevaar!“ Weg de Rusjes.... weg wij, verder, verder door bos en hei, kreupelhout en over velden.... 't hart bonst, bonst harder, de adem gaat hijgend.... 't Kan niet lang meer, zouden ze 't spoor kwijt zijn? Even langzaam achter een dik dennenbos.

We spitsen de oren en turen overal rond. We horen niets meer. In de verte blaft thuis woedend de hond. Zouden ze nu huiszoeking doen?

Waar is Sef? Waar is Bernard?

We gaan een goed huis binnen. Overal waar we nu lopen staan kinderen te staren, een lange file langs onze vluchtroute, hopeloos. We sturen iemand naar hun ouders, om hen binnenshuis te halen. Meteen verdwijnen de kinderen.... zo nu en dan komt er nog een kopje nieuwsgierig uit een heg te voorschijn, prachtig in de richting van onze vlucht. Dankbaar Holland helpt jel

OPERATIONS IN THE PEEL MARSHES 29 September - 3 December 1944

D. Holmes, Jr.

Afh. 40.

Frontsituaties in Noord- en Midden-Limburg in de herfst van 1944.

Afb. 41.

Venray, één van de het zwaarst door oorlogsgeweld getroffen gemeenten in Limburg.

Afb. 42/43.

Verwoestingen in Venray, oktober 1944.

BEKENDMAKING

De Deutsche autoriteiten maken bekend, dat de opkomst voor het verrichten van graafwerk dermate gering is, dat zij zulks als **SABOTAGE** beschouwen.

In verband daarmee **EISCHEN** zij: dat Woensdagmorgen 27 Sept. 1944 stipt om 7 uur v.m. **ALLE** mannelijke personen van 16-60 jaar der gemeente Venlo op de Markt vóór het Stadhuis aanwezig moeten zijn, teneinde van daaruit te werk gesteld te worden.

Bij niet voldoen aan dezen eisch zullen 20 Venlosche burgers ten aanzien van allen op de Markt worden doodgeschoten, terwijl bovendien 2000 mannelijke personen in arrest gesteld en naar Duitschland gevoerd zullen worden.

Aan de „Schanzarbeiter" zal dagelijks, na afloop der werkzaamheden, een extra loonbedrag van f. 3.00 (Mk. 1.30 pl. f. 2.00) per werkdag worden uitgekeerd, boven het normale loon, dat de werkgevers aan de arbeiders moeten doorbetalen over de dagen, gedurende welke zij graafwerk hebben verricht.

Venlo, 26 September 1944

De huisvrouw biedt ons eten, we hebben geen honger. Enige koppen bouillon gaan wel naar binnen.... Wat doen de Duitsers? Hoe is 't op de Triest? Een kleine jongen wordt erop uit gestuurd, een tas aan de fiets zogenaaamd om appels te kopen.

Vol spanning wachten we. Wat doen de Duitsers? We zetten posten uit in de bossen, rusten even.... Daar komt 't manneke, rillend van angst terug. De Duitsers hebben hem teruggejaagd. 'n Kar kwam van de Triest. Daarop zat vader en Toos; ook 'n varken zat erop. Er naast een Duitser met 't geweer. Er achter twee mannen, Bère en Dries.... Daar zitten we. 't Is duidelijk, Vader en Toos zijn gijzelaars, de twee andere meisjes waren ook al ondergedoken....

Paf.... paf.... paf, schoten in 't bos, dezelfde schoten. Roef, weg zijn we de velden in, lopen, lopen. Hebben we te lang gewacht? Ziet de vijand ons? Een eind 't veld in gedragen we ons als wandelaars, omdat hier meer mensen lopen. Boven op de Posterholtse molen zitten nog andere stellingen-weigeraars.

In Posterholt treffen we Sjan. We vertellen hem 't gebeurde, vragen hem naar M. te gaan, opdat deze 't Hoofdkwartier kan waarschuwen. Daar moet men opletten waar Vader en Toos blijven, onze grote zorg. Even later rijdt M. ons al achterop en verneemt nauwkeurig wat is gebeurd. Hij zal voor de boodschap zorgen.

Ergens in de bossen komen we tot rust en laten de gebeurtenissen van 't laatste uur aan onze geest voorbijgaan. 't Zware punt is Vader. Ergens op de weg naar Roermond rijdt de kar met de gevangenen, thuis is moeder nu gans alleen, met Miets met Bernard misschien?

Nu rijdt Gerard ons achterop en brengt de groeten van Sef. Deze is niet geraakt en zegt dat we moeten komen om Vader vrij te krijgen, ons gaan melden. We moeten komen! Daar zitten we, weten niet precies wat er gebeurd is thuis. We praten, vragen, denken. Zwaar voelen we de verantwoordelijkheid ten opzichte van Vader. We komen tot de volgende conclusie. Men zocht ons. Vond ons niet, wist evenwel van onze vlucht. Men zal Vader proberen te pressen om ons te verraden. Dat zal niet lukken. We zijn meerderjarig, dus Vader is niet aansprakelijk. Verschijnen we niet, dan zal men hem na enige tijd vrijlaten. Verschijnen we wel, dan gaan we tegen de muur, want we zijn verraden als 'ophitsers' en 'partisanen'.

Besluit: *we duiken grondig onder*. Harie en Sef dichter bij huis, Bart en ik verder. Onze wegen scheiden.... machteloos vervolgen we onze vlucht....

Te Koningsbosch komen we aan na een wandeling van 3 uur. Hier zijn de jongeren ook al gevlucht, omdat er gewaarschuwd is voor de Sicherheitspolizei. Anderen staan buiten en luisteren naar 't geschut, dat uit het zuiden naderbij komt.... de Tommie, die we iedere dag verwachten. Telkens weer luisteren we naar 't geschut in de verte. Telkens menen we, dat 't dichterbij komt, nu al drie weken lang....

Ik heb naar huis opgebeld. Bij de komst der Duitsers is Bernhard in 't stro gekropen, Miets is in de slaapkamer gegaan. 2 Duitsers stonden met 't ge-

weer in de aanslag voor het huis, gericht op de vensters. De 'Herren' waren na onze achtervolging erg nijdig. Ze zochten héél voorzichtig heen en weer, kozen een varken uit, moesten paard en kar hebben en toen begon de tocht naar Melick. Daar werd Toos vrijgelaten, wegens haar ziekte en Vader moest blijven.

Met onrust zijn wij allen die nacht ingegaan, want allen waar ook verspreid, werden gebonden door de gedachte aan Vader, die onder 't Raadhuis in Melick, in de cel, de nacht door moest brengen. Hij zal niet slapen.... maar denken en z'n houding bepalen.... Vader in de gevangenis en wij machteloos.... akeliger gevoel heb ik nooit gehad...."

Dit was Vlodrop, een zonnige zondag in 1944. Het leek ons goed ook dit hier weer te geven. Voor de ouderen, om weer even de herinnering terug te voeren naar die jaren van verschrikking, opdat zij niet vergeten. Voor de jongeren, om hun in alle eenvoud, in de woorden van die boerenzoon uit Vlodrop, een beeld te geven van wat het betekent, in een bezet land te leven. Misschien, dat die jongeren ook hierdoor wat meer begrip kunnen opbrengen voor die ouderen, als die weer eens hun herinneringen aan de bezetting gaan ophalen. De bezetting, die méér is dan alleen maar een stukje geschiedenis.

J. R. P. CRASBORN: In Baarlo had ik reeds begin september de KP-Noord-Limburg, een groep OD-ers uit het Helden-Baarlogebied en de KP-Maas en Waal (die naar het zuiden was opgetrokken), verzameld. Hun opdracht was eerstens de droppingfields te bezetten, die wij indertijd iedere keer opkregen, maar vanwege de dichte bevolking en vanwege de nabijheid van Duitsland gingen de droppings steeds niet door.

Ten einde ~~maad~~ heb ik toen opdracht gegeven om kleinere groepen tot 8 of 10 Duitsers, die op de terugtocht waren, aan te vallen en op deze wijze aan wapens te komen.

Dat is het begin. Het begin van één van de meest wonderbaarlijke activiteiten die Nederlandse verzetsstrijders in de tweede wereldoorlog hebben ontplooid.

Ze zitten op de boerderij de Boekenderhof, vlak bij Baarlo, van boer Mertens. Met in totaal zo'n veertig man zitten ze daar, de mannen van de Knokploegen. De meesten van hen hebben al een langdurige illegale ervaring. Ze hebben onderduikers geholpen, krijgsgevangenen, piloten. Ze hebben overvallen gepleegd op distributiekantoren, bevolkingsregisters, op gevangenen om kameraden te bevrijden, ze hebben aanslagen uitgevoerd op voor de illegaliteit levensgevaarlijke figuren, politiemannen, provocateurs, ze hebben sabotage gepleegd op alle mogelijke objecten....

Nu zitten ze daar, terwijl om hen heen de bevrijdingsstrijd aan de gang is, een strijd waaraan ze gedacht hadden actief te kunnen deelnemen. Ze hebben niets te doen. Hun enige opdracht is: wapens bemachtigen.

Dan komen er, op een mooie namiddag, vier vermoeide Duitse soldaten bij de boerderij aankloppen, om eten en onderdak. Dat is, in die septemberdagen van 1944, eigenlijk niets bijzonders. De terugtocht van de *Wehrmacht* uit Frankrijk en België heeft soms meer op een

vlucht geleken, verscheidene onderdelen zijn volledig gedesorganiseerd en uit elkaar geraakt. Overal zwerven verspreide groepjes soldaten rond; velen van hen maken niet al te veel haast weer bij hun onderdeel terug te komen.

De vier krijgen te eten. Na het eten komen ze op hun gemakje bij boer Mertens een pijpje roken, op de bank voor de boerderij. Hun wapens laten ze binnen staan. Vijf minuten later zijn de KP'ers vier karabijnen, vier handgranaten en een pistool rijker. Maar wát te doen met de vier soldaten? Je kunt toch geen vier weerloze, al wat oudere mannen, die klaarblijkelijk al net zo weinig voor de *Wehrmacht* voelen als de KP'ers, à bout portant doodschieten? Dat kun je niet doen, al ben je nog zo gehard in de illegale strijd. De vier worden netjes 'krijgsgevangenen' gemaakt.

De verveling komt snel terug. En na een paar dagen besluiten ze een *Wehrmacht*-auto te overvallen, misschien levert dat nog wat wapens op. Negen man trekken er op uit, verschuilen zich in de buurt van Kessel-Hout, vlakbij de grote weg tussen Baarlo en Kessel. Na een poosje nadert een Duitse auto. Schoten knallen, de auto belandt in de greppel naast de weg. Voor ze het weten zijn de drie inzittenden gevangengenomen. De buit: boter, cacao, vlees, geld, duizenden sigaretten. Maar bovenal: een machinepistool.

Acht KP'ers trekken door de bossen terug naar Baarlo, de gevangenen tussen hen in. De negende dwaalt nog even af en maakt in zijn eentje, slechts 'gewapend' met een ongeladen pistool, nog drie gevangenen, Duitsers die aan de rand van het bos zaten uit te rusten.

Tien man hebben ze dan al, negen karabijnen, tien handgranaten, een pistool, en een machinepistool.

Ze krijgen de smaak te pakken. Twee dagen later overvallen ze een groep van elf *Fallschirmjäger*, elitesoldaten, die op de fiets van Baarlo naar Kessel onderweg waren. Zestien pantservuisten vormen hun belangrijkste buit.

Dan hebben ze al een en twintig gevangenen. Dat kan niet langer op de boerderij, zo vlak aan de weg, waar ze op elk moment, praktisch onvoorbereid, kunnen worden overvallen. Ze maken een afspraak met een andere verzetsgroep, de Baarlose OD. Die zal de gevangenen, die worden ondergebracht in een groot kippenhok midden in de bossen, op een paar kilometer van de boerderij, gaan bewaken, zodat de KP'ers hun handen vrij krijgen voor andere activiteiten. Zeventien gevangenen verhuizen naar het bos, alleen de eerste vier zijn zo 'tam' dat ze praktisch onbewaakt kunnen rondlopen – zij blijven voor corveediensten op de boerderij.

Ook voor zichzelf beginnen de KP'ers in het bos een kamp te bouwen: ze realiseren zich dat de boerderij, als ze zo hun activiteiten voortzetten, een met de dag gevaarlijker verblijfplaats wordt.

Dat hebben ze goed gezien. Vijf dagen nadat ze de *Fallschirmjäger* gevangengenomen hebben, loopt het al spaak. Hun commandant Paul Wemering heeft het van nabij meegemaakt.

P. WEMERING: 's Morgens stond ik me te scheren, toen hoorde ik kreten van: „Paul, help eens.” Ik ging er op af en toen vielen er schoten. Er was eerst een Duitse douane gekomen met een burger, die wilden appels hebben, en toen zei Cor van de Boekenderhof: „Wij hebben hier geen appels.” Toen zijn ze naar binnen gegaan, de keuken in en daar verrasten ze Jos. Jos zat met z'n blaren op zijn voeten in een sodabad en die moest noodgedwongen zijn pistool trekken en die twee gevangen nemen.

Intussen kwamen er via de achteringang van de boerderij twee andere Duitsers binnen, twee SA-ers, die zeiden: „Hier is iets los, hier zijn partizanen.”

„Nee”, zei May, dat was de koerierster, „hier is niemand, er zijn alleen in Frankrijk partizanen.”

Maar hij zag een pistool liggen en een hakenkruisband en toen richtte hij zijn pistool op May en nam hij haar als schild mee naar buiten. Intussen waren er wat van onze groep wakker geworden en toen ontstond er een vuurgevecht, waarbij, als ik me goed herinner, minstens drie Duitsers doodgeschoten werden.

Een werd er zwaar gewond en die konden wij niet meer te pakken krijgen, die vluchtte. In de verwarring, die daardoor ontstond, heb ik zo snel mogelijk de oude mevrouw en de oude meneer Mertens van de boerderij weggebracht. Intussen hebben de anderen de gegevens, die nog daar lagen, en de wapens verzameld, want ze wisten dat er een eind aan kwam nu, dat kon niet anders.

En toen zijn we dus de bossen ingetrokken met ons hele hebben en houden. Wij hebben contact gezocht met Baarlo en daar heeft men weer contact opgenomen, ik denk wel met Jacques Crasborn en wij hebben de opdracht gekregen: „Jullie moeten maar in de bossen zien een schuilhut of een onderkomen te maken.”

Toen hebben wij wat kippenhokken geleend, die kregen wij vrijwillig van de boeren, wij hebben wat groen uitgekap en daar is ons kamp uit ontstaan.

Pas in de middag om vier, vijf uur kwamen er 300 SS-ers en die hebben de hele boerderij leeggerooft en met springladingen in de lucht laten vliegen. En intussen hadden wij de koeriersters overal heen gestuurd om iedereen te waarschuwen, die hier en daar verspreid zaten, vooral die andere groep, dat ze niet midden in de nacht naar de boerderij zouden lopen en in de armen van de Duitsers zouden vallen. Dat was allemaal nog gebeurd. En daarna zijn wij dat kamp gaan uitbouwen in de bossen.

De barakkenkampen – één voor de gevangenen en hun bewakers, één voor de KP'ers die niet op wacht staan – worden verder voltooid. De nieuwe situatie schept nieuwe problemen: problemen van ravitaillering allereerst. Die worden voorlopig nog, dankzij de grote medewerking van boeren uit de omtrek, vrij gemakkelijk opgelost. Maar ook problemen van veiligheid, van lijfsbehoud. De Duitsers gaan naar hen op zoek. Ook Nitsch en zijn SS'ers zijn op hen geattendeerd. De KP'ers bouwen loopgraven, stellen hun mitrailleurs – ze hebben er inmiddels twee – op strategische punten op, houden regelmatig alarmoefeningen. Tussen alle bedrijven door nemen ze nog weer nieuwe Duitsers gevangen. En dan is plotseling het gevaar heel dichtbij.

P. WEMERING: Wij hadden nogal veel contact met de mensen uit de omtrek, en daar gingen geruchten dat er twee Duitsers waren, die waren oorlogsmoe en ze wilden onderduiken. Het liefst zouden ze terechtkomen bij de groepering partizanen, die in het bos zaten. Dat bericht werd ons doorgegeven.

Wij vertrouwden het in eerste instantie natuurlijk niet, maar later zeiden we tegen elkaar: „Ach wat kan ons gebeuren, laat ze maar komen. Geef het adres maar op, waar we ze zullen ontmoeten en dan verhoren we ze wel. Als ze inderdaad oorlogsmoe zijn, dan kunnen we ze bij de andere krijgsgevangenen plaatsen.”

Intussen hadden wij in die periode al een 25 gevangenen gemaakt, met aanvallen op wagens en overvallen op de weg, en die zaten bij ons op het kamp onder bewaking. Wij hebben dus die twee SS'ers (wij wisten nog niet, dat het SS'ers waren) laten komen en toen hebben wij heel veel nut gehad van een Tsjech, die wij ook bij onze groepering ingelijfd hadden. Die heeft die lui geweldig verhoord. Hij heeft er nog een encyclopedie bijgehaald van Linz, want zij kwamen zogenaamd uit Linz in Oostenrijk. Maar wat zij van Linz vertelden, dat klopte helemaal niet met wat onze Tsjech van Linz uit zijn encyclopedie haalde.

Toen zijn we wat wantrouwend geworden en wij hebben ze wat meer geobserveerd. De andere Duitsers, die hadden niet veel contact met hen, dat merkten wij wel, en op een ochtend stonden ze zich te wassen, wij snapten niet, dat wij daar niet eerder op gekomen waren, toen hadden ze het SS-teken, een bloedgroepteken onder hun arm.

We hebben ze toen aan een heel scherp verhoor onderworpen en toen bleek, dat het toch echt geen lieve jongens geweest waren. Ze hadden nogal wat razzia's gehouden en ze waren speciaal getraind om zogenaamd oorlogsmoe onze groep op te sporen, dan een poging tot ontvluchten te ondernemen en dan bekend te maken waar wij lagen en hoe de situatie was.

En nou weet ik wel, in deze tijd, 1968, klinkt het wat vreemd en misschien zullen veel mensen veroordelen wat er destijds gebeurde. Wij hebben zelf hier ook wel wat gewetenswroeging van gehad, volkomen begrijpelijk, vooral bij de minder hardere van ons. Maar toch, op een gegeven mo-

ment heb ik het besluit genomen om deze mensen, in verband met het gevaar wat niet alleen wij liepen maar ook de hele omgeving, te liquideren. Dat is ook gebeurd, op een middag in het bos. Nu in 1968 klinkt het rauw en hard, maar in die tijd was het bittere noodzaak dat wij het deden.

Het gevaar is voor het ogenblik afgewend, maar de gedachte aan wat had kunnen gebeuren, draagt niet tot de algemene rust bij. Er worden plannen beraamd om, nog dieper de bossen in, een onderaards hol in te richten, groot genoeg voor veertig man. Juist als die plannen rond zijn en met de uitvoering wordt begonnen, ontsnapt er een gevangene.

P. WEMERING: Op een goeie of beter gezegd op een kwaai ochtend ontsnapte er een van die Duitsers. We hadden dus allemaal drie Duitsers bij ons en een moest even een boodschap doen. Een moment van onoplettendheid door een van de bewakers en hij ging er tussen uit.

De zaak zat natuurlijk potvast op dat moment. Er was wel wat paniek, eerlijk gezegd, want wij konden verwachten, dat binnen twee uur de Duitsers met man en macht rond dit kamp zouden zijn en proberen iedereen gevangen te nemen.

We namen dus meteen het besluit om met de hele groep op klaarlichte dag dwars door alles heen over de grote weg te vluchten en te proberen bij het afwateringskanaal bij Neer, waar de Engelsen tamelijk dichtbij lagen, te komen. Dat hebben wij geprobeerd en het is ook goed gelukt. Een heel verhaal op zich, hoe wij op klaarlichte dag met 30 man gepakt en gezakt, terwijl de motorordonnansen langs raasden (er was druk verkeer van Duitsers op die wegen) met sprongen met drie, vier man tegelijk die weg overgingen met steeds een paar Duitsers erbij. Halverwege was je en dan moest je weer vlug neervallen, want dan kwam er weer een motor aanzoemen met grote snelheid.

Het is wonderwel gelukt, maar toen is de ellende eigenlijk pas gekomen. Het werd slecht weer, regen en mist, en wij hebben toen, meen ik, een tien dagen gewoon in de buitenlucht met niets anders dan wat stro, met de gevangenen daar gelegen. Dat was eigenlijk onhoudbaar. Wij hadden geen eten, knolrapen hebben we gegeten, wij hebben slootwater gedronken.

Toen heb ik de stoute schoenen maar aangetrokken en toen hebben wij een schaapskooi, die ergens midden in het weiland stond, als onderkomen gebruikt. Wij hebben daar nog een dag of vier, vijf doorgebracht. Het was heel brutaal, maar het is goed afgelopen. De Duitsers wandelden soms op 30, 40 meter afstand voorbij. Wij zaten dan natuurlijk wel gespannen te wachten, of ze niet naar de schaapskooi kwamen, maar juist omdat die daar zo verlaten en armoedig stond, is er nooit iemand op de gedachte gekomen, daar gaan wij eens kijken.

Dan komt, na een paar dagen, het bericht dat het hol klaar is. Het kan bijna niet in zo'n korte tijd, maar toch aanvaarden ze de terugtocht.

Midden in de nacht arriveren ze, drijfnat en uitgeput van vermoeidheid. Het hol blijkt nog niet half klaar te zijn. Ze moeten weer terug, in het pikdonker en stromende regen, met de morrende gevangenen tussen zich in, zeven, acht kilometer door de bossen, over de verkeersweg, over het afwateringskanaal heen, terug naar de schaapskooi.

Dat is net wat te veel geweest. De problemen dreigen hun boven het hoofd te groeien. De gevangenen, eerst met enthousiasme gegrepen, in de gedachte dat het hoogstens een paar weken zou duren voor de hele streek zou zijn bevrijd, worden hun tot een bijna ondraaglijke last. Met de gevangenen verkeren ze voortdurend in levensgevaar, zonder de gevangenen zouden ze zich in redelijke veiligheid kunnen schuilhouden. Daar komt nog bij, dat de gevangenen onrustig worden. Enkelens beramen een ontvluchtingspoging, die nog maar juist op tijd verijdeld kan worden.

J. R. P. CRASBORN: Inderdaad moet ik zeggen, dat onze mensen op een gegeven moment hopeloos waren en eigenlijk niet meer inzagen, waarom wij dit grote gevaar zouden moeten lopen. Er waren 34 krijgsgevangenen, die wij als maar moesten meeslepen. Ook door het feit, dat de bevrijding zo lang op zich liet wachten, ontstond die angstpsychose en zo had men onderling afgesproken, dat wij deze mensen fusilleren of op een andere wijze vernietigen zouden. Wij zouden dan onderduiken in diverse plaatsen waar iedereen, omdat-ie uit de streek kwam, reuze goede contacten had.

Dit is inderdaad voor mij een heel erg moeilijk moment geweest. Om eerstens de juistheid van dit voornemen te checken en op de tweede plaats de psychologie van dit geheel te overzien. Ik ben toen reuze lang met deze mensen in de buitenlucht, tussen al die krijgsgevangenen in, aan het praten gegaan, voor mijn gevoel bewijzen aanvoerende voor het feit, dat je toch een verder leven niet zou kunnen ingaan als je zoveel volkomen weerloze mensen vernietigd zou hebben. En eindelijk, na uren en urenlang praten, heeft men dat daar dus met heel veel pijn en met heel veel moeite ingezien.

Tegelijkertijd komt er wat verbetering in de toestand. Een boer, vlakbij het kanaal, stelt een paar kippenhokken ter beschikking. Daarin brengen ze nog een dag of vijf door. En dan, eindelijk, komt het bericht dat het hol klaar is. In twee groepen maken ze voor de vierde keer de gevaarlijke tocht door de bossen. Ze voelen zich of ze weer naar huis gaan.

En dan nadert ook snel het einde. Nog geen twee weken zijn ze in het onderaardse kamp, of twee kr'ers en een 'tamme' Duitser, die op pad zijn om drinkwater te halen, worden door een Duitse patrouille aangehouden. De 'tamme' wordt voor deserteur aangezien en probeert zijn huid te redden door alles te vertellen van zijn gevangenschap. De

Afb. 45.

De door de ss verwoeste boerderij van de familie Mertens te Baarlo.

Afb. 46.

Toegang tot het onderaardse krijgsgevangenenkamp.

Afb. 47.

De vernielde kerk in Leveroy.

kp'ers weten de Duitsers te overbluffen – het verhaal van hun gevangene wordt niet geloofd en ze worden vrijgelaten. Ze duiken onmiddellijk onder. Een koerierster, die ook gevangen was, waarschuwt het kamp.

Dat moet het einde zijn. Ruim twee maanden sjouwen ze nu rond met hun gevangenen. Nu is het afgelopen. De 'tamme' is vandaag nog niet geloofd. Maar morgen?

Maar in de middag van diezelfde dag hebben de Engelsen – eindelijk – Helden bereikt. Een paar tanks komen ook een paar kilometer oostelijk van Helden. Het kanongebulder is in het bos duidelijk te horen. De Duitsers trekken terug. Het bosgebied komt onder zwaar granaatvuur te liggen, zowel van de Duitsers als van de Engelsen. Het kamp ligt in niemandsland.

J. R. P. CRASBORN: Wij zijn die avond vrij laat met ons tweeën op stap gegaan en vlak in de buurt van Helden zijn wij op een Engelse patrouille gestoten. Ik moet zeggen, dat wij geweldig geluk hebben gehad, dat wij op dat moment door hen niet doodgeschoten werden. De ontmoeting was heel plotseling. Waar ze ons voor aanzagen, dat weet ik niet, maar wij zagen er wonderlijk uit, want wij hadden natuurlijk alle mogelijke dingen om ons heen hangen. Wij moesten zo hoog mogelijk met de handen in de lucht, er was zelfs een tank bij en ik weet wel dat wij eigenlijk gedurende al die laatste maanden nooit zoveel angst hebben gehad als toen de Engelsen, onze bevrijders, ons dat stukje naar Helden brachten.

De volgende ochtend, 19 november 1944, bij het kriecken van de dag, ziet een groepje stomverbaasde Engelsen, hoe een kp'er midden in de bossen een luik optilt, waarna één voor één 23 Duitse krijgsgevangenen met de handen omhoog tevoorschijn komen.

Wie door het Limburgse landschap rijdt, zijn oog zal steeds, bij het aftasten van de horizon, getroffen worden door het silhouet van één en vaak meer kerken. Parochiekerken, kloosterkerken, groot en klein, mooi of onopvallend. De kerken met hun torens, soms rank, soms stomp, ze vormen de accenten van het gewest, meer kenmerkend voor het gelaat van de provincie dan het vlakke Maasland van het noorden, de bossen van het midden en de heuvels en de mijnen van het zuiden.

Ze zijn de centra van het Limburgse leven, en begeleiden het ritme daarvan, van geboorte naar volwassenheid, van het huwelijk naar de dood. De vreugde en de droefheid, de inkeer en de bevrijding, zij vinden hun uitdrukking en vaak hun diepste beleving in de kerk.

De oorlog heeft de kerken in Limburg geteisterd als in geen andere provincie. De klokken waren voor het overgrote deel al in 1942 en 1943 uit de torens gehaald en door de Duitsers weggevoerd, maar de gebouwen en de inventarissen waren in september 1944 nog intact. Toen naderde de bevrijdingsstrijd. Zuid-Limburg en de streek ten zuiden van Weert werden snel en zonder noemenswaardige gevechten in september door de geallieerde troepen veroverd.

Maar daarna kwam de snelle opmars tot stilstand. Na hevige gevechten in de Peel bij Overloon en Venray liep het front in het westen langs het kanaal Wessem-Nederweert en vandaar langs Meyel naar Deurne en St. Anthonis. In het zuiden – oostelijk van de Maas – kwam de geallieerde opmars niet verder dan Sittard. Na harde en verbitterde strijd werd in de periode na half november het hele gebied ten westen van de Maas van Duitsers bevrijd. De rest van de provincie volgde pas in de maanden februari en maart van 1945.

Maar die strijd betekende: vernielingen. Bombardementen, artilleriebeschietingen. En kerken zijn in de oorlog niet alleen boodschappers van de vrede. Zij zijn – met hun torens – ook vaak instrumenten in

dienst van de oorlogvoering, als waarnemingsposten voor de artillerie. Bijna geen toren in het strijdgebied of hij werd – door Duitsers of geallieerden – voor dat doel gebruikt.

Waar de Duitsers de toren gebruikten, probeerde de geallieerden hem met hun granaatvuur te vernielen, benutten de geallieerden hem, dan werd hij door de Duitsers beschoten. En waar de Duitsers voor hun terugtocht de tijd hadden – en dat was in Midden- en Noord-Limburg vaak het geval – probeerden ze de torens met dynamiet op te blazen.

En niet de torens alleen. Ze strekten dikwijls hun vernielzucht ook uit tot de kerkgebouwen en stonden soms met wellust de puinhopen te bekijken. In veel parochies verzekerden ze de ijlings toegesnelde pastoor, dat het hun alleen om de toren te doen was – met de kerk zou niets gebeuren. Zo schreef iemand in Leveroy, na de aftocht van de Duitsers, op één van de brokstukken van de totaal verwoeste kerk de uitlating van de commandant van het *'Sprenghkommando'* tegen de pastoor: *'Aber der Kirche passiert nichts.'*

In de oorlog telde Limburg – het bisdom Roermond – 270 parochiekerken. Daarvan werden er 23 totaal verwoest, 76 zwaar- en 12 licht beschadigd.

Hoe ingrijpend het verloop van de bevrijdingsstrijd geweest is, blijkt uit de spreiding van het aantal beschadigde kerken over de provincie. Van de 159 onbeschadigd gebleven kerken lagen er 138 in de Zuid-Limburgse dekenaten. In het dekenaat Weert bleven 11 van de 20 parochiekerken onbeschadigd. Maar van de precies 100 kerken in de dekenaten Echt, Roermond, Helden, Venlo, Horst, Venray en Gennep kwamen er maar 10 geheel of zo goed als onbeschadigd de oorlog door.

Meer dan 60 Limburgse kerken werden door bommen of granaten beschadigd, 48 werden er door de Duitsers opgeblazen.

Eén van die kerken stond in Meyel, rustig dorpje met zo'n 3000 inwoners aan de rand van de zuidelijke Peel. Het was geen oude kerk met grote kunsthistorische waarde, zoals er elders aan de oorlog ten offer zijn gevallen. Hij was nog maar net veertig jaar oud. In plaats van de oude waterstaatskerk, die de parochie sinds mensenheugenis had gediend, was er in de jaren 1901-1904 een neo-gotisch kerkgebouw neergezet, ontworpen door mgr. H. Wouters, destijds directeur van het bisschoppelijk college in Weert en broer van de toenmalige pastoor van Meyel. Het werd de mooiste en grootste kerk van het zuidelijke Peelgebied. Het was niet alleen de kerk in Meyel, maar ook en vooral de kerk van Meyel, van alle parochianen, waarvan er velen tijdens de

bouw hadden meegeholpen en bij de voltooiing van het inwendige eveneens de handen uit de mouwen hadden gestoken. Het interieur was in 1944 juist gereedgekomen. Prachtige schilderijen, een marmeren communiebank, een hardstenen preekstoel, en wat er verder allemaal in een kerk pleegt te zijn. Het was de trots van de Meyelse parochianen.

Tòt 25 september 1944. Zuid-Limburg was al grotendeels bevrijd, evenals een deel van oostelijk Noord-Brabant. Er werd hevig gevochten in de wig, die de geallieerden daar in het Duitse front gedreven hadden en die zou moeten reiken tot Arnhem, waar een week tevoren luchtlandingstroepen en parachutisten geland waren om in één slag de overgang over de grote rivieren te forceren. In het zuiden moest die corridor zoveel mogelijk worden verbreed, om een bedreiging van de flanken tegen te gaan. Zo naderden de bevrijders ook Meyel.

Maar in de nacht van zondag 24 op maandag 25 september kwam een Duitse vrachtwagen Meyel binnenrijden, geladen met kisten dynamiet. In het duister van het kriecken van de dag togen de begeleidende soldaten aan het werk. De wagen werd geleegd, ze gingen de toren binnen, en de kerk. De enkele voorbijganger vermoedde niets van waar zij mee bezig waren. In de hele streek was nog geen enkele toren, geen enkele kerk, op deze wijze vernield.

DRS. H. L. J. W. J. JOCHEMS: 's Maandagsmorgens was het rustig in het dorp Meyel. Geen mensen op straat, maar op de tijd dat eigenlijk in de kerk de dienst moest beginnen, bleek daar ook niemand aanwezig te zijn. Toen ik de kerk binnen ging, kwam plotseling achter een pilaar een Duitser te voorschijn die tegen me zei: „Ich mache nicht mehr mit, wo kann ich mich verstecken?“ Ik wees hem een plaats, misschien een veilige plaats, in een biechtstoel om daar te wachten tot de allerlaatste Duitser (er stond nog voor de kerk een kleine gevechtswagen) vertrokken was.

Ik verliet de kerk en werd op het Kerkplein aangesproken door een Duitse officier, die tegen me zei: „Der Turm wird gesprengt, sagen Sie es den Leuten.“

Ik vroeg: „Wanneer.“ „Sofort, alles fix und fertig.“

Ik maakte de opmerking: „Maar het is toch onmogelijk om in zo'n korte tijd de mensen te waarschuwen.“

„Sie werden wohl einen Weg finden das den Leuten zu sagen,“ was het antwoord.

Ik liep bij mensen tegenover de kerk binnen en deelde mee, wat ik van die Duitser gehoord had en verzocht iemand het dorp in te gaan en in één richting aan de mensen dat mede te delen, terwijl ik zelf de andere richting ging en overal de huizen binnenstapte met de verschrikkelijke boodschap die ik had gehoord, er zelf maar half in gelovend. Maar de mensen, die ik het vertelde, geloofden het helemaal niet, want ze hadden daags van te voren de

verslagen Duitsers door het dorp zien komen en zagen het zinloze van het opblazen van de toren zo duidelijk in, dat ze het zelfs van een Duitser niet wilden veronderstellen.

Ik kwam zelf thuis en intussen was de kapelaan, die 's nachts bezoek had gekregen van de Duitsers, bij mijn ouders gekomen. Hij wilde daar liever blijven dan naar zijn huis te gaan. Ik bracht die zelfde boodschap weer over, vond geen geloof, maar wij gingen toch veiligheidshalve de tuin in na eerst deuren en ramen te hebben opengezet.

De Duitsers hadden gezegd: „In 10 Minuten,” maar na tien minuten gebeurde er niets. Na 20 minuten gebeurde er niets en er werd gezegd: „Zie je wel, het is maar een loos alarm geweest.” En wij gingen weer rustig het huis binnen, maar wij zaten nauwelijks aan het ontbijt, of een geweldige klap deed de deur er uit vliegen, de ruiten werden versplinterd. Wij liepen naar buiten en waar eens de kerk gestaan had, hing nu een dikke stofwolk.

Wij wachtten een minuut of tien tot het stof was weggetrokken en gingen toen naar de kerk. De toren was vernield, opengescheurd en er stonden nog weliswaar grote, maar toch niet anders dan brokstukken en de kerk was voor $\frac{2}{3}$ ook een puinhoop geworden. Het hoofdaltaar stond er nog; maar eindelijk kreeg het eerst de aandacht die biechtstoel, waar ik die Duitser een schuilplaats had gewezen. Maar er was niets te vinden en achteraf vernam ik van mensen, dat hij in de richting van de Engelsen gegaan was, om burgerkleding gevraagd had en toen verder getrokken was en door de Engelsen krijgsgevangen was gemaakt.

Het hoofdaltaar was nog intact, de kluis in de sacristie ook en daarin werd het allerheiligste overgebracht. Dat werd later een nog veiliger plaats omdat, toen de Duitsers na enkele dagen met beschietingen begonnen, die hele kluis onder puin bedolven werd.

De Duitsers hadden weliswaar het dorp verlaten, maar ze bleven zitten achter de kanalen Noordervaart en Helenavaart. Ze hadden blijkbaar ook nog een stuk geschut, dat ze op verschillende plaatsen opstelden en dat nu en dan enkele granaten op Meyel deed neerkomen.

En ze kwamen nog terug in het dorp. Ze kwamen ook terug in de kerk. Ze klauterden over de puinhopen, drongen door in het inwendige en haalden er uit wat van hun gading was. Ze zochten naarstig naar de kluis met de kostbaarheden, maar konden hem – gelukkig – niet vinden. Hij lag verborgen onder het puin, dat ze met hun eigen beschieting hadden veroorzaakt. Zò bleef in Meyel het Allerheiligste gespaard. Na de definitieve bevrijding – een maand later – kwam de kluis met zijn kostbare inhoud onbeschadigd weer tevoorschijn.

Dit was een stukje geschiedenis van één kerk, en van een klein wonder. Zo ging het in Meyel, en in tientallen andere plaatsen is het net weer een klein beetje anders gebeurd, met de kerk, en met de in-

ventaris. Er zijn meer van die kleine wonderbaarlijke reddenen geweest. Zo waren er de gewijde vaten van de kerk van Arcen. Die kerk lag drie maanden lang – van eind november tot begin maart – onder het bereik van de Engelse artillerie en werd zwaar beschadigd. De gewijde vaten lagen – verpakt in drie kisten – opgeslagen in het klooster St. Paul, een paar kilometer van het dorp. Daar werden ze door de Duitsers ontdekt en – natuurlijk – gestolen. Ze verdwenen ermee over de grens. Maar een jonge inwoner van Arcen wist de Duitsers dronken te voeren, slaagde er in de kisten met de kostbaarheden te bemachtigen en begroef ze, nog op Duits gebied, in de bossen. Na de bevrijding kreeg Arcen zijn gewijde vaten ongeschonden terug.

Dit alles – en nog zo heel veel meer – gebeurde omstreeks 25 jaar geleden. Weer torenen de kerken boven het Limburgse landschap, hersteld, gerestaureerd of helemaal vernieuwd. Op het oog ongeschonden. Weer beieren de klokken hun lied van vreugde of verdriet. We zouden kunnen denken, bijna met de woorden van de officier van het *Sprengkommando* in Leveroy: '*Der Kirche ist nichts passiert*'. Maar het is goed om bij tijd en wijle ons te realiseren dat het eens anders was.

In de eerste dagen van september 1944 leek de bevrijding voor de deur te staan. De geallieerde legers waren, na wekenlange gevechten op een klein gebied rond de invasiestranden van Normandië, in de eerste helft van augustus met onstuitbare kracht uitgezwermd over Frankrijk. 26 augustus was Parijs bevrijd, 3 september Brussel, een dag later Antwerpen. Voort ging de opmars, achter de in paniek terugtrekkende Duitsers aan, richting Nederlandse grens. Het zou, zo dacht men, maar een kwestie van enkele dagen zijn, of òòk Nederland....

Maar de geallieerde opmars was tè snel gegaan. De verbindingslijnen waren te lang geworden, te kwetsbaar. De bevoorrading ging gebreken vertonen. Tientallen kilometers vooruit opererende eenheden dreigden van de hoofdmacht geïsoleerd te raken. Er moest een adempauze komen.

De Duitsers kregen gelegenheid zich te herstellen, hun verdediging te reorganiseren. En toen enkele weken later, nadat de geallieerden diep in oostelijk Noord-Brabant waren doorgedrongen, de slag om Arnhem verloren werd en de doortocht over de grote rivieren niet geforceerd kon worden, werd het duidelijk dat het grootste deel van Nederland niet voor de winter zou worden bevrijd.

'Het grootste deel van Nederland'. Dat betekende: heel Nederland boven de grote rivieren. Het betekende òòk: grote delen van Limburg. De maanden die volgden zouden voor de nog niet bevrijde Nederlanders de zwaarste, de moeilijkste worden uit de hele bezettingstijd, met vòòrtdurende oorlogshandelingen, bombardementen, beschietingen, honger en kou, en een ten top gedreven Duitse terreur.

In dat nog niet bevrijde gedeelte lag Venlo. Bijna zes maanden lag de stad, met zijn 28.000 inwoners beoosten de Maas, 15.000 in het

Blerickse deel, in de frontlijn. Van een normaal leven was geen sprake meer. Slechts Goebbels' '*totaler Krieg*' heerste.¹

Die *totale Krieg* eist al in de tweede week van september de inlijving van grote delen van Oost-Limburg bij het Derde Rijk. Het gebied tussen Vlodrop en Venlo wordt '*politisch und verwaltungsmässig bei der Gau Düsseldorf eingegliedert*', de streek benoorden Venlo bij de *Gau* Essen. Het betekent de onbeteugelde heerschappij van Hitler's bruinhemden, van de *Partei*, de SA, de *Hitlerjugend*. De *Partei* organiseert de spontane verdediging van de *Heimat* – de eerste verdedigingslinie ligt aan de Maas.

Die verdediging betekent in de eerste plaats: plundering en roof. Roof niet alleen van wat er in het nieuw *eingegliederte* gebied nog aanwezig is aan textiel, schoeisel, tabak en andere voorraden. Maar ook roof van werkkraft, van mensen. Het begint, zoals gebruikelijk, met oproepingen. Papieren oproepingen, die in de stad worden aangeplakt. Als die onvoldoende resultaat opleveren, volgen de dreigementen:

BEKENDMAKING. De Duitse autoriteiten maken bekend, dat de opkomst voor het verrichten van graafwerk dermate gering is, dat zij zulks als SABOTAGE beschouwen. In verband daarmee EISEN zij, dat woensdagmorgen 27 september 1944 stipt om 7 uur ALLE mannelijke personen van 16-60 jaar der gemeente Venlo op de Markt vòòr het Stadhuis aanwezig moeten zijn, teneinde van daaruit te werk gesteld te worden. Bij niet voldoen aan deze eis zullen 20 Venlose burgers ten aanzien van allen op de Markt worden doodgeschoten, terwijl bovendien 2000 mannelijke personen in arrest gesteld en naar Duitsland gevoerd zullen worden."

Maar als ook dit soort oproepingen onvoldoende slaven oplevert, beginnen de razzia's. Grote aantallen Duitse soldaten trekken op 12 oktober door Venlo, houden iedereen aan, trappen de deuren in en dringen de huizen binnen. Doorzoeken kamers, kasten, zolders, jagen de mannen die ze aantreffen de straat op, drijven ze bijeen, verscheuren de *Ausweise* – echt of vals – die velen kunnen tonen. En dan trekt in de namiddag een lange stoet Venlose mannen onder zwaar bewapend geleide de stad uit.

Dit is nog maar het begin. Het front ligt in het westen. In de Peel, bij Overloon en Venray, woedt één van de hevigste veldslagen van de hele oorlog. Eén van de belangrijkste Duitse aan- en afvoerwegen

¹ Josef Goebbels, *Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda* in Hitlerduitsland, kondigde aan het Duitse volk de '*totale Krieg*' aan in een redevoering in het Berlijnse *Sportpalast* op 18.2.1943.

loopt via de bruggen bij Venlo. De geallieerden weten dat. En ze proberen die bruggen te vernielen.

Op 13 oktober – de dag na de eerste grote razzia – naderen Engelse bommenwerpers Venlo. Als ze hun bommenlast hebben laten vallen zijn de bruggen nog intact, maar een deel van de stad ligt in puin. Het Rembrandt-theater, het Arsenaalgebouw, de woonwijken er omheen. Meer dan 40 Venlonaren zijn gedood, vele tientallen gewond.

Zo gaat het door: 18 oktober, 28, 29 – ook Blerick wordt dan zwaar getroffen. Bijna dagelijks verschijnen de vliegtuigen. 5 november is de stad één grote vuurzee. De Nicolaas- en de Martinuskerk gaan in vlammen op, er vallen steeds meer slachtoffers. Van zijn herinneringen aan die tijd vertelt Sjeng Scheepers.

J. SCHEEPERS: Toen hebben wij de verschrikkelijke tijd meegemaakt, dat van de Blerickse kant de Engelsen ons doorlopend op de meest onverwachte ogenblikken op granaatvuur tracteerden, terwijl de Duitsers dat van de andere kant met granaatvuur beantwoordden.

Voor we bevrijd waren hebben de Venlonaren ontzettend veel bombardementen moeten meemaken. Er zijn een stuk of twintig bombardementen op Venlo geweest, die ook op de meest onverwachte dagen werden uitgevoerd natuurlijk. Er waren ook wel twee en een keer zelfs drie bombardementen op één dag. Maar de brug, waar het toch hoofdzakelijk op gericht was, werd bijna nooit geraakt. Alleen op het laatst hebben ze hem geraakt, maar met die bombardementen gingen steeds nieuwe stadsgedeeltes van Venlo verloren. Er hebben in Venlo zo'n 800 mensen de dood gevonden door de bombardementen en als wij er nou rekening mee houden, dat er nog maar een klein gedeelte van de mensen hier in Venlo woonde, dan is dat toch een verschrikkelijk aantal geweest.

De hulpdiensten werken op volle toeren. Rode Kruis, luchtbescherming en brandweer komen handen te kort. Dagen achtereenvolgend staan ze op de puinhopen, om de slachtoffers te bergen, gewonden vanonder het puin te bevrijden, de steeds weer aanwakkerende branden te bestrijden.

Wie zou denken dat de Duitsers bij al dit werk de helpende hand boden, vergist zich. Ze sluipen nog altijd door de stad, maar niet om de bevolking in zijn benarde omstandigheden bij te staan. Ze dringen halfvernieelde en verlaten huizen binnen om te roven en te plunderen, weg te slepen, wat ze kunnen.

En ook de jacht op mannen gaat door. Zelfs bij de begrafenis van de bombardementsslachtoffers wordt een razzia gehouden en nabestaanden naar Duitsland gevoerd. Geen man tussen 16 en 60 jaar kan zich veilig voelen.

BEKENDMAKING

De Deutsche Militaire Autoriteiten maken het navolgende bekend:

Aangezien het aantal dergenen, die aan de oproep tot het verrichten van „Schanzarbeit“ gehoor hebben gegeven, veel te gering is, wordt als volgt bepaald.

Op **Donderdag 15 Febr.** a.s. 's morgens om acht uur moeten bij de H. Hartkerk minstens eenige honderden mannen met graafgereedschap aanwezig zijn.

Bij onvoldoende opkomst zullen de strengste maatregelen worden genomen.

Alsdan zal men er rekening mee moeten houden, dat zoowel mannen als vrouwen tot dat werk **gedwongen** zullen worden en niet meer in de gelegenheid gesteld zullen worden elken dag naar huis terug te keeren.

Bij gebleken onwilligheid zal de **doodstraf** worden toegepast.

Venlo, 14 Februari 1945.

BEKENDMAKING

Met het oog op de absoluut onvoldoende verduistering heb ik mijn soldaten opdracht gegeven, om vanaf Donderdag 15 Februari a.s. **zonder voorafgaande waarschuwing** te schieten in elk huis, waar nog eenig spoor van licht te bespeuren valt.

Voor al met het oog op het uitvallen van het electrisch licht en het weer inschakelen van de stroom, wordt de bevolking tot de hoogste oplettendheid aangemaand.

De Kampfkommandant

Venlo, 14 Februari 1945.

WARNUNG

Das Betreten des **Sperrgebietes** ohne gültigen Ausweis ist strengstens untersagt.

Es wird sofort ohne vorherigen Anruf geschossen.

Der Kampfkommandant.

Venlo, 28 Dez. 1944.

Velen hebben al, uit angst voor de bombardementen, overdag de stad verlaten en keren alleen 's avonds terug naar hun slaapsteden. Na het bombardement van 5 november begint een massale uittocht van duizenden Venlonaren naar de dorpen en steden in de omgeving. Hun bezittingen laten ze achter, ook al weten ze dat niets veilig is voor de plunderende Duitsers.

Maar dan komt het front naderbij. De Engelsen naderen Beringen, Baarlo wordt bevrijd, Maasbree. Het fluiten van de granaten gaat de plaats innemen van het gieren van de bommen. De Duitsers gaan het gebied ten westen van de Maas verlaten. Eind november blazen ze de restanten van de Maasbruggen op. En als begin december ook Blerick bevrijd wordt, ligt Venlo daar, werkelijk frontstad geworden, in het gezicht van de geallieerde troepen, ingeklemd tussen de Maas en de Duitse grens.

De binnenstad is een ruïne, en volledig uitgestorven, in de buitenwijken wonen nog duizenden mensen, tientallen in elke kelder. De bevrijding lijkt nabij. Maar ondanks een urenlang durende heftige artilleriebeschieting op zondag 3 december, waarbij bijna geen huis onbeschadigd blijft, komen de Engelsen niet. In hun krijgsplan is een overschrijding van de Maas nog niet opgenomen.

En dan voegt nieuwe nood zich bij de ellende van de Venlonaren. De stad is volledig afgesloten van het gebied, waarop het aangewezen is voor zijn voedselvoorziening. De graanvoorraad is zo goed als uitgeput. Er zijn geen aardappelen, geen boter, geen vet, geen vlees. Voor kinderen beneden vier jaar en jonge moeders is nog een kwart liter tapmelk per dag beschikbaar.

Hoe het er uitzag in de halfvernieelde huizen en in de kelders en

schuilkelders in die decembermaand van 1944 is beschreven in een boekje, *Die Swaere Noodt*, dat kort na de oorlog verscheen:

Zondag 24 december. De keldermeester van de bunker bij Genooi kwam vanmiddag wat kaarsen bedelen voor de Kerstnacht. Zeshonderd van de allerarmste mensen in een schuilkelder vlakbij de Maas, die voor hoogstens 250 man bestemd is. Nu al meer dan een maand lang. Vrijwel altijd in het donker.... Ongedierte, schurft, dysenterie, mazelen, diphterie en roodvonk hebben de verzwakte mensen aangetast. Een vrouw is aan typhus gestorven. Acht kinderen uit dit vreselijke hol.... zijn naar het ziekenhuis gebracht. Hongeroedeem, totaal verkleumd. De sterfte onder de kleine kinderen is groot.

26 december. De toestand is volkomen onhoudbaar. Bij een boer vlakbij de stad zijn twee roggemijten door burgers uit elkaar getrokken en geplunderd. Overal elders dezelfde voorvallen. De langdurige voedselschaarste brengt de mensen in een staat van wanhoop en bandeloosheid.¹

Dan begint een nieuw jaar, een jaar dat ook voor Venlo de bevrijding zal brengen. Maar eerst zullen de Venlonaren nog door een nieuwe afgrond moeten gaan. Op Duits bevel moeten alle inwoners Venlo verlaten. In de bijtende winterkou met voortdurende sneeuwjachten moeten mannen, vrouwen en kinderen, zieken en ouden van dagen evacueren. En nog altijd liggen daar de Engelsen, vlak aan de overkant van de Maas.

Dan, 23 februari, komt het nieuws van een nieuw geallieerd offensief in het zuiden. De Amerikanen overschrijden de Roer en rukken op naar het noorden. Tegelijkertijd blaast de winter zijn aftocht. Het wordt lente. Lente ook in Venlo. Nog rond de tienduizend mensen leven er. Een dame houdt een dagboek bij.² Op 26 februari noteert zij:

Er is weinig nieuws. De berichten zijn uitstekend. Ze komen nu definitief van alle kanten hierheen, de Tommies. Wij maken ons echter niet blij meer, bang als we zijn opnieuw teleurgesteld te worden. Er is geen licht en water, dus ook geen berichten. Maar toch horen wij wel iets. Er is enorm veel actie vandaag, of liever vanavond.

En op 28 februari:

Gisteren heb ik weer een historische, maar angstige dag meegemaakt. Wij waren te voet naar Schandelo vertrokken om aardappelen enz. te halen. Wij vonden er veel mensen, die allen in de buurt van de verlaten boerderijen

¹ Martien Blondel, „Die Swaere Noodt; kroniek van een belegerde stad”, 2e gew. druk, Venlo, 1946, pp. 38-40.

² Mej. M. Meelkop.

aan het verzamelen waren. Het was een hels werk, dat vervoer. Wij moesten meer dan de helft van het verzamelde achterlaten. Op een gegeven moment zaten wij midden onder het granaatvuur. Van alle kanten zagen we ze ontploffen. Onder de kar zijn we gekropen, in de stallen van de boerderijen, op de grond, het was verschrikkelijk! Het is te lang om alles te omschrijven, maar het waren verschrikkelijke ogenblikken. Ik hoop het nooit meer mee te maken.

Doodmoe kwamen we thuis. En daar hoorden wij het verrassende en heerlijke nieuws, dat de Grüne, nadat ze 's morgens nog eens de evacuatie waren komen aanzeggen, gisteravond plotseling met commandant en al op snelle wijze vertrokken waren.

Er heerst hier op het ogenblik zo'n stemming, alsof wij al half bevrijd zijn. De berichten zijn enorm. Wij verwachten onze bevrijding nu werkelijk binnen een week, als alles zo doorgaat als het nu gaat. Wij leven nu vol hoop op een spoedig einde.

De volgende dag, op 1 maart, wordt de geteisterde stad eindelijk bevrijd, niet vanuit het westen, maar vanuit het oosten, niet door de Engelsen, maar door de Amerikanen.

Over de bouwvallen en de puinhopen, over de zwartgeblakerde resten van de stad schijnt de voorjaarszon.

Venlo, 14 januari 1945.

„Vanochtend vroeg heeft Hauptmann Schneider met zijn Grünen het terrein van de drijfsjacht afgezet en is toen op de bunker van Genooi toegegaan. Het geklaag, dat uit de donkere bunker opsteeg, toen de verschrikte mensen werd toegeschreeuwd, dat in de grote hoop zou worden geschoten, wanneer zij zich niet onmiddellijk buiten verzamelden, zal voor altijd in de historie van onze stad blijven doorklinken.

Bang kwamen de mensen uit het duister tevoorschijn, wanhopig huilend, nauwelijks meer wetend, wat te doen en verward door het getier van Schneider. Met hun schamel bezit in een beddesloop, of puilend over een manke kinderwagen, stonden ze bij elkaar gedreven. Kinderen op kousen en bibberend in een omslagdoek. Mannen en jongens sjorden zenuwachtig het vuile beddegoed op kisten, die als een slee moesten worden getrokken.

Met hun flodderige bezittingen op een wrakke handwagen, sommigen met een zak op de rug en een kind aan de hand, verzwakt en half ziek, op een schoen en een klomp, zonder kousen, nu al moe en over hun zenuwen heen, ondervoed en rillend in hun kapotte plunje, sjokte de stoet heel langzaam door de hoge heldere vrieslucht. De laatste was een oude man, die een veilingkistje trok, waarin twee dreumesen met blauwe knuistjes zaten te huilen.”¹

Roermond, 3 februari 1945.

„Ongeveer half vijf kwamen we op het terrein van de Eiermijn aan. Toen het langzaam aan donker begon te worden, zijn we afgedaald in de kelders. Dikke modder en grote plassen door de gesmolten sneeuw maakten de toegang haast ontoegankelijk.

Wel en daar waren we dan in de keldergewelven. Nooit meer zal ik kunnen vergeten de stank, die ons tegensloeg, toen we de stenen trap afdaalden.

¹ Martien Blondel, a.v., p. 52.

Nooit meer zal ik kunnen vergeten het beeld van menselijke verslagenheid. Bagage overal opgetast. Huilende kinderen. Oude mannen en vrouwen, die droef voor zich heen keken. Op de stenen grond rechts en links matrassen, de een wat schoner dan de ander. De grond zelf een modderige stinkende substantie, een vermenging van kelderlucht en de lucht van menselijke uitwerpselen sloeg ons op de keel.”¹

Zo gebeurde het in Venlo en in Roermond. Zo gebeurde het ook in Bergen, in Arcen, in Swalmen, in Maasniel, en in de meeste van die andere gemeenten van Midden- en Noord-Limburg, die ingeklemd liggen tussen de Maas en de Duitse grens. Ingeklemd nooit zo erg als in die eerste maanden van 1945. Sedert 3 december '44, als de geallieerden de Duitsers uit Blerick en Grubbenvorst verdrijven en daarmee de laatste Duitse steunpunten ten westen van de Maas opgeruimd zijn, vormt de Maas de frontlijn. Ten oosten van de Maas is in het noorden alleen Mook bevrijd; van het zuiden uit zijn de Amerikanen opgerukt tot in Roosteren en Born.

In die lange smalle strook nog bezet Limburg gaat de bevolking de meest afschuwelijke tijd van de oorlog tegemoet. Voortdurende bombardementen en artilleriebeschietingen eisen steeds nieuwe slachtoffers en maken een normaal leven bijna onmogelijk. Ook de honger doet zijn intrede in de steeds meer geteisterde steden en dorpen. En de terreur van de Duitsers bereikt ongekende hoogtepunten in de jacht op de nog aanwezige arbeidskrachten, op mannen en jongens, voor het aanleggen van versterkingen of werk in de oorlogsindustrie. Maar dat is nog niet alles.

Welk een voorrecht het is in een vredig land te leven, in de eigen vertrouwde omgeving, waarin men zichzelf kan zijn, zullen weinigen zo sterk beseft hebben als zij die tijdens de Duitse bezetting gedwongen werden huis en hof te verlaten.

Evacuatie – het was een woord, dat voor de oorlog in ons land nauwelijks bekend was, niet meer dan een vaag begrip. Wat het werkelijk betekende, verdreven te worden uit het eigen huis, daarvan kon men zich geen voorstelling maken.

De Duitsers zouden ons wel anders leren. Het woord evacuatie ging inhoud krijgen – voor steeds grotere groepen Nederlanders. Het begon al in de eerste jaren van de bezetting in de kustprovincies, waar ‘niet-economisch gebondenen’ uit de spergebieden moesten verdwijnen. Later – van 1943 af – werden op bevel van de Duitsers voor het vrijmaken van het schootsveld en voor de bouw van versterkingen en

¹ ‘Dagboekfragmenten 1940-1945’ (’s Gravenhage, 1954), p. 514.

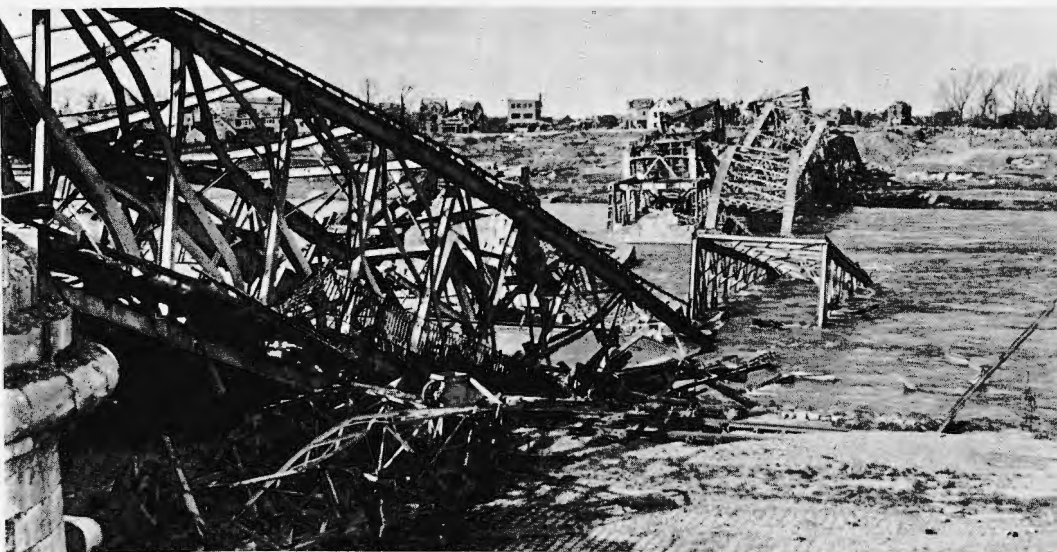
tankgrachten huizen, straten en zelfs hele stadsgedeelten afgebroken – de bewoners moesten elders onderdak zien te vinden. In het begin van 1944, toen ook de Duitsers zich gingen realiseren, dat een geallieerde invasie op het vasteland van West-Europa steeds naderbij kwam, besloten ze een aantal laaggelegen gedeelten van Nederland onder water te zetten. Mèt bewoners van andere streken had vooral een groot deel van de bevolking van de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden onder deze maatregel te lijden.

Hoe hard al deze evacuaties ook waren voor hen, die er door getroffen werden, hoe zinloos en onbillijk ze ook werden gevonden, ze hadden tot dan toe alle nog plaats op een vrij rustige, men zou bijna kunnen zeggen comfortabele manier. Men moest evacueren: dat was pijnlijk en schrijnend genoeg, maar de omstandigheden waaronder waren nog draaglijk. Er was vervoer – zij het ook vaak primitief – zowel voor de evacué's als voor hun bezittingen. De mensen uit de inundatiegebieden van het vroege voorjaar van 1944 waren de eersten, die het grootste gedeelte van hun huisraad moesten achterlaten. En men had nog een zekere vrijheid zelf een nieuw onderdak te zoeken bij familie of kennissen elders in het land.

Veel ongunstiger werden de omstandigheden, toen het front eenmaal dwars door Nederland liep. Geen dagen of weken van voorbereiding meer na een evacuatiebevel, maar een plotseling vertrek, binnen enkele uren soms. Niet méér meenemen dan men zelf kon dragen – alle verdere bezittingen achterlaten, ten prooi aan plunderende Duitsers. Steeds minder consideratie kregen de bezetters met de Nederlandse burgers. De bevolking van Gennep en Ottersum, die in oktober 1944 moest evacueren, kan ervan meepraten. Maar toch, in die herfst van 1944, waren er nog Nederlandse instanties, Nederlandse functionarissen, die althans hun best deden om het meest schrijnende leed wat te verzachten. En er waren meestal nog wel transportmiddelen, voor zieken, ouden van dagen en kinderen – soms zelfs voor iedereen.

Onmenselijk pas wordt de situatie in die eerste maanden van 1945, als de Duitsers – na lang touwtrekken tussen *Wehrmacht*, *Partei* en *SS* – besluiten, dat de bevolking uit de nog in hun handen zijnde strook Limburgs grondgebied moet verdwijnen en via Duitsland naar Noord-Nederland moet evacueren.

Een door honger en kou verzwakte bevolking, met veel zieken. Een bevolking waarvan een groot deel van de mannen, die vrouwen, kinderen en ouden van dagen tot steun konden zijn, is weggesleept. Een bevolking die zich zelfs in zijn uiterst benarde omstandigheden – misschien juist in die omstandigheden – krampachtig vastklampt aan de

Afb. 50/51.
Venlo, maart 1945.

Afb. 52.
Zo troffen de bevrijders Venlo aan.

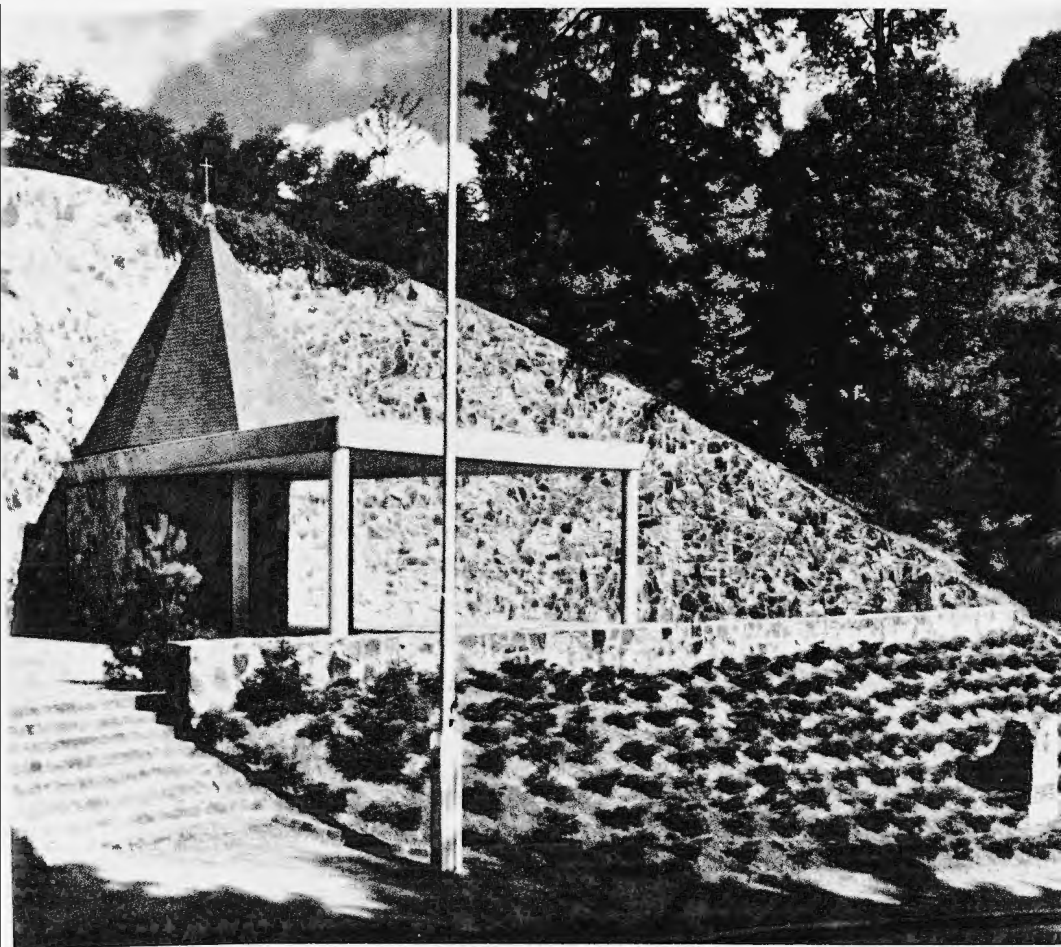
Afb. 53.

Aankomst van Limburgse évacu  s in Groningen, januari 1945.

Afb. 54.

Bevrijdingsfeest in het Noorden.

Afb. 55

Het monument op de Cauberg ter herdenking van de Limburgse verzetsslachtoffers.

eigen omgeving, de eigen woning, waarvan men weet dat hij onmiddellijk na vertrek door de Duitsers zal worden leeggeroofd.

Maar ze gaan, onder de bedreigingen van de Duitsers. Overal blijven er wat achter, hier meer, daar minder. Maar de meesten gaan op pad, uit Venlo, Roermond en al die andere plaatsen. Transportmiddelen zijn er bijna niet. En zo sjokken de tienduizenden midden in die strenge winter, tien, twintig en meer kilometer door de bijtende vrieskou, over besneeuwde en bevroren, vaak spiegelgladde wegen; of – later – in de stromende regen strompelend en soppend door de door alles heendringende sneeuwmodder.

Zo gaan ze, te voet, of als ze geluk hebben op een open kar of wagen, naar Brüggen, naar Kaldenkirchen, naar Straelen of naar Geldern. Daar zullen, volgens Duitse belofte, treinen voor verder vervoer zorgen. Zo trekt ook Koos de Valk, die in oktober uit zijn woning te Linne naar St. Odiliënberg was geëvacueerd, met zijn vrouw en twee zoontjes van vier en vijf jaar, door het winterlandschap.

J. C. DE VALK: 18 januari waren wij in Berg de eersten, die moesten evacueren naar Friesland. Eerst nog geprobeerd om ergens anders onder te duiken, maar ja in Melick, dat blijkbaar nog niet aan de beurt was, Herkenbosch en Posterholt, die zaten allemaal vol, en het moest gauw gebeuren, de Grüne Polizei zat er achter. Toen pakten wij een wagen met een paar man bijeen, een wagen vol gestouwd en ik liep er aan te trekken. Toen wij in Melick kwamen had ik blaren op mijn vingers, omdat ze toch altijd te veel meenemen. Onderweg hebben wij nog hier en daar wat achtergelaten, afgegeven. Er was natte sneeuw die dag. Tussen Herkenbosch en Arcen op die slechte weg daar kon je bijna niet vooruit.

En het werd duister, voor wij 's avonds in Arcen kwamen. Wij hadden naar Brüggen moeten gaan. Nou, het was zo donker, wij dachten wij gaan niet verder, het was bovendien enorm gevaarlijk. Wij klopten zo willekeurig ergens aan en een Pruus deed ons open. Er waren overal Pruusen ingekwartierd en die bekeken ons zo eens en misschien hebben wij wat hun medelijden opgewekt en toen zegt-ie: „Kom binnen, en warm je even.”

Nou, er was een kamer, die hadden ze helemaal ingeruimd, daar hadden ze bedden gemaakt, zo boven elkaar en er waren er nog een paar, die moesten toch op wacht en die zeiden: „Ga hier maar liggen.” En geslapen als een baksteen. De volgende morgen verder tegen de Elmpsterberg op. Hulp gekregen van een paar Russische meisjes, die werkten daar in het bos. Die kregen nog een waarschuwend woord mee van de Pruus daar en ik zeg tegen hen: „Mag dat zomaar.” Ze spreken Duits hè. „Nou,” zeiden ze, „we gaan wel even mee,” dat vonden ze gezellig. „Slaag krijgen we toch wel. Angst hebben we niet meer.” Zo zijn die met ons meegegaan tot ongeveer in Elmpt en van Elmpt gingen wij door naar Brüggen, daar troffen wij de rest

van de familie weer aan in een Tonrohrenfabrik. Het was een verschrikkelijke rommel daar, want er waren veel te veel mensen bijeen.

Velen hebben dezelfde ervaringen:

„In het verlaten Brügggen werden de hulpeloze mensen een vuile steenfabriek binnengedreven. Als er treinen komen, moet hier steeds een voorraad zijn van vier tot vijfduizend man, waarmee de goederenwagens snel kunnen worden gevuld.

De steenfabriek is geregeld stampvol. Drie dagen wachten (soms zijn 't er vijf of zes) in het door duizenden voorgangers gebruikte, geïnfecteerde stro, en allen zijn gelijk: rechter of woonwagenbewoner, winkeliersgezin of bedelaarsfamilie. Dezelfde haveloze, vervuilde, door ongedierte gekwelde mensen. Granaten zijn op de weg uiteengebarsten en hebben een aantal trekkers een evacuatie naar betere oorden bezorgd. Dysenterie is een algemene ziekte. Dood en bevalling spelen zich af in de staldonkere ruimten. Enige zusters van de Stenen Trappen trachten wat orde te scheppen. Maar de toestand in dit massa-doorgangshuis is al te verschrikkelijk. Geen latrines, geen wasgelegenheid. De directe omgeving der fabriek is intens verviesd: sneeuw, uitwerpselen en modder. Apathisch hokken velen bijeen, wachtend.”¹

In de andere plaatsen is het niet veel beter. Kou, honger, onvoorstelbare ellende. De Duitsers beloven de ene trein na de andere, goedverwarmde personentreinen. Maar zelfs dat soort beloften klinkt niet aantrekkelijk, zeker niet als berichten over een nieuw geallieerd offensief de ronde gaan doen.

En als er dan eindelijk weer een trein arriveert, dan blijkt die bijna altijd uitsluitend te bestaan uit vieze koude veewagens. Door de *Grüne Polizei*, die al voortdurend voor toezicht en bewaking heeft gezorgd, worden ze er bij honderden tegelijk ingedreven.

„Daar zaten we dan. In die stinkende, onverlichte veewagen. Met brullende kinderen en zenuwachtige moeders. En mannen, die eveneens zenuwachtig waren en in een ruzietoon vervielen. Met de onzekerheid, of we wel of niet weer in ons land gebracht werden. Of we in Friesland of Groningen gebracht zouden worden, of dat men ons vóór het in beweging geraakte front zou uitdrijven. Deze 2800 mensen, één in deze rampspoed, in deze onmenselijke behandeling. Dit aantal mensen, een klein deel slechts van de 120.000 die uit Limburg werden weggejaagd.

Om 10 uur zette de trein zich in beweging. En daar barstte het Limburgse Volkslied, ‘Dat is mijn Vaderland, Limburgs dierbaar oord’, los in de benauwde ruimte, waar we 40 uur zouden moeten doorbrengen. Dat was het antwoord aan de moffen, ‘jullie krijgen er ons niet onder.’²

¹ Blondel, a.v., pp. 57; 60-61.

² Dagboekfragmenten, pp. 522-523.

Zo vertrokken ze, geen 120.000, maar toch ongeveer 60.000 mensen uit Limburg¹, gestouwd in ijskoude beestenwagens, vaak aan de buitenkant op slot. Rijden, staan, luchtalarm, bombardement, paniek, rijden weer.... door Duitsland, uren-, dagenlang.

J. C. DE VALK: Kort na de middag kregen wij te horen, wij moesten doorgaan te voet naar Kaldenkirchen. Nou, wij naar Kaldenkirchen. Daar hebben wij gezeten tot 's morgens een uur of half vier, toen zou er een trein gaan. Ja, men zag zo de granaten in Venlo af en toe inslaan tijdens het lopen.

Wij waren blij, dat wij eindelijk in de trein zaten, want wij realiseerden ons wel, dat het daar eigenlijk gevaarlijk was.

Het duurde tot een uur of half zes, zes uur voor wij weg gingen, er was ook nog een groep Venlonaren bijgekomen daar. Toen het een uur of negen was, toen maakten ze plotseling de deur, die hadden ze ook maar dicht gemaakt, die maakten ze plotseling open en toen bleek dat wij nog maar een kilometer of 30 van Venlo waren. Een paar uur later stonden wij in Krefeld, daar hebben wij een uur of drie gestaan, daar werd gebombardeerd in de buurt en de lucht zat vol vliegtuigen. En wij kregen steeds meer angst hè. Na de middag gingen we toen de Rijn over, en 's avonds heel laat zijn wij in Winterswijk aangekomen.

En zo zijn ze eindelijk weer in Nederland. Aan de ergste beproevingen is een eind gekomen. Ze worden ondergebracht in dorpen en steden in Friesland, Groningen en Drente, sommigen in Overijssel. Hun ervaringen daar waren de ervaringen van alle evacuée's. Weinig woningen zijn geschikt voor twee gezinnen. Veel hing af van de goede geest, de welwillendheid en de bereidheid tot aanpassen, zowel van de gastgevers als van de evacuée's. Hier en daar haperde er wat. Maar meestal ging het goed.

J. C. DE VALK: 's Morgens om negen of tien uur of zoiets arriveerden wij in Heerenveen. Daar werden wij tijdelijk ondergebracht bij particulieren. Eerst een paar nachten in een zaal geslapen, waar wij aankwamen en daar werd iedereen zo'n beetje uitgekamd, of ze geen luizen hadden, er waren er natuurlijk bij, die ze hadden en een weeklang bij particulieren gezeten, dat was heel aardig, en toen kregen wij ons evacuatieadres.

Ik kom terecht in Gaasterland, in Oudemirdum, een prachtige streek, maar ja, wij moesten eerst de kat uit de boom kijken en de Friezen keken nog veel meer de kat uit de boom. Die dachten, wat krijgen we daar. Die vonden de evacuée's maar een beetje een vreemd volk, de mensen komen uit het zuiden en ja, voor velen was het, geloof ik, ook nog een bezwaar, dat wij rooms waren.

¹ Dr. L. de Jong: „De Bezetting” (Amsterdam, 1966), p. 733.

Het heeft zo'n paar maanden geduurd, maar wij zijn een maand of drie, vier daar geweest, eer ze dat uitgekeken hadden. En toen, moet ik zeggen, dat de verhoudingen over het algemeen heel goed waren. Waar ze verkeerd waren, was het dan ook helemaal verkeerd. Maar ik heb van de Friezen geen onprettige indrukken meegenomen.

En dan was er nog iets, dat de Limburgers het maandenlange verblijf in het noorden, tussen een bevolking met volkomen andere levensopvattingen en andere leefwijze vergemakkelijkte. De bisschop van Roermond, mgr. Lemmens, was met zijn vicaris-generaal, prof. Féron, en meer dan tweehonderd Limburgse priesters met de evacué's meegereisd. In Leeuwarden vestigde mgr. Lemmens een tijdelijk bisschoppelijk bureau. In het hoofd van zijn briefpapier stond het, trots en onverzettelijk: 'Bisdom Roermond te Leeuwarden'.

„Het bisschoppelijk bureau aan de Voorstreek te Leeuwarden werd naast het zenuwcentrum der geestelijke zielzorg een soort van regeringsgebouw waar men via een enorme administratie uit elkaar gerukte gezinnen weer bij elkaar bracht, waar men troostte, regelde, improviseerde en, met gebrekkige middelen, daadwerkelijk hielp. Onze priesters werden missionarissen in een land zonder transportmiddelen en met gemeenten die soms twaalf dorpen omvatten die elk een paar uur lopen van elkaar liggen. Zij smeedden de band, die Limburg ook hier en onder deze vreselijke omstandigheden.... Limburg deed blijven.”¹

Maanden duurde het verblijf in Noord-Nederland. Veel te lange maanden. Vooral toen de Duitse nederlaag eenmaal een feit was en heel Nederland zijn vrijheid vierde. Ook daarna duurde het nog vele weken voor ook deze 60.000 Limburgers aan hun eigen huis de driekleur konden hijsen.

¹ Gazet van Limburg, 5.5.1945.

Wie van Valkenburg uit de lange helling van de Cauberg beklimt, ziet hoe rechts, kort voor de top, het zware geboomte terugwijkt. Op de glooiing van de open plek een witte vlaggestok. Daarnaast voert een korte stenen trap naar een plateau. Op het plateau, achter een lage natuurstenen muur, een kleine kapel, de open voorkant naar de weg gekeerd. Tegen de bergwand aan vormen tien bronzen klokken een carillon. Vòòr de kapel, vlakbij de weg, een groot brok natuursteen. Daarin gegrift een tekst:

„In onze vrienden Sjeng Coenen en Joep Francotte hier op 5.ix.'44 gefusilleerd eren wij allen die vielen in het verzet.”

Sjeng Coenen, 29 jaar, drukker uit Simpelveld. En Joep Francotte, 23 jaar, dakbedekker uit Vaals. Twee Limburgse jongemannen. Beiden behoorden ze tot de Knokploeg Zuid-Limburg, Limburgse verzetsstrijders als zovelen. Op de avond van de vijfde september 1944 werden ze, na het vervullen van een illegale taak, door een ongelukkig toeval door drie Duitse soldaten in Ulestraten gearresteerd. Meegenomen naar Valkenburg, en dezelfde nacht nog doodgeschoten. Slachtoffers van wat zij als hun plicht beschouwden: verzet tegen de Duitse terreur, slachtoffers van die terreur.

Sjeng en Joep, twee uit velen, uit meer dan 300 Limburgers, die hun verzet tegen de onderdrukking met hun leven moesten betalen. Die doodgeschoten werden op Limburgse grond, bij Venlo, bij Herkenbosch, in Belfeld, Echt, Meerssen, Haelen, Well, Maasbracht, of in zoveel andere plaatsen in Limburg. Die gefusilleerd werden elders in Nederland, in Vught, Utrecht, Amsterdam, Nijmegen. Of die door mishandelingen en ontberingen in Duitsland om het leven kwamen, in gevangenissen als Siegburg, in concentratiekampen als Dachau,

Buchenwald, Bergen-Belsen, Sachsenhausen, Neuengamme, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz. Er is geen van de grote Duitse concentratiekampen te noemen, of er stierven Limburgse verzetsstrijders.

De oorlog is voorbij. Langzaam helen de wonden. Wat Sjeng Coenen en Joep Francotte precies gedaan hebben tegen de Duitse bezetters, is op dit moment niet erg belangrijk meer. Dat is het ook niet van al die 298 andere Limburgers, wier namen gesmeed zijn in de wanden van het kapelletje op de Cauberg. Zelfs hun namen zullen in de tijd vervagen.

Maar ook in de verre toekomst dient Limburg te beseffen, dat er in dit gewest in de vijf jaar van Duitse bezetting duizenden zijn geweest, die zich te weer hebben gesteld tegen de onderdrukking van de vrijheid en tegen de aantasting van bijna alles wat in Nederland en in Limburg sedert vele generaties aan geestelijke waarden was ontstaan en gegroeid.

Ook in komende eeuwen dienen Limburgers te weten dat er onder die duizenden enkele honderden waren, die in die strijd hun leven hebben geofferd.

Daarom staat dit monument, dit gedenkteken, daar op de helling van de Cauberg, op de plaats, waar twee van die honderden aan de vooravond van de bevrijding vielen onder de kogels van de bezetters. Het is goed wanneer wij, in ons zorgeloos voortleven van alle dag, daar, even terzijde van de drukke verkeersweg, met onze gedachten één ogenblik verwijlen bij hen, die hun leven gaven voor datgene waar wij elke dag weer – zonder het te beseffen, omdat we het als zo natuurlijk ervaren – van genieten: onze vrijheid. De Commissaris der Koningin in de provincie Limburg sprak ter gelegenheid van de onthulling van de kapel op 18 mei 1958 de volgende woorden:

DR. F. J. M. A. H. HOUBEN: Wij staan op een plek die ons samenbindt om te denken aan het verleden, op een plek waar vanaf heden allen uit geheel Limburg zullen samengevat worden in onze dierbare herinnering, allen die het belangrijk genoeg vonden hun leven aan te bieden voor de vrijheid van het vaderland.

Er is nu in Limburg één dank-monument, dat het teken zijn wil van het eensgezinde verzet tegen de onderdrukking, één monument dat de waarde van het verleden uitbeelden zal voor het heden en de toekomst, één monument waarbij Gods Licht en Liefde kan binnenstromen in de harten van hen, die deze ontmoeten willen bij het overdenken van het verdriet.

Wat is het mooi dat juist in deze, door de technocratie beheerste tijd, waarin men zo graag vergeten wil om niet geconfronteerd te worden met het offer, de Limburgse gemeenschap niet gerust heeft, bewogen als zij was en

blijven wil door de niets ontziende moed van de vrijheidsstrijd, alvorens met vrijwillige handen een gezamenlijke woning voor de namen der onvergetelijken te hebben opgericht....

Zij nu die in dit monument onvergankelijk geëerd worden, waren inderdaad geweldige mensen, deemoedige mensen, dappere mensen.

„Les morts ne sont plus où ils étaient, mais ils sont toujours où nous sommes.”

„De doden zijn niet meer waar zij waren, maar zij zijn altijd waar wij zijn.”

Maar het monument is niet alleen een plaats om driehonderd Limburgse gevallen te herdenken – dat herdenken kan plaats vinden op elk moment, op elke plaats, in ieders hart. Het monument daar op de Cauberg biedt ook niet alleen een gelegenheid om ons een ogenblik dankbaar gestemd te voelen – dankbaar voor de strijd die zij voerden en voor het offer dat zij òók omwille van ons brachten.

De belangrijkste functie van het monument is wellicht dat het ons noodt ons te bezinnen op de waarden, waarvoor zij, wier namen in het brons van de klokken en in het marmer van de kapel zijn gegrift, streden en vielen. Dat het monument ons confronteert met de vraag of wij, met onze dagelijkse zorgen en onze dagelijkse zorgeloosheid, ons voldoende bewust zijn hoe belangrijk die waarden zijn.

Het is niet erg belangrijk hun motieven te weten – die zullen bij elk van hen verschillend zijn geweest. Vaderlandsliefde, vrijheidszin, religieuze overtuiging, zorg of liefde voor de vervolgte en bedreigde medemens? Wij weten het niet – zij zullen het zichzelf veelal nauwelijks bewust zijn geweest. Maar daarachter verscholen heeft toch bij ieder van hen gelegen dat verlangen naar een betere wereld dan die waarin zij leefden.

Leefden – en stierven. Wanneer wij, meer dan twintig jaar later, menen iets aan hen verschuldigd te zijn, dan is dat niet in de eerste plaats een gereguleerd en geritualiseerd herdenken, één- of tweemaal per jaar.

De strijd tegen de dictatuur van het nationaal-socialisme in de jaren 1940-1945 is tegelijkertijd geweest een strijd vòòr het herstel van de democratie. Tegen die achtergrond hebben wij, geplaatst voor de 300 namen op de Cauberg, de plicht om het werk, dat zij begonnen, voort te zetten. Onze democratie, onze wereld, vertoont gebreken, en zij wordt nog altijd òók van buitenaf bedreigd. Willen wij de 300 Limburgse gevallen recht doen, dan dienen wij die wereld in hùn zin te verbeteren, onze democratie te vervolmaken, en haar te verdedigen tegen een voortdurende aantasting, van binnenuit en van buitenaf, van

de hoge waarden, waarvoor wij trachten te leven – en waarvoor zij stierven.

Eerst dan zullen de dichtregels van Willem Coumans, aangebracht in de klokken van het carillon op de Cauberg, hun volledige zin kunnen krijgen:

„Over deze doden niets dan goeds:
Zij rusten in de zachte aarde.
Bewaren hun stemmen in mijn lied
En zijn van vrijheid en verzet een teken,
Want zonder hen bestaat de mens eenvoudig niet.

Daarom o mensen van dit land
Laat die woorden nooit verbleken
En laat toekomen Zijn rijk
En wees getuige van mijn zingen
En wees de mens een mens gelijk.”

- Abwehr, 70, 71, 73, 74, 75
 Abwehrstelle Nederlande, 70, 71
 Aken, 30, 31, 34, 101, 108, 112, 113
 Algemeen Nederlands Persbureau, 64, 106
 Allach, 43
 Ambrosius, 54, 55, 95
 Ambij, 3, 98
 Amelungen, 9
 Amerongen, G.W.H. van, 96, 98
 Amstenrade, 2, 3, 42
 Amsterdam, 59, 149
 Arbeidsdienst, 52
 Arbeidsinzet, 40, 52, 54, 77-78, 119-120
 Arcen, 100, 134, 143, 145
 Arnhem, 114, 119
 Auschwitz, 40, 52, 57, 58, 61, 150
 Baarlo, 123-125, 139
 Baexem, 47
 Baggen, L., 31-32
 Bakel, 45
 Bakker, L. 21, 22-23
 Bartel, Hauptmann, 110
 Basel, 101
 Bazas, 71
 BBC, 68
 Beek, 33
 Belfeld, 149
 België, 45, 46, 47, 53, 70, 71, 73, 74, 75, 82
 Berg, 15
 Bergen, 98, 99, 143
 Bergen Belsen, 54, 150
 Berger, mr. B. M., 26, 27
 Beringen, (B), 102
 Beringen, (L), 139
 Berix, J. W., 95
 Berthénicourt, 71
 Bevrijding, 101-106, 112, 113, 115, 116, 129, 139, 141, 143, 148
 Billekens, kapelaan, 54
 Bisschoppen, 3, 5, 53, 58, 67
 Blerick, 137, 139, 143
 Bleys, Lodewijk, 55, 84-88
 Blitterswijk, 61, 63
 Blok, 49, 50
 Bochoitz, 3, 107
 Boddé, John, 1-2
 Bombardementen, Geallieerde, 29-35, 44-45, 115-116, 137
 Boogerd, Johannes, 42
 Bordeaux, 71
 Borgharen, 3, 13
 Born, 143
 Bouman, Martinus, 42, 46, 48
 Bouten, H., 98-99, 100
 Boutet, mej. E. M. Th., 45
 Brabander, 116
 Braun, kapitein, 16
 Breda, 33
 Brinkman, H.J.F., 68
 Broekhuizen, 67-68
 Broekhuizenvorst, 61, 63
 Broeksittard, 27, 28
 Brouwer, Leo, 42
 Bruch, H., 42, 80
 Brüggen, 145-146
 Bruins Slot, dr. J. A. H. J. S., 66
 Brunssum, 65, 96
 Buchenwald, 150
 Buck, captain, 105
 Burgemeesters, 24-28
 Burgemeesterscursussen, 25

- Canaris, Wilhelm, 70
 Cappers, M. J., 32-33
 Chèvremont, 111
 Christiansen, Friedrich, 44, 58
 Churchill, Winston S., 36
 Claessens, mej. J.L.P., 74, 75
 'Clarence', 70, 71, 74, 75
 Coenders, M.W.J., 26, 27
 Coenen, Sjeng, 149, 150
 Cohen, D., 59
 Coldstream Guards, 116
 Colijn, dr. H., 10
 Corbey, M., 27, 28
 Corlett, Charles H., 102
 Cornips, J., 54
 Coumans, Willem, 152
 Crasborn, J.R.P., 81-82, 123, 125, 128, 129
 Creveld, I. L., 59, 60-61
 Daal, H. van, 114
 Dachau, 43, 149
 Debatty-Tonka, mevr. Y., 72, 73, 74, 75
 Delsen, J., 87
 Derenne, Mme., 73
 Deurne, 45, 117
 Deutsche Arbeitsfront, 8, 10, 11
 Deutsche Nachrichtenbüro, 64
 Dinant, 70-71
 Distributiebescheiden, 96-97, 99-100, 109-110
 Dohmen, drs. N.J.P., 59-60
 Dolle Dinsdag, 119
 Dresen, Alphons, 69
 Dumoulin, Fernand, 50
 Düsseldorf, 136
 Dijker, J.A., 93
 Eben Emael, 15, 17, 101, 103
 Echt, 2, 26, 48, 49, 50, 149
 Eindhoven, 33, 45, 60, 117, 119
 Elmpt, 145
 Enckevoort, kapelaan van, 87
 Englandspiel, 70, 75
 Erfurt, 69
 Erkens, Nicolaas, 69, 71, 73, 74, 75
 Ernst, P.J.H., 109
 Essen, 136
 Evacuatie, 110-112, 114-117, 140, 141, 142-148
 Eygelshoven, 3
 Eysden, 26, 28, 50, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 98, 102, 104, 105
 Fallschirmjäger, 104, 105, 124, 125
 Feldgendarmierie, 48, 74
 Féron, prof. dr. F., 148
 Flesselman, F., 71-73
 Fraats, 86-87
 Francotte, Joep, 149, 150
 Frederiks, mr. dr. K. J., 28
 Gangelt, 108
 Geeraedts, A., 110
 Geldern, 145
 Geleen, 3, 29-35, 78, 98, 104
 Gemeenteraden, 25-26
 Gemmeke, Charles, 104
 Gennep, 18-23, 144
 Gestapo, 9
 Geuljans, mr. dr. R.M.A.A., 26
 Geulle, 49, 50
 Geuzenactie, 65
 Geijstingen, 46
 Givet, 71, 73
 Goch, 20
 Goebbels, Josef, 136
 Goffin, dr. J., 69, 74
 Goossens, E.A.F., 48, 49
 Gorkum, 84
 Grave, 113
 's Gravenhage, 70, 71, 75, 78
 's Gravenvoeren, 69, 70, 74
 Grenadier Guards, 116
 Grevenbicht, 3, 27, 114
 Groeningen, 114
 Gronsveld, 103
 Groningen, 71, 73, 75
 Grubbenvorst, 46, 143
 Grijsbach, 86-87
 Gubbels, J., 102
 Gulpen, 3, 16, 55, 103, 107
 Gijskens, J. Th. J., 32
 Haan, M., 26
 Haanen, H. J. J., 103, 104
 Haaren, 75
 Habets, G.H.A., 26
 Haeck, Jules, 49
 Haelen, 65, 66, 98, 149
 Hannibal-Spiel, 70, 74-75
 Heel, 65
 Heemse, 52
 Heer, 103, 104

Heerenveen, 147
 Heerlen, 2, 3, 9, 10, 38, 48, 49, 55, 65,
     82, 95, 98, 107, 109, 112
 Heerlerheide, 10, 42
 Heetman, G., 10
 Helden, 45, 48, 85, 87, 96-100, 129
 Helden-Panningen, 98
 Helmond, 117
 Helvoort, Th. van, 91
 Hendricks, Henri, 48
 Hendricks, Sef, 48
 Hendriks, Jan J., 54, 94, 95
 Hengelo, 48, 49
 Herkenbosch, 145, 149
 Hermans, Guus, 95
 's Hertogenbosch, 33, 55, 85, 88
 Herten, F. van, 87
 Heugem, 103
 Heythuizen, Anna, 46, 47
 Heythuysen, 47, 65, 97
 Hitler, A., 1, 7, 10, 11
 Hitlerjugend, 8, 136
 Hodges, Courtney H., 101
 Hoensbroek, 7, 9, 10, 48, 107
 Hollandse Schouwburg, 59
 Holthees, 114
 Hommersum, 20
 Horn, 47, 49, 87
 Horst, 97, 98, 116
 Horst-America, 48
 Horstmann, Hendrik, 43
 'Hou-Zee', 1-2, 4
 Houben, dr. F.J.M.A.H., 150-151
 Houwen, W.L., 45, 85-88, 98
 Huls, 110
 Hunsel, 47
 Imstenrade, 110
 Inspectie voor de Kunstbescherming, 38
 Jacobs, pater, 2, 4
 Jacobs, H., 69, 75
 Jansen, kapelaan, 87
 Janssen, Wim, 95
 Janssens, Ch.W.E.G., 27
 Jochems, drs. H.L.J.W.J., 132-133
 Jodenvervolgung, 40, 52, 57-63, 71-73.
 Johnson, Walter M., 105
 Jonge Wacht, 84
 Joosten, E. A., 119, 120-122
 Kaalheide, 108
 Kaldenkirchen, 145, 147

Kassel, 78
 Kasteel, dr. P., 2
 Kerkrade, 3, 10, 26, 43, 107-112
 Kessel, 98, 124
 Kessel-Hout, 124
 Keulen, 68
 Keulen, W. van, 79-80
 Kiek, Robert, 106
 Kleef, 101
 Knokploegen, 80-82, 97-100, 123-129
 Knops, Jacques, 95
 Koningsbosch, 121
 Koten, M.J.A.B.M., 27
 Kottbus, 75
 Krawinkel, 29
 Krefeld, 147
 Krijgsgevangenen, Duitse, 123-129
 Krijgsgevangenen, Geallieerde, 45-48,
     53, 57, 59, 70, 72, 81, 84
 Krijgsgevangenschap Ned. leger, 40,
     52, 53
 Kuipers-Rietberg, mevr. H. Th., 52
 Lambooy, W.H.J.M., 26, 28
 Landelijke Organisatie voor Hulp aan
     Onderduikers, 48, 52-56, 89, 90, 96-99
 Landoorlogreglement, 25, 28
 Larik, W. T., 13-14
 Leeuwarden, 148
 Lemmens, J.H., 43
 Lemmens, mgr. dr. J.H.G., 36, 148
 Lempers, mr. A.P.J.M., 27
 Leveroy, 131, 134
 Liedekerke, graaf Raymond de, 69, 74
 Limburgs Dagblad, 7, 8
 Lindenheuvel, 29
 Linne, 145
 Linz, 126
 Locket, colonel, 105
 Lokerman, J.S.H., 50
 Lübeck, 75
 'Luc-Marc', 70, 71, 73, 74, 75
 Luftgaufeldgericht, 75
 Luik, 50, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 102
 Lutterade, 29
 Maas, van der, 71, 73, 74, 75
 Maasbracht, 15, 149
 Maasbree, 27, 65, 139
 Maashees, 114
 Maasniel, 1, 59, 143
 Maastricht, 2, 11, 13, 15, 17, 20, 24, 26,

- 27, 33, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 54, 55,
65, 69, 70, 71, 75, 78, 82, 85, 86, 102-
106, 107, 113, 119
- Majdanek, 57
- Mandement 1936, 5
- Marchant et d'Ansembourg, M.V.E.H.
J.M. graaf de, 2, 24, 26, 27, 28, 38
- Marienberg, 112
- Martens, D., 31
- Mauthausen, 75, 150
- Meelkop, mej. M., 140-141
- Meerssen, 39, 149
- Megen, Josef van, 67-68
- Meidagen 1940, 13-23
- Melick, 122, 145
- Merkx, A.H.J., 93, 95
- Mertens, 123, 124, 125
- Metalen - inlevering, 37
- Meulenberg, P.J., 38, 39
- Meuwissen, H.A.A., 26
- Meyel, 114, 131-133
- Mheer, 3, 102
- Michiels van Kessenich, jhr. mr. W., 26, 27
- Miles, major, 117
- Mill, 18, 23
- Minkenberg, P.J.H., 27
- Moelingen, 75
- Montfort, 15
- Montgomery, B.L., 113, 114
- Mook, 114, 143
- Moonen, drs. J. L., 84, 85, 88
- Mühren, T., 69, 75
- Mulders, J. A., 93-94
- Münster, 49
- Mussert, ir. A.A., 1, 5, 11
- Mijnen, 76-83
Domaniale, 108-109
Emma, 41, 42, 78
Hendrik, 42
Maurits, 29, 31, 33, 41, 42, 78
Oranje Nassau I, 40, 41, 81
Oranje Nassau II, 41
Oranje Nassau III, 42
Oranje Nassau IV, 81
Wilhelmina, 42
Willem Sophia, 42
- Nabben, fam., 60, 61
- Nacken, J., 9
- Nationaal-Socialistische Beweging, 1-6,
10, 25
- Naus, J.J., 54, 84, 85, 86, 87, 95
- Nederlandse Landstand, 67
- Nederweert, 114
- Neer, 127
- Neeritter, 46, 48, 49
- Neuengamme, 150
- Nieman, J., 33
- Nieuwstadt, 3, 26
- Nievelstein, N.J.M.H., 108-109
- Nitsch, R.H.G., 54, 74, 78, 89, 93, 94, 126
- Noorbeek, 102, 103
- NSDAP, 7-9, 136
- NSDAP-Auslandsorganisation 7-8
- NSDAP-Landesgruppe Niederlande, 8
- Nijmegen, 33, 55, 98, 119, 149
- Obbicht, 15
- Obbicht en Papenhoven, 3, 6, 27
- Obergericht, 67
- Ohé en Laak, 27
- Onderduikers, 52-56, 57, 59-61, 78, 84,
89, 96, 98, 121-122
- Oploo, 115
- Oranienburg, 54
- 'Oranje Post', 66
- Ordedienst, 105, 124
- Ordnungspolizei, 43
- Ottersum, 144
- Oudemirdum, 147
- Overloon, 113, 114, 115, 116, 136
- Patton, George S., 101
- Peel-Raamstelling, 18, 20, 23
- Pers, 64
- Pers, Illegale, 65-68
- Pilotenhulp, 44-45, 47-51, 53, 57, 59, 82,
84
- Poels, mgr. dr. A.H., 2, 4
- Politiestandrecht, 41, 42, 43
- Ponti, G. de, 61
- 'Postduif, De', 68
- Posterholt, 15, 121, 145
- Provinciale Staten, 25-26
- Quadvlieg, W.F.J., 38
- Rabl, Dr. K.O., 27
- Radio, 64
- Radio Oranje, 68
- Radiodistributie, 10
- Ravensbrück, 75, 150
- Razzia's, 119-122, 136, 137
- Reichsdeutsche Gemeinschaft, 7-12
- Reichsstudentenföhrung, 8

Renkin, Arthur, 70, 75
 Reijmer, mr. P. J., 66
 Rheinbach, 78
 Rhynauwen, 69
 Rimbarg, 112
 Roermond, 1, 2, 33, 42, 46, 47, 48, 49, 50,
     55, 65, 66, 68, 84, 85, 86, 87, 88, 98,
     142, 143, 145
 Rooms-Katholieke Staatspartij, 2
 Roosteren, 3, 16, 27, 50, 115, 143
 Ross van Lennep, dr. ir. D. P., 42
 Rotterdam, 59, 70, 74
 Roukens, H., 110
 Roumen, aalmoezenier, 49
 Royal Air Force, 30, 34-35
 Russel, drs. F. J. K., 91-93
 Ruyters, Leo, 42
 Rijkholt, 103
 Rijksbureau voor Monumentenzorg, 37
 Rijksinstituut voor Oorlogsdocumen-
     tatie, 61
 SA, 125, 136
 Sabotage, 78-83
 Sachsenhausen, 150
 Sambeck, Kees van, 91, 93, 94
 Savelsberg, Renier, 42
 Schaesberg, 27
 Schaik, mr. J. R. H., van, 10
 Schandelo, 140
 Scharn, 15
 Scheepers, J., 137
 Scheveningen, 75
 Schin op Geul, 16
 Schinnen, 10, 98
 Schinveld, 98
 Schirach, Baldur von, 8
 Schmidt, Wilhelm, 104
 Schneider, Hauptmann, 142
 Sevenum, 45, 59
 Seyss-Inquart, Dr. A., 24, 41
 Sicherheitsdienst, 40, 48, 54, 55, 60, 74,
     79, 85, 87-88, 89-94, 126
 Sicherheitspolizei, 89
 Siegburg, 78, 149
 Simpelveld, 95, 107, 149
 Sittard, 2, 15, 26, 48, 69, 71, 75, 98, 107,
     108, 113
 Sleeuwenhoek, Dick, 72
 Slenaken, 3
 Slomp, ds. Frits, 52, 55
 Smakt, 114
 Smeets, Alphons, 69, 70, 74
 Smeets, Hubert, 69
 Smeermaas, 50
 Smets, M. E. Ch. A. L., 27
 Smits, C., 11-12
 Snoek, dr. W. Th., 111-112
 Sobibor, 40, 52, 57
 Sondergericht, 78
 Spaubeek, 32, 98
 Spekholzerheide, 108, 109, 110, 111, 112
 Spieker, sergeant, 16
 Spionage, 69-71, 73, 74
 SS, 126, 127
 St. Geertruid, 98
 St. Odiliënberg, 145
 St. Pietersberg, 49, 50
 St. Quentin, 71
 Stakingen, 40-43
 Ste. Marie-aux-Mines, 43
 Stein, 15, 98
 Stein, Edith, 59
 Sterksel, 45
 Stevensweert, 27
 Straelen, 145
 Straubing, 78
 Streicher, Julius, 57
 Strobel, M. R., 40, 41, 45
 'Stürmer, Der', 57
 Susteren, 15
 Swalmen, 143
 Swolgen, 61
 Sijmons, P. J., 49, 50, 51, 105
 Tegelen, 65
 Tempelaars, Meinardus, 42
 Ternaaien, 103
 Territoriaal Bevelhebber Zuid-Limburg,
     13
 Thissen, E. P. J., 5-6, 36, 38
 Tiems, Jacob, 78-79
 Tienray, 57-63
 Tilburg, 33
 Toussaint, Servatius, 42
 Treblinka, 57
 Tummers, H., 48-50
 Ubach over Worms, 26
 Ulestraten, 149
 Urmond, 15
 Utrecht, 69, 74, 75, 78, 149
 Uyckhoven, 50

'V-Männer', 71, 73, 74
 Vaals, 13-14, 149
 Val-Dieu, 69
 Valentius, broeder, 93, 95
 Valk, J.C., de, 145-146, 147-148
 Valkenburg, 11-12, 82, 98, 103, 104, 107,
 149
 Vastenbrief 1934, 3
 Vayssier, F., 16
 Veeger, N.B., 46, 47
 Veerkamp, J., 113, 116
 Velde, ir. M.R.A. van der, 16
 Velden, 99
 Veldwezelt, 15
 Venlo, 2, 26, 33, 38, 45, 54, 55, 59, 65,
 84, 95, 98, 135-141, 142, 143, 145,
 147, 149
 Venray, 55, 59, 65, 114-118, 136
 Verkiezingen 1935, 3
 Verkiezingen 1937, 6
 Verlaak, Annie, 98
 Verraad, 90, 93, 94
 Vierlingsbeek, 45, 55, 95, 114, 116
 Vin, Renier v.d., 46, 48
 Vin, Wed. R. v.d., 46, 47
 Visé, 70, 72, 75, 102, 105
 Vlodrop, 119-122, 136
 Vlodrop, J. van, 84
 Volkel, 45
 'Voor de Vrijheid', 67

Voort, mej. Hanna v.d., 57, 59, 60, 63
 Vortum, 114
 Vos, 89, 90, 93, 94
 Vries, Kees de, 59, 60, 61
 Vroenhoven, 15
 Vught, 43, 54, 94, 149
 Vullinghs, H.J., 46
 Wanssum, 65, 67
 Weckselser, Willy, 11-12
 Weert, 33, 48, 55, 82, 89-95, 130
 Well, 149
 Wemering, P., 125, 126-127
 Wessem, 114
 Westerbork, 58, 59, 61
 Westwall, 101, 107-108, 112, 113
 Wilhelmina, koningin, 13, 28
 Wilhelmshafen, 71, 75
 Willems, Bertha, 32
 Winkels, mr. P.J., 115, 116, 117
 Winterhilfe, 8, 11
 Winterswijk, 52, 147
 Witte Brigade, 50
 Wittem, 98
 Wouters, mgr. H., 131
 Wijk, 15, 16, 103-104, 105
 Wijlre, 107, 111
 IJzerdraat, Bernard, 65
 Zelderheide, 19, 21
 Zwarte Plak, De, 45
 'Zwijger, De', 115

Zusammenfassung

In diesem Buche sind die Texte einer Reihe von Vorträgen aufgenommen, welche der Verfasser für den Regionalen Rundfunk Süd in Maastricht gehalten hat. In diesen Vorträgen sind eine Anzahl von Ereignissen aus der Geschichte der niederländischen Provinz Limburg in der Periode 1933-1945 behandelt, wobei die Zeit zwischen 1940 und 1945 stark in den Vordergrund tritt.

Bei der Fassung dieser Texte ist an erster Stelle archivalisches Material verschiedener Art benutzt, zum grössten Teil aus den Archiven des 'Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie' in Amsterdam, und daneben sind Archivalien von verschiedenen Limburgischen Archiven und von Privatpersonen verwertet. Weiter ist eine Reihe von Publikationen bearbeitet, nicht nur diejenige welche in der behandelten Periode erschienen sind, sondern auch später erschienene. Zur Ergänzung dieses Materials ist in vielen Fällen von auf den Tonband festgelegten Mitteilungen von Zeitgenossen über die Erfahrungen in der obengenannten Periode gebrauch gemacht.

Es ist versucht die behandelten Ereignisse und Zustände möglichst deutlich gegen den Hintergrund der Entwicklung in einem weiteren Kreise zu stellen. In dieser Weise ist eine Arbeit entstanden, welche nicht nur eine Anzahl Capita Selecta aus der Geschichte Limburgs enthält, sondern auch Bedeutung hat für die Erforschung der niederländischen Geschichte in der Periode 1933-1945. Dazu kommt dass auch der Situation in den benachbarten Grenzgebieten Rechnung getragen ist. So sind zum Beispiel in dem Kapittel über die Penetration einer illegalen Gruppe in Limburg durch 'V-Männer' des Sicherheitsdienstes die beiden wichtigen belgischen Spionage-Organisationen, die auch Opfer des s.d. wurden, stark beachtet; und das Kapittel über die Evakuierung von Kerkrade ist gegen den Hintergrund des

Amerikanischen Offensives gegen die Siegfried-Linie und Aachen in September/Okttober 1944 gestellt.

Andere in diesem Buche behandelte Themen beziehen sich auf die Aktivitäten der Reichsdeutschen Gemeinschaft in Limburg in den Jahren 1930-1940, die Kriegsergebnissen in Mai 1940, verschiedene illegale Aktivitäten, das alliierte Bombardement von Geleen in 1942, den Befreiungskampf im Herbst 1944, u.s.w.

Die Einleitung enthält eine Betrachtung über verschiedene Aspekte und Probleme der Erforschung von Zeitgeschichte und regionaler Geschichtsschreibung.

Ce livre contient les textes authentiques d'une série de 26 programmes radiodiffusés que l'auteur a composés pour la 'Regionale Omroep Zuid' (Radiodiffusion Régionale du Sud) à Maastricht. Ces programmes – auxquels correspondent les chapitres de ce livre – traitent chacun un sujet de l'histoire de la province de Limbourg pendant les années 1933-1945, en mettant surtout l'accent sur les années de guerre et d'occupation. Pour la composition on a utilisé une documentation très variée trouvée en grande partie dans le 'Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie' à Amsterdam, mais aussi dans différentes institutions limbourgeoises ou recherchée chez des personnes privées. De plus on a consulté une série de publications datant aussi bien de l'époque traitée que de la période d'après-guerre. Enfin, on a eu recours très souvent à des contemporains dont les communications enregistrées sur la bande sonore ont été insérées dans ce livre. On a essayé de placer toujours les sujets propres du Limbourg dans le cadre des développements, situations et événements vus à une échelle plus large. Ainsi est né un ouvrage qui ne contient pas seulement quelques 'capita selecta' de l'histoire du Limbourg mais qui est également important pour l'histoire générale des Pays-Bas dans la période intéressée. En même temps, on a prêté attention aux situations existantes dans les régions frontalières d'alentour. Dans le chapitre sur la pénétration de 'V-Männer' du 'Sicherheits-Dienst' dans un groupe de maquisards du Limbourg, on s'arrête longuement à deux importantes organisations d'espionnage belges qui sont également devenues victimes du SD. L'évacuation de la population de Kerkrade est envisagée dans le cadre de l'offensive américaine contre la ligne Siegfried et Aix-la-Chapelle aux mois de septembre et d'octobre 1944.

D'autres chapitres de ce livre sont consacrés à l'activité de la

'Reichsdeutsche Gemeinschaft' au Limbourg dans les années trente, aux combats de mai 1940, à différentes activités illégales, au bombardement par les alliés de la ville de Geleen en 1942, à la lutte de libération en automne 1944, etc.

Dans l'introduction l'auteur traite de quelques aspects et problèmes de l'historiographie contemporaine et régionale.

Het leek mij van belang in deze uitgave een lijst op te nemen van de mij bekende literatuur betreffende Limburg tijdens de periode van oorlog en bezetting. Mij realiserend dat een goed inzicht in wat in Limburg gebeurde nimmer verkregen kan worden zonder kennis van de algemene bezettingsgeschiedenis van Nederland, heb ik tevens een kleine selectie gemaakt uit het grote aantal werken over Nederland tijdens de tweede wereldoorlog, die bijeengebracht zijn in de bibliotheek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, en deze aan de specifiek Limburgse boeken vooraf laten gaan. De publikaties over militaire operaties, waarin de strijd in Limburg een belangrijke rol speelt, heb ik als aparte categorie opgenomen.

De belangrijkste vindplaatsen van onderstaande boeken zijn het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam en de Stadsbibliotheek te Maastricht.

A. Werken over Nederland in de periode 1933-1945, voor een deel ook met speciale betekenis voor de geschiedenis van Limburg.

- AUKES, H. W. F. - Kardinaal De Jong. Utrecht, 1956.
id. - Het leven van Titus Brandsma. 2e dr., Utrecht, 1961.
BOUMAN, P. J. - De april-meistakingen van 1943. 's Gravenhage, 1950 (Serie monografieën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, no. 2).
DAGBOEKFRAGMENTEN 1940-1945. 's Gravenhage, 1954 (Serie bronnenpublicaties van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, no. 2).
HET GROTE GEBOD. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP. 2 dln., Kampen/Bilthoven, 1951.
HERZBERG, A. - De kroniek der Jodenvervolgung. Amsterdam, 1956.
JONG, L. DE - De Bezetting. Amsterdam, 1966.
id. - Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1 'Voorspel'. 's Gravenhage, 1969.
KOOP, G. A. - Het echec van een 'volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945. Assen, 1964.
ONDERDRUKKING EN VERZET. Nederland in Oorlogstijd (red. J. J. van Bolhuis, C. D. J. Brandt, H. M. van Randwijk en B. C. Slotemaker). 4 dln., Arnhem/Amsterdam, z.j.
OVERZICHT der werkzaamheden van het Militair Gezag gedurende de Bijzondere Staat van Beleg, 14 september 1944-4 maart 1946. Z. pl., 1947.
PRESSER, J. - Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom. 's Gravenhage, 1965 (Serie monografieën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, no. 10).

- STOKMAN, S. - Het Verzet van de Nederlandsche Bisschoppen tegen nationaal-socialisme en Duitse Tyrannie. Utrecht, 1945.
- SIJES, B. A. - De Arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945. 's Gravenhage, 1966 (Serie monografieën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, no. 11).
- WARMBRUNN, WERNER - De Nederlanders onder Duitse bezetting. Amsterdam, 1964.
- WERKMAN, EVERT - Ik neem het niet! Hoogtepunten uit het verzet 1940/1945. Een keuze door -. Leiden, 1965.
- WINKEL, L. E. - De Ondergrondse Pers 1940-1945. 's Gravenhage, 1954 (Serie monografieën van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, no. 6).

B. Publikaties over militaire operaties tijdens de tweede wereldoorlog, speciaal ook over de strijd op Limburgs grondgebied.

- HEWITH, R. L. - Work horse of the Western Front. The story of the 30th. infantry division' Washington D.C., 1946.
- HILTEN, D. A. VAN - Van capitulatie tot capitulatie. Een beknopte historische en technische beschrijving van de militaire gebeurtenissen in Nederland tijdens de Duitse bezetting van mei 1940-mei 1945. Leiden, 1949.
- KONING, B. - De bevrijding van Nederland 1944-1945. Nijkerk, 1960.
- MACDONALD, CHARLES B. - The Siegfried Line Campaign. Washington D. C., 1963 (Serie: United States Army in World War II; The European Theater of Operations).
- NICOLSON, NIGEL and PATRICK FORBES - The Grenadier Guards in the war of 1939-1945. Volume I: The campaign in North-West Europe. Aldershot, 1949.
- POLL, BERNHARD - Das Schicksal Aachens im Herbst 1944. Aachen, 1955.
- DE STRIJD OP Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II - Hoofddeel III/Deel I: Inleiding en Algemeen overzicht van de gevechtsdagen 10-19 mei 1940. 's Gravenhage, 1957 (Publikatie van de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf).
- id. - Hoofddeel III/Deel 2 - Onderdeel A: De kriegsverrichtingen in Zuid-Limburg mei 1940. 's Gravenhage, 1952 (Publikatie van de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf).
- id. - Hoofddeel III/Deel 2 - Onderdeel B: De verdediging van Noord-Limburg en Noord-Brabant mei 1940. 's Gravenhage, 1953 (Publikatie van de Sectie Krijgsgeschiedenis van de Generale Staf).
- THOMPSON, R. W. - Battle for the Rhine. New York, 1959.

C. Uitgaven die geheel of zo goed als geheel betrekking hebben op aspecten van de geschiedenis van Limburg in bezettingstijd.

- AERNSBERGEN, ANTOON VAN - Onze gevallen. Herinneringen aan het verzet in Limburg in de tweede wereldoorlog. Heerlen, 1964.
- BEKMAN, BERNARD - Kerkrade in bange dagen. Kerkrade, z.j.
- BEURSKENS, L. H. - Onze dooden uit den tweeden wereldoorlog 1940-1945. Maastricht, 1947.
- BLONDEL, MARTIEN - Die Swaere Noodt. Kroniek van een belegerde stad. 2e gew. dr., Venlo, 1946.
- id. - Oorlog en herstel in Noord-Limburg. Venlo, 1950.
- DOHMEN, FRITS - Menschen aan flarden. Heerlen, 1947.
- DUYZINGS, M. W. - G. I. Joe kwam voorbij.... Utrecht, 1947.

- FRANSEN, LUC. - Ik was een collaborateur! Het dagboek van een politiek gevangene. Maastricht, 1948.
- HANSEN, A. - Onze bloedgetuigen. De priesters van Limburg in oorlogstijd. Roermond/Maaseik, 1946.
- HEES, G. VAN, e.a. - Velden 1940-1945. Z. pl., z. jr.
- HEUKELOM, W. H. J. VAN - Kleine klompjes. Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten aan de Maas. Panningen, 1945.
- HUYSENS, M. - De massa-deportatie van 8 oktober 1944. Een zwarte dag voor Midden-Limburg. Z. pl., z. jr.
- JANSEN, J. - Het Groot-Seminarie in oorlogstijd. Roermond, 1947.
- KEMP, M. - Limburg in den Wereldbrand. Maastricht, 1946.
- KNIPPENBERG, H. H. - Kultuur tussen puin in Noord-Brabant en Limburg. Eindhoven, 1945.
- KOSTER, BEN M. - Dat nooit meer.... Heerlen, 1944.
- LENAERS, W. - Oorlogskroniek van Midden-Limburg. Rijswijk, 1948.
- id. - Oorlogskroniek van Stramproy en omgeving. Z. pl., z. jr.
- LIMBURG 1940-1945. Van rampspoed tot vredespalm (red. M. Kemp). Maastricht, 1949.
- LODEWIJK (ps. van Pater L. Bleys) - Verantwoording. Valkenburg, 1945.
- MENEER de burgemeester. Maastricht, 1967.
- NIJST, E. H. C. - Overzicht betreffende inrichting en samenstelling van den Luchtbeschermingsdienst te Maastricht. Maastricht, 1943.
- DE PATRIOT. Verzameling van clandestien verschenen nummers in den bezettingstijd. Maastricht, 1944.
- PATRIOT, JAN - De Patriot. Artikelen verschenen in het illegale blad „De Patriot” te Maastricht tijdens de Nazi-Duitse bezetting. Heerlen, 1944.
- PELLER, P. R. O. (ps. van E. Franquinet) - De kleine oorlog. Bezetting, evacuatie en bevrijding van Roermond. 2e dr., Roermond, 1947.
- RAPPORT van de bisschoppelijke hulpactie en evacuatiedienst „Sittard”, oktober 1944-april 1945. Sittard, 1945.
- ROELAND, F. M. - Verzet in het Zuiden. Tilburg, 1947.
- RIJSWIJCK, A. VAN - De verwoeste kerken van Limburg. Roermond/Maaseik, 1947.
- SCHIE, RENÉ VAN DE - Toen het donker was. Weert, 1950.
- ST. ANNA vlagt, St. Anna rouwt, St. Anna bouwt. Dankbare hulde aan de nagedachtenis van onzen beminden geneesheer-directeur dr. H. J. Schim van der Loeff. Z. pl., 1946.
- SLOTS, JEAN - No. 1369. Zeven maanden in handen van de Deutsche Sicherheitsdienst. Weert, 1944.
- STEEN, J. J. H. VAN DER - De gemeente Herten in de tweede wereldoorlog. Overdruk uit gedenkboek „1000 jaar Herten”. Herten, 1968.
- DE STICHTINGEN „Herstel Gelderland 1945”, „Herstel Limburg 1945”, „Herstel Noord-Brabant 1945”, „Herstel Zeeland 1945” (Algemene grondslagen). Z. pl., 1946.
- VERSLAG van de inspecteur-generaal der mijnen over de jaren 1940-1945. 's Gravenhage, 1949.
- VISSER, G. - Pater G. van den Heuvel, C.ss.R., zijn gevangenschap en dood. Heijthuisen, 1946.
- ZANDEN, PIET VAN DER - De slag om de Peel. Asten, 1949.

MAASLANDSE MONOGRAFIEËN

I

Dr. M. G. Spiertz

MAASTRICHT IN HET VIERDE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW

2

Dr. Remigius Dieteren O.F.M.

GRONDBELEID EN VOLKSHUISVESTING IN DE MIJNSTREEK

3

Dr. J. M. Gijsen

NIKOLAUS HEYENDAL (2 delen)

4

Drs. J. F. R. Philips, Drs. J. C. G. M. Jansen, Drs. Th. J. A. H. Claessens
GESCHIEDENIS VAN DE LANDBOUW IN LIMBURG 1750-1914

5

Dr. P. Th. van Beuningen

WILHELMUS LINDANUS ALS INQUISITEUR EN BISSCHOP

6

Dr. E. Roebroeck

HET LAND VAN MONTFORT

7

J. Koreman

DE STADSREKENING VAN MAASTRICHT OVER HET JAAR 1399-1400

8

Dr. J. M. Gijsen

JOANNES AUGUSTINUS PAREDIS (1795-1886)

bisschop van Roermond

EN HET LIMBURG VAN ZIJN TIJD

9

Dr. J. Baerten

HET GRAAFSCHAP LOON (11e-14e EEUW)

10

A. H. Paape

DONKERE JAREN

